

UDK 811.16+821.16.09(05)

ISSN 0350-6894

SLAVISTIČNA REVIJA

ČASOPIS ZA JEZIKOSLOVJE IN LITERARNE VEDE
JOURNAL FOR LINGUISTICS AND LITERARY STUDIES

SRL 2012
1

IZDAJA – ISSUED BY: SLAVISTIČNO DRUŠTVO SLOVENIJE

SRL	LETNIK 60	ŠT. 1	STR. 1–130	LJUBLJANA	JANUAR–MAREC 2012
-----	-----------	-------	------------	-----------	----------------------

Revijo sofinancirajo:
Javna agencija za knjigo Republike Slovenije
Ministrstvo za šolstvo in šport
Znanstveni inštitut Filozofske fakultete v Ljubljani

CONTENTS

ARTICLES

Katja Mihurko Poniž: Several New Findings about Linhart's <i>Miss Jenny Love</i>	00
Ivana Peruško: Forgotten Figures of Russian Censorship: From Nanny Judge to Jailer of Freedom	00
Michał Kopczyk: The Category of Empathy in the Essayistic Work of Zbigniew Herbert	00

Vanda Babič: Old Church Slavic Heritage in Slovenia: <i>Hagiography of St. Gregory, Pope of Rome</i> , from the <i>Codex Suprasliensis</i>	00
---	----

Andreja Žele: Special Capabilities of Slovene in the Relation between the Verb and Its Participants ..	00
Darinka Verdonik, Zdravko Kačič: General Extenders in Spoken Discourse	00

REVIEWS – REPORTS – NOTES – MATERIAL

Žarko Bošnjaković, Ivan Knjižar: The Significance of Integrative and Instrumental Orientation in the Selection of Slovene as a Foreign Language	00
Natalia Kaloh Vid: On the Role of Language in Literary Criticism	00
Renata Jambrešić Kirin: Illegitimate Daughters of Croatian (Literary) Myths and (Political) Traumas	00
Tanja Žigon: About the Czech-German Publicist and Translator Pavel Eisner	00
N. V. Maslenikova: In Memoriam Academician Oleg Nikolaevich Trubachev (1930-2002)	00
Alenka Šivic Dular: Minutes of the Session of the Full Presidium of the International Committee of Slavists, Bautzen/Budyšin (Germany), August 20-21, 2011	00

VSEBINA

RAZPRAVE

Katja Mihurko Poniž: Nekaj ugotovitev o Linhartovi <i>Miss Jenny Love</i>	00
Ivana Peruško: Zaboravljena lica ruske cenzure: Od dadilje rasuđivanja do tamničara slobode	00
Michał Kopczyk: Kategorija sočutja v esejistiki Zbigniewa Herberta	00

Vanda Babič: Cerkvoslovska ostalina na Slovenskem – Žitje sv. Gregorija, rimskega papeža iz Suprasedelskega zbornika	00
--	----

Andreja Žele: Posebne zmožnosti slovenščine znotraj glagolsko-udeleženskega razmerja	00
Darinka Verdonik, Zdravko Kačič: Označevalci odprte propozicije v govornem diskurzu	00

OCENE – POROČILA – ZAPISKI – GRADIVO

Žarko Bošnjaković, Ivan Knjižar: Značaj integrativne i instrumentalne orijentacije pri izboru slovenskog jezika kao stranog	00
Natalia Kaloh Vid: O vlogi jezika v literarni vedi	00
Renata Jambrešić Kirin: Nezakonske hčere hrvaških (književnih) mitov in (političnih) travm	00
Tanja Žigon: O češko-nemškem publicistu in prevajalcu Pavlu Eisnerju	00
N. V. Maslenikova: V spomin akademiku Olegu Nikolajeviču Trubačovu (1930-2002)	00
Alenka Šivic Dular: Zapisnik zasedanja razširjenega Predsedstva Mednarodnega slavističnega komiteja, Bautzen/Budyšin (ZR Nemčija), 20.-21. avgusta 2011	00

© 2011. Slavistična revija (SRL)
<http://www.srl.si>

Izdajatelj – Issued by: Slavistično društvo Slovenije

Uredniški odbor – Editorial Board

Odgovorni urednik – Executive Editor: Miran Hladnik (Univerza v Ljubljani)

Glavni urednik za literarne vede – Editor in Chief for Literary Studies: Vladimir Osolnik (Univerza v Ljubljani)

Glavna urednica za jezikoslovje – Editor in Chief for Linguistics: Ada Vidovič Muha (Univerza v Ljubljani)

Tehnična urednica – Technical Editor: Urška Perenič (Univerza v Ljubljani)

Spletni urednik – Web Editor: Blaž Podlesnik (Univerza v Ljubljani)

Člani – Members: Aleksandra Derganc, Miha Javornik, Irena Orel, Tomo Virk, Andreja Žele (Univerza v Ljubljani), Nina Mečkova (Univerza v Minsku), Timothy Pogačar (Državna univerza Bowling Green), Ivo Pospíšil (Masarykova univerza, Brno)

Časopisni svet – Advisory Council: Marko Jesenšek (Univerza v Mariboru), Janko Kos, Jože Toporišič, Franc Zadavec (SAZU, Ljubljana)

Naslov uredništva – Address: Slavistična revija, Aškerčeva 2/II, 1000 Ljubljana, Slovenija

Račun pri Slavističnem društvu Slovenije: 02083-018125980 (za SR). Naročnina velja do odpovedi. Odpovedi le ob koncu leta. Cena letnika za posameznike 22 €, za člane Slavističnega društva Slovenije 15,50 €, za študente 8,50 €, za inštitucije in knjigarne 33 €, za tujino 35 €.

Annual subscription price: individuals 22 €; members of Slavistično društvo Slovenije 15,50 €; students 8,50 €; institutions and bookstores 33 €; outside of Slovenia 35 €.

Natisnil – Printed by: Biografika Bori, Ljubljana

Naklada – Circulation: 550 izvodov – 550 copies

Vključenost Slavistične revije v podatkovne baze – Slavistična revija is indexed/abstracted in: Arts and Humanities Citation Index (AHC), Social Sciences Citation Index (SSCI), Bibliographie Linguistique (BL), European Reference Index for the Humanities (ERIH), Modern Language Association of America (MLA) Directory of Periodicals (New York), New Contents Slavistics (Otto Sagner, München), Cambridge Scientific Abstracts (CSA), Linguistic Abstracts (Uni Arizona)

UDK 821.163.6.09-2Linhart A. T.

Katja Mihurko Poniž

Fakulteta za humanistiko, Univerza v Novi Gorici

NEKAJ UGOTOVITEV O LINHARTOVI *MISS JENNY LOVE*

Prispevek obravnava doslej neznane tri izvode *Miss Jenny Love* in dramska besedila, ki so v petih različnih zvezkih, shranjenih v knjižnicah na Dunaju, v Münchnu, Augsburgu in v Berlinu, zvezana skupaj z Linhartovim prvencem. V razpravi so tudi podatki o založbi C. H. Stage, pri kateri je Linhart objavil svojo žaloigro. Predstavljam tudi izsledke raziskave o vprašanju krstne uprizoritve.

Ključne besede: recepcija *Miss Jenny Love*, Augsburg, C. H. Stage, slovensko-nemški stiki

The paper discusses three hitherto unknown copies of *Miss Jenny Love* and dramatic texts bound together with Linhart's first published play in five different volumes, now held in the libraries in Vienna, Munich, Augsburg, and Berlin. It also includes information about the publishing house C. H. Stage, which published Linhart's tragedy. In addition, the author presents the findings of her research into the inaugural performance of the play.

Keywords: reception of *Miss Jenny Love*, Augsburg, C. H. Stage, Slovene-German contacts

0 Uvod

O Linhartovem prvem dramskem besedilu, nemški žaloigri *Miss Jenny Love* (1779, knjižna izdaja 1780), je bilo v slovenski teatrologiji vse do avtorjeve 250-obletnice rojstva zapisanega presenetljivo malo. Poleg urednika Linhartovega *Zbranega dela* Alfonza Gspana in Franceta Kidriča, ki je leta 1918 strokovno javnost presenetil z odkritjem izvoda Linhartovega dramskega prvenca v dunajski Dvorni knjižnici, sta se Linhartovemu prvencu temeljito posvetila le Mirko ZUPANČIČ (1972) in Taras KERMAUNER (1999). Jubilejni Linhartov zbornik je prinesel dva članka o *Miss Jenny Love*. Ivo Svetina je razglabljal, ali je to prva slovenska tragedija,¹ Luka VIDMAR (2005) pa je pisal o tematskih in motivnih zvezah med *Miss Jenny Love* in tremi nemškimi žaloigrami. Leta 2007 je o neustreznosti zvrstne oznake tragedija za Linhartov dramski prvenec pisal Denis PONIŽ in predlagal uporabo pojma žaloigra, istega leta se ji je posvetil še Janko KOS. Tudi razprava Mirka JURAKA *William Shakespeare and Slovene dramatists (I): A. T. Linhart's Miss Jenny Love* (2009) razkriva Linhartovo zavezanost evropski dramski tradiciji. Verjetno zadnji prispevek o *Miss Jenny Love* je primerjava z romanom *Histoire de Miss Jenny Salisbury* (1764) Madame Riccoboni, ki sta jo na simpoziju *Les rôles transfrontaliers joués par les femmes dans la*

¹ Ivo Svetina, *Bolno srce Miss Jenny Love, Anton Tomaž Linhart*, ur. Ivo Svetina, Ljubljana: Slovenski gledališki muzej; Radovljica: Muzeji radovljiške občine, 2005, 99–145.

construction de l'Europe de la Renaissance au XXIe siècle,² Katja Mihurko Poniž in Tanja Badalič v referatu *La réception des écrivaines françaises comparée à celle des écrivaines allemandes dans les lettres slovènes au XIXe siècle*.³

Pričujoči prispevek bo s sledenjem sodobnim pristopom v literarni vedi, ki poudarjajo pomen sprejema literarnega dela v času njegovega nastanka (HUTCHEON 2002), torej z raziskavo ohranjenih knjižnih izvodov, v katerih je *Miss Jenny Love* uvezana skupaj z drugimi, predvsem nemškimi žaloigrami in veseloigrami, predstavil nekaj novih spoznanj o vprašanju recepcije *Miss Jenny Love* med sodobniki. Recenzij Linhartovega prvenca zaenkrat še nismo odkrili.

Spodbuda za nastanek članka je bil referat Nekaj ugotovitev o drugem znanem izvodu viharniške tragedije A. T. Linharta *Miss Jenny Love*, ki sem ga na simpoziju Neznano in pozabljeno iz 18. stoletja na Slovenskem (Ljubljana, 9.–11. 12. 2010) predstavila skupaj z Ivom Svetino in Denisom Ponižem.⁴ V pričujočem članku so predstavljene moje tedanje ugotovitve glede dunajskih izvodov in rezultati raziskav, ki sem jih opravila avgusta 2011 v okviru raziskovalnega dela v Münchnu in Augsburgu. Ob dveh dunajskih izvodih, ki sta del zvezkov z različnimi drugimi dramskimi besedili, je bila *Miss Jenny Love* uvezana še v tri zvezke, ki jih hranijo knjižnice v Münchnu, Augsburgu in Berlinu.⁵ V članku bom predstavila besedila, ki so bila uvezana skupaj z Linhartovim in jih z njim primerjala, da bi ugotovila, s katerimi sodobniki v nemškem prostoru ga lahko povežemo na osnovi tedanje recepcije *Miss Jenny Love*.

² Université Charles de Gaulle, Lille, 16.–18. junija 2011.

³ Ker spoznanja iz navedenega referata še niso bila objavljena, jih na tem mestu povzemam: *Miss Jenny* je ime glavne junakinje obeh del. Podobnosti so tudi pri ostalih imenih: obe materi se imenujeta Sara, v Linhartovem delu je Jenny zaljubljena v Edvarda, medtem ko je v *Histoire de Miss Jenny* Edouard Jennyjin oče. V obeh delih junakinji strastno in bolešno zalezujeta moška (Lord Danby in Lord Harington), ki ju naslovni junakinji zavračata, zato močna moška čustva nenehno povzročajo zlo. Kljub temu Jenny francoske pisateljice najprej kloni pod strastjo Lorda Danbyja in se z njim poroči, vendar ko opazi, da je bila poroka lažna, želi prekiniti vse stike z njim. Linhartovo *Miss Jenny* odreši pred lordom Harringtonom, še preden si jo slednji prisvoji, njen oče, ki umori lorda. Linhartova tragedija je polna krvi in nasilja: Lord Harington želi umoriti Jennyjinega ljubimca Edvarda, vendar umor spodleti; tudi njen oče je v preteklosti moril. V zgodbi *Mme Riccoboni* pa žeja po krvi ni tako očitna, vendar jo ravno tako zaznamujejo umori: Lord Danby smrtno rani Lorda Arundela, ki se je želel poročiti z Jenny, Jennyjin oče pa je izgubil življenje v bitki. Dogajalni prostor Linhartove tragedije je Škotska, delo *Madame Riccoboni* pa se dogaja v Angliji, čeprav junaki večkrat omenjajo tudi Škotsko.

⁴ Ivo Svetina je v referatu razložil, kako so v Slovenskem gledališkem muzeju v okviru jubilejne razstave uspeli na ogled dobiti izvod iz dunajske nacionalne knjižnice. Njegovo opozorilo, da je delo *Miss Jenny Love* bilo uvezano z drugimi besedili, me je spodbudilo k raziskavi teh besedil in vprašanju o tedanji recepciji Linhartove žaloigre v nemškem prostoru.

⁵ Svojo raziskavo sem opravila na petih izvodih, kar se mi zdi dovolj velik vzorec, ki je omogočil zanimive rezultate za objavo. Dva izvoda se nahajata tudi v Houghton Library na Harvardu (GC7 A100 B750 v.176, No. 1219 in a collection of German plays. in GC7 A100 B750 v.146, No. 1053 in a collection of German plays) in v tamkajšnji zbirki mikrofilmov z naslovom *German and Austrian Drama Microform*. Velik del te zbirke, ki obsega 3074 iger naj bi knjižnica leta 1971 odkupila od dunajskega trgovca Michaela Kriega. Ali sta tudi izvoda *Miss Jenny Love* bila del Kriegove zbirke ali sta prišla v Houghton Library po kakšni drugi poti, mi ni uspelo odkriti (<http://microformguides.gale.com/Data/Introductions/30230FM.htm>, datum dostopa 28. 8. 2011).

1 Dosedanje raziskave o ohranjenih izvodih

O genezi dela, o Linhartovem odnosu do dramskega prvenca in edinem podatku o recepciji tega dela je natančno poročal Alfonz Gspan v *Zbranem delu* (1950). Opozoril je na mesta v dramatikovi korespondenci s Kuraltom, ki se nanašajo na *Miss Jenny Love* in se spraševal, ali jo je morda ocenil kdo pri florentinskem tedniku *Notizie del Mondo*, saj je Linhart v pismih Kuraltu 1. novembra 1780 in 27. februarja 1781 v svojem in v imenu naslovne junakinje izrekel zahvalo mlademu Florentincu.⁶ Gspan je še menil, da je »le majhen del naklade prišel z Bavarskega preko meje v Avstrijo in delo ni moglo biti tu kdo ve kako razširjeno« (GSPAN 1950: 494). Urednik *Zbranega* dela je poznal le en izvod, ki ga je leta 1918 našel France Kidrič in ob najdbi ponovil dejstvo, da je pred tem »iz Linhartovih bio- in bibliografov videl primerek tiskane njegove nemške drame edini Čop«. Kidrič je še dodal:

Primerek namreč ni bil doslej znan nobeden. O vzroku, zakaj o tem delu ni v Ljubljani nobenega izvoda, je namignil Radics: »Bržkone je ukrenil ž njim (Linhart) prav tako, kakor z imenovano pesniško zbirko (=Blumen aus Krain), katero je, kolikor je je bilo mogoče dobiti, nakupil in sežgal, ker so se mu zdeli ti pesniški mladostni poizkusi pozneje nevredni samega sebe.« Nekoliko dalje gre Remeš: »Tega Linhartovega spisa ni nikjer niti enega izvoda. Linhart je vse vničil.« Tudi Grafenauer sodi v svoji svoji »Kratki zgodovini«, »da se nam drama ni ohranila.« (KIDRIČ 1918: 213)

Tudi Gspan se je na koncu zapisa o *Miss Jenny Love* v *Zbranem delu* odzval na Radicsevo domnevo, da naj bi Linhart vse dostopne izvode *Miss Jenny Love* pokupil in požgal z mislijo, da je to možno, vendar je šlo »le za kak posamezen izvod, ker knjižni trg v Avstriji s knjigo, tiskano v tujini in brez vednosti cenzure tihotapljeno v državo, ni mogel biti kdo ve kako bogato založen« (GSPAN 1950: 494).

Iz navedenih misli lahko povzamemo, da naj bi Linhart spoznal, da njegovo delo nima umetniških kvalitet in bi zaradi tega uničil vse dostopne izvode. Na nastanek te hipoteze so lahko vplivale Linhartove besede o prizanesljivosti neznanega Florentinca, ki naj bi delo prijazno ocenil, čeprav si naj tega ne bi zaslužilo, in preobrat, ki se je v avtorju zgodil po letu 1781, ko je opustil pisanje v nemščini. Vprašanje je, ali Linhartove besede v pismu Kuraltu res izražajo nezadovoljstvo z lastnim besedilom, ali so le vljudnostna fraza, saj ne vemo, kaj je bilo zapisano v recenziji, ki jo bo potrebno še poiskati. V nadaljevanju članka bom pokazala, da *Miss Jenny Love* v prvem desetletju po izidu ni bilo delo, ki bi obležalo v založnikovem skladišču, temveč je bilo razširjeno v širšem nemškem govornem prostoru. K temu je ob kvalitetah dramskega besedila gotovo prispeval tudi ugledni založnik.

⁶ V pismu 1. novembra 1780 je pisal: »Bodite tako prijazni, gospod, in zahvalite se v mojem imenu tistemu mlademu Florentincu, ki je bil tako prizanesljiv« (LINHART 1950: 414). V pismu z dne 27. februarja 1781 je še enkrat omenil recenzenta: »Moj poklon gospodu Florentincu. Zahvalite se mu namesto *Miss Jenny* in njenega očeta za prijaznost, ki jo je izkazal obema. Nikoli si ne bova domišljala, da sva si jo zaslužila« (LINHART 1950: 415)

2 Založba Konrada Heinricha Stageja

Založnik Konrad Heinrich Stage (1728–1796) je deloval v Augsburgu od leta 1762 do svoje smrti. Njegovi dediči so založbo prodali Stagejevemu učencu in sodelavcu Karlu Friedrichu von Jenischu, ki je ohranil ime založbe, vendar je pridal še svoje ime. Založba Stage je bila poleg založbe Klett v drugi polovici 18. stoletja najpomembnejša nemška protestantska založba. Stage je načrtno izdajal tudi italijanske in francoske knjige. Svoje izdaje je objavljajl v katalogih. Leta 1785 je načrtoval celo knjižni leksikon. Med pomembnejše izdaje založbe Stage sodijo *Deutsche Chronik* J. F. D. Schubarta, ki je bila zaradi svoje svobodomiselnosti ena izmed najpomembnejših literarnih revij 18. stoletja, ter zbirka *Deutsche Schaubühne*, ki jo je izdajal med leti 1788 in 1795 in je obsegala 74 zvezkov. Ob istoimenski dunajski in graški zbirki je predstavljala eno izmed najpomembnejših in najobsežnejših zbirk nemških dramskih besedil. Nekatera dela so izšla prvič prav v tej zbirki, druga so bila vanjo vključena kasneje. Vzrok za Stagejevo navdušenje nad izdajanjem dramskih besedil naj bi bile njegove tesne povezave z Münchnom in Bavarsko akademijo. Od leta 1766 je namreč izdajal tudi zbirko *Neue Schauspiele*, v kateri so bila objavljena dela, ki so bila uprizorjena v münchenskem dvornem gledališču (GIER 1997: 511–512).

O vzrokih, zakaj je Linhart objavil svoj dramski prvenec pri Stageju, piše Gspan. Zvezo z založnikom naj bi mu posredoval grof J. N. Edling,⁷ ki je izdal naslednje leto pri augsburški založbi J. J. Lotter svojo nemško idilično pesnitev *Die Isenz und die Laybach* (GSPAN 1950: 493). Linhart v pismih Kuraltu omenja svojo korespondenco s Stagejem, a ker se ni ohranila,⁸ lahko o Linhartovi izbiri založnika le domnevamo. Vsekakor Stagejeva odločitev, da natisne *Miss Jenny Love*, pomeni, da je v Linhartu videl obetavnega dramatika, saj ga sicer najbrž ne bi uvrstil med svoje avtorje. O naklonjenosti do Linhartove žaloigre priča tudi presenetljivo lepa oprema.⁹ Na prvi strani je bil bakrorez G. F. Riedla, ki predstavlja tri gole dečke: eden odgrinja ogleдалo (morda sliko – portret), pred katerim stojita dva dečka, zadaj stoječi, ki stoji na kupu spisov, drugemu odkriva oči. Naslovnica je v primerjavi z drugimi teksti, ki so zvezani skupaj z Linhartom v vseh raziskanih zbirkah, izjemno lepo delo, saj drugje opazimo le drobne okraske na naslovnica. Avtor bakroreza, Gottlieb Friedrich Riedel (1724–1784) je bil pomemben nemški bakrorezec, ki je s štiriindvajsetimi bakrorezi opremil tudi priljubljeno žaloigro *Otto von Wittelsbach* Mariusa von Baba. Od leta 1779 je imel Riedel v Augsburgu svojo založbo (LIPOWSKY 1810: 38–39), v kateri je izšel tudi prvi portret Friedricha Schillerja (UNTERBERGER 2008).

⁷ Vprašanje, ali bi se lahko Linhart na Stageja obrnil neposredno, sem zastavila Luki Vidmarju, raziskovalcu, ki dobro pozna zakonitosti delovanja knjižnega trga v 18. stoletju. Po njegovem mnenju (v elektronskem sporočilu z dne 23. 9. 2011) je Linhart za lepo opremljeno izdajo potreboval mecensko podporo, saj je bil dramski prvenec neznanega dramatika za založnika preveliko tveganje, da bi vanj investiral lastna sredstva.

⁸ Arhivarka Simone Herde iz mestnega arhiva v Augsburgu mi je v elektronskem sporočilu 12. avgusta 2011 potrdila, da v arhivu ni Stagejeve zapuščine oziroma Linhartovih pisem (št. zaznamka o poizvedbi v dnevniku arhiva: 1067/2011).

⁹ Med vsemi pregledanimi besedili, ki so izšla v zvezkih, v katere je bila uvezana tudi *Miss Jenny Love*, nobeno delo ni imelo tako lepe opreme kot Linhartovo.

Slika 1: Prva stran Linhartove *Miss Jenny Love* (bakrorez G. F. Riedla)

V *Miss Jenny Love* so sicer še trije okraski: prvi na začetku prvega dejanja prikazuje slavlolik, ki vodi v grajski park (prvo dejanje se odvija na Sudderleyevem posestvu pred gradom),¹⁰ drugi zaključí prvo dejanje in najbrž prikazuje Amorja (deček s krilci, lokom in puščicami), zaključna vinjeta, ki je postavljena na konec besedila, prikazuje dve hiši in drevesa.

Navedena dejstva podpirajo našo hipotezo, da je bil Linhartov prvenec v založnikovih očeh besedilo, ki je bilo povsem primerljivo s tedanjo sodobno dramsko produkcijo in ga je zato trgu ponudil v privlačni podobi.

3 Nekaj novih spoznanj o dunajskem izvodu, ki ga je našel Kidrič

Izvod *Miss Jenny Love*, ki ga je našel Kidrič, hrani avstrijska nacionalka pod signaturo 392.620 A 184. Kot sem že zapisala, pri tem ne gre za samostojen izvod.

¹⁰ Luka VIDMAR (2005: 157) meni, da je ta bakrorez (avtor ga imenuje uvodni, čeprav je prvi pravzaprav bakrorez z dečki na naslovnici), nedvomno naročil založnik. Njegovi trditvi ne moremo pritrditi brez zadržka, saj so podobni bakrorezi tudi v knjigah drugih tedanjih dramatikov. Seveda pa je mogoče, da je Stage naročil ta bakrorez posebej za *Miss Jenny Love*.

Kidrič je opozoril, da je Linhartovo besedilo del fingirane zbirke *Deutsche Schaubühne*.¹¹ Na tej točki se je njegova raziskava ustavila. Z današnjega zornega kota se zdi zanimivo vprašanje, s kakšnimi teksti je bila *Miss Jenny Love* uvezana in ali nam ponoven pogled v to knjigo lahko odkrije kaj zanimivega. S katerimi avtorji se je torej družil Linhart v 184. zvezku zbirke *Deutsche Schaubühne*? *Miss Jenny Love* je po vrstnem redu v knjigi prva, nato ji sledi šest dramskih besedil.

Fritzel von Mannheim oder das Vorurtheil (1780) je veseloigra nemškega dramatika in Shakespearovega prevajalca Gabriela Eckerta (†1785), *Der lahme Liebhaber*, ki je prevod dela *The Lame Lover* (1770) Linhartovega angleškega sodobnika, dramatika, igralca in gledališkega intendanta v Cornwallu Samuela Footeja (1720–1777), komedijo *Alle haben Recht oder die durch die List des Bedienten betrogenen Alten* je napisal neznani avtor, medtem ko je *Jakob bey dem Brunnen* delo italijanskega libretista Francesca de Lemena (1634–1704). Predzadnje delo v zbirki je *Julie von Parma* J. N. Bischoffa, ki je bil profesor prava na univerzi v Helmstadtu, avtor knjig o pravu, a tudi pesnik in dramatik. Zadnje besedilo je žaloigra *Die Flucht* (1780) Christiana Felixa Weisseja (1726–1804), pomembnega razsvetljenskega pisatelja, utemeljitelja nemške otroške in mladinske književnosti, ki se je družil z Gellertom in Lessingom. Avtorji vseh iger so bili torej ugledni dramatik in vsi teksti z izjemo zadnjega, so veseloigre, v katerih je v ospredju ljubezen, predvsem njeno zmagoslavje nad koristoljubjem. Tematsko in slogovno je *Miss Jenny Love* najbližje *Die Flucht*, saj je dogajanje postavljeno na Irsko (pri Linhartu na Škotsko), Karl, sin hudobnega lorda Alstona pa si s silo želi pridobiti naklonjenost nedolžne in mile Sophie, ki ljubi njegovega brata, kar spet spominja na nasilno čustvo lorda Heringtona do Jenny. Dramatični dogodki, med katerimi ne manjka niti posilstvo, privedejo do smrti obeh zaljubljenca, zlobni Karl pobegne, lord Alston pa z grozo spozna, kdo je kriv in kdo nedolžen. Primerjava obeh iger tako samo potrjuje večkrat zapisano spoznanje, da je Linhart pisal v viharški duhu.

Zbirka *Deutsche Schaubühne*, v kateri so uvezani navedeni teksti, je torej združevala dramska besedila, ki jim je bil skupen nemški jezik in letnica izida, saj so besedila iz 184. zvezka izšla med leti 1778 in 1780. Zbirka je bila z dokaj luksuzno opremo (usnjenim hrbtom in rdečo obrezo) najbrž predvsem namenjena postavitvi na knjižno polico.

4 Augsburški izvod

Leta 1985 je Majda Oražem-Stele v *Slavistični reviji* poročala o najdenem izvodu *Miss Jenny Love* v Augsburgu. V tamkajšnji Univerzitetni knjižnici je odkrila izvod, ki je uvezan v zbirni zvezek, vendar drugih del ni navedla.

Zanimivost augsburškega izvoda je, da je v njem žig grofa Krafta Ernsta von Oettingen-Wallersteina (1748–1803). Ta bavarski plemič, ki je bil odprt za politični, gospodarski in kulturni napredek, je skrbno in z občutkom izbiral knjige za svojo knjižnico. V njej so bili pomembni srednjeveški rokopisi in glasbene partiture, saj je

¹¹ Najbrž gre pri tem za dunajsko zbirko, saj sta zbirki z enakim imenom izhajali tudi v Augsburgu in v Gradcu.

bil tudi velik ljubitelj glasbe, ki je godalne kvartete in simfonije naročal pri Josephu Haydnu.¹² V primerjavi z drugimi najdenimi zvezki, v katere je uvezana *Miss Jenny Love*, izstopa augsburški izvod po tem, da so vsa besedila žaloigre, njihova tema pa je uničujoči vpliv tirana na soljudi.¹³ Ob Linhartu so objavljena še naslednja besedila. *Marianne* (1776) Friedricha Wilhelma Gotterja (1746–1797) je žaloigra in prikazuje tiranstvo očeta, ki hoče prisiliti hčerko, da bi šla v samostan, saj bi tako dediščina pripadla njenemu bratu in mu omogočila politično kariero ter vzpon na družbeni lestvici. To delo je potrdilo Gotterjev sloves enega izmed najpogosteje igranih nemških dramatikov. Družinski tiran je tudi protagonist žaloigre *Der Mann hat Brüder* (1784) anonimnega avtorja. S svojim skopuštvom, zaradi katerega se sin ne sme poročiti z izbranko, naredi spletko zoper lastnega otroka, vendar na koncu, ko misli, da je povzročil dekletovo smrt, sam spije strup in umre. V zgodovinsko snov je posegel J. Ludwig z žaloigro *Timophanes von Korinth* (1783). Tudi žaloigra *Berchtold, Herzog von Zähring, der Erbauer der Stadt Bern* jezuita Franza Regisa Crauerja (1739–1806) iz Luzerna prikazuje temačen družinski obračun v 13. stoletju. Snov iz švedske zgodovine obravnava delo *Gustav Wasa* (1737), ki ga je napisal irski dramatik Henry Brooke (1703–1783): danski kralj je predstavljen kot tiran, švedski Gustav pa kot plemeniti osvoboditelj Švedske. Žaloigra je znana po tem, da je bila prva, ki je po uveljavitvi t. i. Licensing Act v letu 1737 doživela cenzurno prepoved. Naprednosti ni mogoče odrekati niti avtorju zadnje žaloigre v zvezku, Johannu Georgu Fösterju, vsestranskemu razsvetljencu in prostozidarju, ki ga nemška zgodovina označuje za revolucionarja. *Chlotar* (1781) je sicer kljub zgodovinski snovi bolj intimna ljubezenska drama, ki je po zapletu viharniško mračna, s preganjano nedolžnostjo in trupli ter ljubimcem, ki mu kruta spletko iztrga nedolžno dekle iz objema.

5 Drugi, doslej neznani izvod *Miss Jenny Love* v dunajski narodni knjižnici

V povsem drugačnem zvezku je še en, doslej še neomenjen in neznan izvod *Miss Jenny Love* v dunajski nacionalki. Knjigo s signaturo 845000 Theat. S. 220 hrani pravzaprav dunajski gledališki muzej, čeprav jo beleži katalog nacionalne knjižnice. Gre za 220. zvezek t. i. Theaterbibliothek Schikaneder, ki je ostanek arhiva Theater an der Wieden. Vodil ga je igravec in libretist Emanuel Schikaneder (1751–1811). Če primerjamo *Deutsche Schaubühne* in *Theaterbibliothek Schikaneder*, je najbolj opazno, da gre pri slednji le za zvezane posamične zvezke, ki so precej slabše ohranjeni kot teksti, uvezani v *Deutsche Schaubühne*, in niso obrezani vsi na enako velikost. Platnice so preproste, brez okrasja. Linhartovo delo je objavljeno kot drugo. Tudi tukaj je neznana roka na drugi strani naslovnice *Miss Jenny Love* razkrila, kdo se skriva za začetnicami A. Th. L. Prav tako v tej knjigi dela Linhartu družbo C. F. Weisse, vendar je zastopan z otroško igro *Das junge Modefrauenzimmer*. V zvezku so še tri igre: *Marianne von Linheim oder Weibergröße und Mannerschwäche* (1789),

¹² Povzeto po Bücher und Noten: Fürst Kraft Ernst von Oettingen-Wallerstein, Universitätsbibliothek Augsburg: Sondersammlungen (dostopno na spletu 28. 8. 2011).

¹³ Kot opozarja Luka Vidmar, je več literarnih zgodovinarjev, med njimi zlasti Kreft in Kalan, »intenco *Miss Jenny Love* razlagalo kot poziv na boj proti tiranom in samodržstvu, pod čimer so si predstavljali tudi Linhartovo željo po preobrazbi fevdalne družbe« (VIDMAR 2005: 155–156).

ki smeši žensko nečimrnost Franza Christoph Brauna, ter nemški prevod francoske žaloigre *Der Graf Murrbach oder die zu spät bereute Rache*, ki jo je napisal François-Thomas-Marie de Baculard d'Arnaud (1718–1805) in ima v izvirniku naslov *Mérialval* (1774). To je krvava žaloigra, v kateri zaslepljeni grof umori svojo ženo in njenega domnevnega morilca. Na koncu strup spije tudi sam.

Tematske povezave odkrijemo med obema žaloigramama (pogubni učinek strasti in človeške hudobije) in v obeh igrah, ki se norčujeta iz pretiranega ženskega posvečanja modi ter hvalita vzgojo ženskega srca in duše.

Ob dejstvu, da se je *Miss Jenny Love* znašla v Schikanederjevi zapuščini, se odpira zanimivo vprašanje, ali sta se morda znameniti igralec in Linhart srečala, ko je Schikanederjeva skupina gostovala v Ljubljani v sezoni 1779/1780 in 1781/1782.¹⁴ Linhart bi mu v času drugega gostovanja lahko podaril izvod svoje žaloigre, vendar v dramatikovi korespondenci na to vprašanje žal ne najdemo odgovora.

6 Münchenski izvod

Izvod *Miss Jenny Love* hrani münchenška Deželna knjižnica (Bayerische Staatsbibliothek) v zvezku, ki vsebuje več iger. Na notranji platnici so drame našteje po vrstnem redu (zapis s svinčnikom), pri *Miss Jenny Love* je zapisano A. Th. Lienhard.

V tem zvezku so zvezane štiri veseloigre in ena žaloigra – *Miss Jenny Love*. Prva v zvezku je veseloigra *Die gemalte Liebeserklärung* (1782) francoskega pisatelja Clauda Josepha Dorata (1734–1790), ki jo je v nemščino prevedel Fl. L. Epheu. Tudi drugo veseloigro v knjigi, *Adelaide oder Die Anthipathie gegen die Liebe* (1781), je napisal francoski avtor Gérard Du Doyer de Gastels (1732–1798), ki so ga večkrat igrali v Comédie-Française. Obe komediji sta lahkotni, v ospredju je ljubezenski zaplet, ki se seveda srečno razreši. Komedija *Carlson und Louise oder So denken die Menschen selten* (1781) je delo neznanega avtorja. Protagonist Stratford je razsvetljeni oče, ki sina ne želi poročiti po svoji volji, temveč sprejme njegovo odločitev za preprosto in revno dekle. Na koncu se sicer izkaže, da je v resnici bogata. Ljubezenska zgodba v sentimentalni tradiciji je tudi movens „ganljive veseloigre“ *Henriette von Blumenau oder die Liebe aus Dankbarkeit* Ignáca (Ignatza) Cornove (1740–1822), v Pragi živečega italijanskega jezuita in prostozidarja, ki se je v zgodovino zapisal tudi kot pisatelj, pedagog in historik. Presenetljivo je, da je v zbirki Linhartovo besedilo edina žaloigra, vsekakor pa je vsem igram skupna razsvetljenska ideja o zvezi dveh plemenitih bitij, ki ju veže ljubezen in morata premagati različne ovire na poti do združitve.

7 Berlinski izvod

Izvod, ki ga hrani Staatsbibliothek zu Berlin, je uvezan v zbirki s sedmimi igrami in naslovljen z *Neue Schauspiele, aufgeführt auf dem Churfürstl. Theater zu München*. Izdan je bil leta 1782. Gre za Stagejevo zbirko, o kateri smo že poročali.

¹⁴ O Schikanederjevem gostovanju piše Francka Slivnik (2005).

Uvrstitev v to zbirko nakazuje možnost, da je bila *Miss Jenny Love* uprizorjena v Dvornem gledališču v Münchnu, vendar raziskava ni prinesla enoznačnega odgovora na to vprašanje. Pregledali smo repertoar za leti 1781 in 1782 (LEGBAND 1904; GRANDAUER 1878), vendar *Miss Jenny Love* ni nikjer omenjena. Toda Franz Grandauer, avtor kronike dvornega gledališča iz leta 1878 opozarja, da je njegov seznam (in posledično tudi Legbandov repertoar) nepopoln, saj ga ni sestavil na osnovi letakov, temveč poročil sodobnikov v knjigah, tednikih in mesečnikih in najavah predstav v dnevnikih.¹⁵ Arhiv Dvornega gledališča je namreč zgorel v požaru leta 1823. Tudi raziskava, ki so jo na mojo prošnjo opravili v Državnem arhivu v Münchnu, je pokazala le, da v naslednjih seznamih *Miss Jenny Love* ni omenjena: Bücherzensurkommission, Hofamtsregistratur, Generalregistratur. Vendar to, po mnenju arhivarja dr. Juliana Holzapfla, ne izključuje popolnoma možnosti, da je bila žaloigra vendarle uprizorjena.¹⁶ Seveda je mogoče tudi to, da je Stage v svojo zbirko uvrstil dela, ki niso bila uprizorjena.

Med deli, ki jih najdemo v berlinskem izvodu, sta v repertoarju Dvornega gledališča München za obdobje pred izidom tega zvezka, torej med leti 1778–1882, navedeni dve deli: *Die glückliche Jagd* in *Henriette oder Husarenraub*. Prvo delo je izpod peresa Josepha Franza Heigla, igralca dvornega gledališča in tedaj uspešnega dramatika. Predmet poželenja mračnega negativca Mutaventa je v »ganljivi veseleigri« žena plemiča, ki je padel zaradi zlobneževe spletke pri knezu v nemilost. Konec je glede na žanr srečen, še danes pa so zabavni dialogi, ki razkrivajo odnose na tedanjem literarnem trgu, saj je baron tudi pesnik, ki želi preživljati družino s svojimi deli. *Henriette oder Husarenraub* je dramatizacija priljubljenega istoimenskega pisemskega romana, ki ga je predelal v dramsko delo Karl Martin Plümecke (1749–1833). Po lahkotnosti ljubezenskega zapleta, kjer se najdeta oče in izgubljeni otrok, mu je blizu dvodejanka *Das Winterquartier in Amerika* Josefa Mariusa von Baba (1756–1822), gledališkega intendanta, ki je pisal odrske uspešnice in postal član bavarske akademije znanosti. Omenjeno delo ne sodi med njegova najbolj prodorna in kritična dela, morda tudi zato, ker je eno izmed zgodnejših.

Privrženca francoske revolucije, nemškega dramatika, igralca in režiserja Gustava Friedricha von Großmanna (1746–1796), ki se je družil z Lessingom, razkriva veseleigra *Nicht mehr als sechs Schüsseln* (1780), ki smeši afektirano in puhlo plemstvo in kot zgled postavlja razumnega meščana.

Zgodovinsko tematiko prikazuje žaloigra *Der Fanatismus oder Jean Calas*. Njen avtor je C. F. Weisse, ki sem ga že omenila, saj je njegovo delo uvezano v dunajski

¹⁵ »Was aber zur Erzielung einer lückenfreien Darstellung der Theaterzustände unter Graf Seeau zunächst notwendig wäre, das könnte mir Niemand, kein Archiv und keine Bibliothek bieten – eine Sammlung der hierhergehörigen Theaterzettel und die gleichzeitigen Kassenbücher. Von beiden waren nicht einmal Fragmente zu entdecken, die Zettelbände sind wahrscheinlich beim Theaterbrande (1823) zu Grunde gegangen. Aus diesen Umständen erklären sich die wenigen, trotz allen Aufwandes von Zeit und Mühe nicht zu beseitigenden Lücken im Repertoire und Personalstand während der achtziger und neunziger Jahre des vorigen Jahrhunderts.« (GRANDAUER 1878: III), — Graf Seeau: Josef Anton Graf Seeau von Mühlleuten (1713–1799), prvi ravnatelj Dvornega gledališča v Münchnu (ust. leta 1878), velik podpornik W. A. Mozarta.

¹⁶ Dopis z dne 27. 7. 2011. Tudi v gledališkem muzeju v Münchnu so mi potrdili, da nimajo nobenega letaka o uprizoritvi *Miss Jenny Love*. (Monika Lück v elektronskem sporočilu z dne 22. 7. 2011.)

izvod. Tudi v berlinskem izvodu je zaradi mračne tematike njegova žaloigra še najbližje Linhartovi *Miss Jenny Love*, čeprav med njima ni snovnih vzporednic razen nasilja, ki uniči protagoniste.

8 Omemba *Miss Jenny Love* v bibliografiji nemških žaloiger iz leta 1798

Linharta oz. njegovo *Miss Jenny Love* je na seznam meščanskih žaloiger uvrstil Christian H. Schmid (1746–1800) v bibliografiji *Litteratur des bürgerlichen Trauerspiels*, ki je izšla v reviji *Deutscher Monatsschrift*, decembra 1798 (str. 282–314). Gre za obsežno bibliografijo del, ki jo je izdal ugledni profesor retorike in poezije z univerze v Gießnu, kjer je po letu 1787 deloval kot vodja univerzitetne knjižnice in zaradi tega očitno imel dober pregled tudi nad izdanimi dramskimi teksti. V nemško literarno zgodovino se ni zapisal le s številnimi razpravami, temveč tudi kot ustanovitelj nemškega almanaha muz.

V seznamu meščanskih žaloiger, ki ga je Schmid opremil z daljšim uvodom, v katerem je razmišljal o ustreznosti oznake »bürgerliches Trauerspiel«, je *Miss Jenny Love* navedena v razdelku nemških avtorjev pod zaporedno številko 118 kot delo A. Th. Linharda, kar je zanimiv podatek, saj je Linhart svoje delo podpisal le iz inicialkami, kar pomeni, da se je Schmid ali pozanimal, kdo se skriva za A. Th. L., ali pa je bilo to v nemškem prostoru tedaj znano dejstvo. Razdelek z nemškimi žaloigrami je najdaljši, saj obsega 229 naslovov. K tej bibliografiji, v kateri se je Linhart znašel ob Lessingu in Shakespearu, je Schmid sestavil še bibliografijo razprav o meščanski žaloigri.

Tudi v 19. stoletu *Miss Jenny Love* ni bila pozabljena, saj jo navajata v svojih delih Christian Gottlob Kayser (*Deutsche Bücherkunde: th. Anhang: Romane und Theater*, 1827) in Karl Goedeke (*Grundriss zur Geschichte der deutschen Dichtung aus den Quellen*, 1893).

9 Sklepne ugotovitve

Nova odkritja o Linhartovem dramskem prvencu pričajo o tem, da *Miss Jenny Love* za avtorjeve sodobnike ni bilo nepomembno delo, ki ga nihče ni opazil, temveč zanimiv del tedanje dramske produkcije. Spoznanje, da je Linhart s svojim prvencem vzbudil zanimanje v nemškem govornem prostoru, postavlja pod vprašaj domnevo, da je imel do svoje žaloigre kakršen koli omalovažujoč odnos in da je svoje delo objavil v Augsburgu le zaradi cenzure. Kot kaže opravljena raziskava, je tako imel večje možnosti recepcije, za katero mu očitno, glede na zahvalo Florentincu v pismu Kuraltu, ni bilo vseeno, kar pomeni, da *Miss Jenny Love* ni bila mladostna zabloda, temveč samo ena izmed postaj na poti k temu, da je postal, kakor je zapisal že Ivo Svetina, »prvi slovenski Evropejec« (SVETINA, 2005: 12).

LITERATURA

- Helmut GIER, Johannes JANOTA, 1997: *Augsburger Buchdruck und Verlagswesen: Von den Anfängen bis zur Gegenwart*. Wiesbaden: Harrassowitz.
- Franz GRANDAUER, 1878: *Chronik des königlichen Hof- und National-Theaters in München zur Feier seines hundertjährigen Bestehens*. München: Ackermann.
- Alfonz GSPAN, 1950: Opombe. *Zbrana dela. Anton Tomaž Linhart*. Ljubljana: DZS. 453–575.
- Linda HUTCHEON, 2002: *Theorizing Literary History in Dialog*. V: Linda HUTCHEON / Mario J. VALDÉS, 2002: *Rethinking literary history: A dialogue on theory*. Oxford; New York: Oxford University Press, str. X.
- Mirko JURAK, 2009: William Shakespeare and Slovene dramatists (I): A. T. Linhart's *Miss Jenny Love*. *Acta neophilologica* 42/1–2. 3–34.
- Taras KERMAUNER, 1999: Začetki slovenske dramatike. 1. Zlo in s(i)la kot izvor. Ljubljana: Gledališki muzej.
- France KIDRIČ, 1918: Primerek Linhartove *Miss Jenny Love*. *Časopis za slovenski jezik, književnost in zgodovino*, I. 213–214.
- Janko KOS, 2007: Zgodnja dela Antona Tomaža Linharta. *Slavistična revija* 55/3. 447–461.
- Paul LEGBAND, 1904: *Münchener Bühne und Litteratur im achtzehnten Jahrhundert*. München: Verlag des Historischen Vereins von Oberbayern.
- Anton Tomaž LINHART, 1780: *Miss Jenny Love*. Augsburg: Stage.
- Anton Tomaž LINHART, 1950: *Zbrano delo*. Ljubljana: DZS.
- Felix J. LIPOWSKY, 1810: *Baierisches Kuenstler-Lexikon Band 2*. München: Fleischmann.
- Majda ORAŽEM-STELE, 1985: Najden izvod Linhartove drame *Miss Jenny Love*. *Slavistična revija* 33/1. 135–136.
- Denis PONIŽ, 2007: A. T. Linhart in problem meščanske žaloigre. *Jezik in slovstvo* 52/2. 3–15.
- Luka VIDMAR, 2005: Tematske in motivne zveze Linhartove tragedije *Miss Jenny Love* z Lessingovima tragedijama *Miss Sara Sampson* in *Emilia Galotti* ter s Klingerjevima dramama *Die Zwillinge* in *Sturm und Drang*. *Anton Tomaž Linhart*. Ur. Ivo Svetina. Ljubljana: Slovenski gledališki muzej; Radovljica: Muzeji radovljiške občine. 147–167.
- Francka SLIVNIK, 2005: A. T. Linhart in gledališče njegovega časa. *Anton Tomaž Linhart*. Ur. Ivo Svetina. Ljubljana: Slovenski gledališki muzej; Radovljica: Muzeji radovljiške občine. 41–97.
- Ivo SVETINA, 2005: Imenitnik evropejski. *Anton Tomaž Linhart*. Ur. Ivo Svetina. Ljubljana: Slovenski gledališki muzej; Radovljica: Muzeji radovljiške občine. 11–13.

Rose UNTERBERGER, 2008: Friedrich Schiller, Orte und Bildnisse: ein biographisches Bilderbuch. Stuttgart: Kohlhammer.

Mirko ZUPANČIČ, 1972: Literarno dela mladega A. T. Linharta. Ljubljana: Slovenska matica.

SUMMARY

Following the contemporary approaches in literary criticism, which emphasize the importance of reception of the literary work at the time of its creation, thus by examining the preserved copies of books in which *Miss Jenny Love* is bound together with other (mainly) German tragedies and comedies—the paper presents several new findings on the topic of reception of *Miss Jenny Love* by Linhart's contemporaries. Reviews of Linhart's first play have not been found.

In addition to two volumes preserved in Vienna, which include other dramatic texts, *Miss Jenny Love* was bound into at least three other volumes, preserved in the libraries in Munich, Augsburg, and Berlin. The paper demonstrates that in the first decade following its publication, *Miss Jenny Love* was not the kind of work that would sit in the publisher's warehouse, but was distributed widely throughout the German-speaking world. This was made possible not only by the quality of the text, but also by the prestige of the publisher Conrad Heinrich Stage, who was at the end of the 18th century and at the beginning of the 19th century one of the most important publishers of dramatic works in the German territory. In the volume held by the National Library in Vienna, which had been previously noted by France Kidrič, all of the authors are respected playwrights. All texts, except the last one, are comedies in which love is at the forefront, particularly its victory over love of profit. Thematically and stylistically closest to *Miss Jenny Love* is *Die Flucht C.* by F. Weisse, as his action is set in Ireland (in Linhart's play to Scotland), while the erotic plot includes the motif of persecuted innocence. The second volume, also found in the catalog of the National Library in Vienna, is held by the Vienna Theater Museum. *Miss Jenny Love* is part of 220th volume of the so-called *Theaterbibliothek Schikaneder*, which is what is left of the *Theater an der Wieden* archive, directed by the actor and librettist Emanuel Schikaneder. The fact that *Miss Jenny Love* ended up in his bequest raises an interesting question, i.e., whether the legendary actor and Linhart met when Schikaneder's troupe performed in Ljubljana in the 1779–1780 and 1781–1782 seasons. During his second visit, Linhart could have given him a copy of his tragedy; unfortunately, the dramatist's correspondence does not provide an answer to this question.

An interesting fact about the copy held by the university library in Augsburg is that it bears the seal of the Count Kraft Ernst von Oettingen-Wallerstein (1748–1803). This Bavarian nobleman, who was open to political, economic, and cultural progress, carefully and in good taste chose books for his library. Compared to other found volumes that include *Miss Jenny Love*, the Augsburg volume stands out by the fact that all its texts are tragedies and their main topic the destructive effect of a tyrant on fellow human beings.

It is surprising that in the collection of texts held by the *Bayerische Staatsbibliothek* [Bavarian State Library] in Munich, Linhart's text is the only tragedy, but all plays have in common the Enlightenment idea about the bond between two fine human beings connected by love, who must overcome various obstacles on their way to being united.

The copy held by the *Staatsbibliothek* [State Library] in Berlin includes seven plays and is entitled *Neue Schauspiele, aufgeführt auf dem Churfürstl. Theater zu München*. This is Stage's series, which included texts staged in the Court Theater in Munich. The inclusion in this series hints at a possibility that *Miss Jenny Love* was performed, but our research did not provide unequivocal answer to this question.

An interesting piece of information about the reception of Linhart's play by the contemporaries is inclusion of *Miss Jenny Love* on the list of bourgeois tragedies by Christian H. Schmid (1746–1800) in his bibliography *Litteratur des bürgerlichen Trauerspiels*, published in the journal *Deutscher Monatsschrift* (Dec. 1798, pp. 282–314). This is an extensive bibliography of works, compiled by a well-regarded professor of rhetoric and poetry from the university of Gießen, who after 1787 worked as library director and thus had exhaustive knowledge of the published plays. He is known in German literary history not only by numerous studies, but also as a founder of the German almanac of muses.

On the list of bourgeois tragedies, that Schmid furnished with a lengthy introduction in which he pondered the appropriateness of the term *bürgerliches Trauerspiel* (Bourgeois Tragedy), *Miss Jenny Love* is listed in the section with German authors under number 118 as work of A. Th. Linhart. This is significant because Linhart signed his work only with his initials, which means that Schmid either discovered the identity of the author behind A. Th. L. or that was a known fact in the German lands.

The new discoveries about Linhart's first drama publication demonstrate that *Miss Jenny Love* was not insignificant work to the author's contemporaries but rather an interesting part of the dramatic production of the time. The finding that Linhart's first publication piqued interest of the German-speaking world casts doubt on the assumption that Linhart had deprecating attitude towards *Miss Jenny Love* and that he published it in Augsburg only because of the censorship. Publication by the prestigious German publisher certainly helped his first publication pave the way into the company of playwrights who represented an important link in the history of German drama between Lessing and Schiller.

UDK 821.161.1.09:351.751.5(091)

Ivana Peruško

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

ZABORAVLJENA LICA RUSKE CENZURE: OD DADILJE RASUĐIVANJA DO TAMNIČARA SLOBODE

Članak problematizira neraskidivu vezu između umijeća pisanja i sakaćenja slobode izražavanja u ruskoj kulturi. Želeći naglasiti ambivalentnu ulogu književnosti u ruskoj kulturi, autorica analizira dva ključna trenutka u povijesti ruske cenzure, koja su uvelike predodredila razdoblje totalne staljinističke cenzure. Iako je spomenuto razdoblje stalno mjesto u svim kulturološkim i povijesnim studijama koje se bave odnosom pisca i vlasti, autorica skreće pažnju na dosad zanemarene uloge Petra Velikoga i Nikolaja I. te demistificira slobodarsku kulturnu politiku V. I. Lenina.

Ključne besede: cenzura, sakralni status književnosti, pjesnik kao prorok, ikona i sjekira, književnost i ideologija, progoni, cenzorska politika V. I. Lenina

The article deals with the unbreakable connection between the art of writing and the diminished freedom of expression in Russian culture. Wishing to point out the ambivalent role of literature in the Russian culture, the author analyzes two pivotal moments in the history of Russian censorship that to a large extent predetermined the period of the total Stalinist censorship. Although this period is discussed in all cultural and historical studies dealing with the relationship between the writer and the government, the author points out the hitherto neglected roles of Peter the Great and Nicholas I, while also demystifying Lenin's free cultural policy.

Keywords: censorship, sacral status of literature, poet as prophet, the icon and axe, literature and ideology, persecutions, censorship policy of V. I. Lenin

Kako se kalio književnik

Ruska je kultura početak 20. stoljeća dočekala uz fanfare; uživala je u jednom od najbogatijih i najdinamičnijih razdoblja ruske umjetnosti, koje je u povijesnim pregledima poznato kao *Srebrni vijek*. U njemu je ruska književnost proživljavala svoj drugi procvat.¹ »Bila je to epoha buđenja samostalne filozofske misli u Rusiji«, pisao je Nikolaj Berdjaev, »procvata poezije i širenja estetske tankoćutnosti« (BERDJAEV 2007: 193). Od glazbe, slikarstva, arhitekture do filozofije i književnosti – sve su kulturno-umjetničke grane slavile svoju probudenu životnost, i ne sluteći da će uskoro izgubiti svoj (stari) kolektivni identitet. Malo je takvih razdoblja u ruskoj povijesti koji se mogu dičiti šarolikim bogatstvom, odnosno pluralizmom raznovrsnih i međusobno oprečnih umjetničkih pravaca i škola. U ruskoj su znanosti o književnosti tada vladale formalističke težnje za književnom

¹ Prva se odnosi na *Zlatno doba* ruskoga pjesništva – vrijeme stvaralačkoga uspona A. S. Puškina i njegove plejade 1830-ih godina.

imanentnosti, za dominacijom i autonomijom forme. Sadržaj – u smislu vjerne reprezentacije stvarnosti – formalna je škola ostavila postrani, a slučaj je htio da u godini Oktobarske revolucije Viktor Šklovskij objavi manifest formalističkoga shvaćanja književnosti – *Umjetnost kao postupak* (*Iskusstvo kak priëm*, 1917).

Ipak, ruska je renesansa bila kratkoga vijeka, a zajedno s njome i sloboda izražavanja; početkom 1920-ih carstvo forme bit će dovedeno u opasnost, da bi sredinom 1930-ih ono bilo smijenjeno radikaliziranom inačicom teorije odraza V. I. Lenina teorijom odraza, odnosno autokracijom sadržaja (i to socijalističkoga!). Kada je na Zapadu 1949. godine izašla Berdjaevljeva filozofska autobiografija² u kojoj je opisao neobični vrtlog stilskih i misaonih pluralizama s početka 20. stoljeća, u Rusiji je već bila dovršena »kardinalna smjena povijesne i kulturne paradigme« (Kuz'mina 2004: 9). Josif Vissarionovič Stalin tada je već uživao u plodovima svoga totalitarističkoga plana, jer staljinizam se tada bio već duboko ucijepio u svaku poru sovjetske svakodnevice, prerastavši u svojevrsni *modus vivendi*. Navedeno je stanje moguće nazvati stoljećem staljinizma,³ razdobljem totalnoga terora⁴ ili sovjetskom varijantom ostvarene utopije,⁵ kojemu su posvećene mnogobrojne studije.

James Billington je u svojoj opsežnoj studiji o povijesti ruske misli i kulture već u naslovu izdvojio dva elementa, točnije dva simbola koja su najdublje simbolizirala nerazlučivu smjesu materijalne borbe i duhovnoga likovanja stare Rusije: ikonu i sjekiru. Billington ne zaboravlja naglasiti da su upravo one visjele na zidu svake ruske izbe. U napetim okršajima, ali i toplim prijateljstvima, druga će dva simbola predstavljati nemirno prožimanje dviju novih svetinja 20. stoljeća: knjige i portreti vođa, odnosno književnost i ideologija. Simbolika njihova odnosa ne iscrpljuje se u pojednostavljenoj i isključivoj definiciji o dva oprečna svijeta u permanentnoj napetosti i neizbježnome sukobu. Ipak, najčešće se spominju samo dva krajnja oblika – aktivno prijateljevanje i pogubno sukobljavanje. Razdoblje totalne staljinističke cenzure, odnosno vrijeme u kojemu su književna djela i njihovi tvorci s nevjerojatnom lakoćom dospijevali na popis za odstrel – jedna je od najtragičnijih, ali i najistraženijih drama na svjetskim daskama književno-političkih odnosa. U gotovo pola stoljeća Stalinove autokracije (generalni sekretar KP 1922 – 1934; sekretar KP 1934 – 1953) zabilježeno je sustavno izivljavanje vlasti nad umjetnošću riječi i sakaćenje njezine slobode. No, za razumijevanje Stalinova obračuna s književnošću neophodno je doći do srži problema. Stoga mu korijene valja tražiti iza zavjesa neki drugih pozornica ruskih vlastodržca. Bitka koju je književnost stoljećima vodila za vlastitu neovisnost najčešće se materijalizirala u obliku borbe pisaca s cenzurom, no treba imati na umu da kruti cenzorski aparat

² *Samospoznaja* (*Samopoznanie*, 1949).

³ Mihail Gefter, ruski povjesničar i neumoljivi kritičar staljinizma, vjerovao je da cijelo prošlo stoljeće nećemo moći shvatiti i predati u nasljedstvo 21. stoljeću dok ne bude otkrivena tajna staljinizma.

⁴ Termin ruskoga znanstvenika A. Bljuma, stručnjaka za sovjetsku cenzuru.

⁵ Andrej Sinjavskij (pseudonim Abram Terc) u knjizi *Osnove sovjetske civilizacije* (*Osnovy sovetskoj civilizacii*, 2002) naziva 20. stoljeće stoljećem ostvarenih utopija (koje najčešće poprimaju oblik i formu ideologije ili kakve ideokracije) te napominje kako je upravo Sovjetski Savez bila preteča svim ostalim utopijama. P. Rejfmán podsjeća da je jedan od glavnih ideologa Gorbačevljeve perestrojke, A. Jakovlev, u knjizi *Suton* (*Sumerki*, 2005) napisao kako je ruski boljševizam bio osnova njemačkoga fašizma i ostalih totalitarizama.

nisu izmislili ni Stalin ni staljinistički aparat, niti se gušenje književne slobode dogodilo brzo i iznenada.⁶ U pitanju je naslijeđeni i dobro uvježbani mehanizam kojega je Stalin znao oploditi i dovesti do savršenstva. Držim da bi za razumijevanje te neraskidive veze između umjetnosti pisanja i umijeća vladanja trebalo napustiti staljinističku epohu i osvjetliti dva povijesna trenutka, ključna za razvoj ruske cenzure.

Prvi seže u 18. stoljeće, u vrijeme vladavine Petra Velikoga, toga kontroverznoga cara-tesara (kako ga naziva Josif Brodskij) i nadzornika cjelokupne izdavačke i tiskarske djelatnosti u zemlji. Po sudu mnogih intelektualaca i povjesničara ruska je književnost nastala s pojavom Petra Velikoga, što dovoljno govori o njegovoj ulozi u razvoju ruske kulture.⁷ Osnivanjem *Duhovnoga kolegija*⁸ i *utvrđivanjem Duhovnoga pravilnika*⁹ (1721 – 1917) Petar Veliki prekinuo je monopol crkve u izdavaštvu te se po mišljenju mnogih (V. Ključevskij, A. Skabičevskij, G. Žirkov) pretvorio u neumoljiva urednika i izdavača, bez čijega odobrenja nije bilo moguće objaviti ni slova. Ukidanjem crkvenoga monopola i gubljenjem važne kulturno-društvene funkcije koju je crkva stoljećima obnašala na ruskome tlu, počeo je slabiti, podsjeća Jurij Lotman, utjecaj crkve na ruski narod. Ispražnjeno mjesto popunila je književnost. Nakon što je u novoj statusnoj hijerarhiji zamijenila sakralne tekstove, književnost je naslijedila i njihovu društvenu funkciju. Otuda sasvim poseban, gotovo elitni status književnosti (i samih književnika, posebno pjesnika) unutar ruske kulture 18. stoljeća. Štoviše, vjerujem da je Lotmanova teza da je misao o pjesniku kao o proroku i težnja da književnost bude mnogo više od književnosti¹⁰ presudna za shvaćanje razvoja i statusa književnosti u sovjetsko doba, kao i za razumijevanje njezina odnosa s ruskom i sovjetskom cenzurom.

⁶ U počeku je cenzura bila religioznoga karaktera. Zabrana čitanja određenih knjiga poznata je još iz vremena pokršćavanja Rusije, a prvi dokument *Prijepis apokrifa (Spisok otrečennyh knig)* datira iz 1073. godine. Službena se cenzura u Rusiji pojavljuje u drugoj polovici 16. stoljeća.

⁷ I sam Brodskij tvrdi kako je ruska književnost nastala zahvaljujući najvećem postignuću kontroverznoga ruskoga cara Petra Velikoga – Sankt-Peterburgu. Ovakvoj će se tvrdnji suprotstaviti mnogi, prvenstveno Lotman, tvrdeći kako je upravo Petrova epoha stvorila koncepciju stare Rusije i njezine književnosti kao krutoga i izoliranoga mehanizma.

⁸ Svjetovna je vlast birala desetoricu članova koji su činili savjetodavno tijelo, odnosno kolegij (među njima je bilo najmanje tri arhijereja). Svrha kolegija bila je sprečavanje objavljivanja crkvenih knjiga bez pristanka cenzora.

⁹ U *Duhovnom pravilniku* pisalo je kako i što čitati i propovijedati.

¹⁰ Lotman izdvaja važnu odgojno-obrazovnu ulogu književnih tekstova u 18. stoljeća; prema romanima i elegijama čitatelji su učili osjećati, dok su ih tragedije učile misaonosti, odnosno promišljanju. Književnost je, nadalje, imala status moralne društvene vertikale, svetoga propovjednika istine. Epitet *sveta* često se pripisivao književnosti i dokazivao povlašteno mjesto u ruskome društvu.

Tijekom vladavine raznih ruskih careva i carica – od Petra Velikoga, preko Ekaterine II.,¹¹ Aleksandra I.,¹² Nikolaja I.¹³ pa sve do socijalističkih vođa V. I. Lenina i J. V. Stalina – književnost se s manje ili više uspjeha borila s raznim oblicima i stupnjevima cenzure. O surovosti cenzure u carskoj Rusiji pisali su i mnogi povijesni analitičari (A. Bljum, G. Žirkov, P. Rejfmán i dr.), ali i mnogi književnici (A. Radiščev, M. Saltikov-Ščedrin, M. Gor'kij i dr.). Time se potvrđivala utemeljenost nimalo slučajne metafore o književnosti kao moćnome oružju.¹⁴ Patetični stihovi Evgenija Evtušenka *U Rusiji je pjesnik više od pjesnika*¹⁵ postali su slavna narodna krilatica i jedan od brojnih pisanih dokaza iznesene tvrdnje. Na istu se temu 1847. godine oglasio i kritičar Vissarion Belinskij u polemičnom pismu Nikolaju Gogolju: »Samo je književnost, bez obzira na tatarsku cenzuru, živa i dobro napreduje. Zbog toga je spisateljsko zvanje u nas toliko časno i zbog toga je kod nas lako postići književni uspjeh, čak i kad je u pitanju osrednji talent« (BELINSKIJ 1976: 418). Dok je Lotman pokušao razjasniti povijesno-kulturološke okolnosti zbog kojih je književnosti u 18. stoljeća dodijeljena aureola svetosti, Belinskij je, sporeći s Gogoljem, precizirao ulogu i značenje književnika za rusku čitateljsku publiku: «ona u ruskim piscima prepoznaje svoje jedine vođe, zaštitnike i spasitelje od mraka samovlađa, pravoslavlja i narodnjaštva« (BELINSKIJ 1976: 418).

Da književnici u očima ruskoga dvora nisu bili tek umjetnici uljepšavanja stvarnosti, pokazuje bogata riznica prognanih pa i pogubljenih pisaca. I u tom smislu valja još jednom naglasiti važnost 18. stoljeća kao razdoblja u kojemu se uspostavlja relevantan model odnosa između pisaca i ideologa, jer je »borba književnosti 18. stoljeća za društvenu funkciju bila borba za njezinu društvenu neovisnost, za to da ona bude glas istine, a ne odraz mišljenja dvora« (LOTMAN 2005: 124). Taj je model zacrtao Aleksandr Radiščev – omiljeni pisac ruske revolucionarne inteligencije 19. stoljeća i marksističkih književnih teoretičara i političara 20. stoljeća (A. Lunačarskij, L. Trockij, V. I. Lenin i dr.). Ono što je kod Radiščeva cijenio i uzdizao Lenin (patriotizam, nacionalni ponos, osudu cenzure, nasilja i jarma carskih krvnika) že-

¹¹ O zaoštravanju cenzure u doba Ekaterine II. te nastanku prvoga dekreta 1763. godine kao prvoga prijedloga organizirane cenzure u Rusiji piše G. Žirkov u predgovoru svoje knjige. Zahvaljujući novom dekretu o cenzuri 1796. godine Ekaterina II. je započela institucionalizaciju cenzure, tada je profesija cenzora dobila i određeni društveni status. U njezinom je dekretu stajalo da »nikakve knjige, bilo da je riječ o originalima ili prijevodima, bez obzira na izdavača, ne mogu biti objavljene bez dozvole cenzora« (ŽIRKOV 2001: 16). Pavel I., radikalizirao je cenzorsku politiku carice Ekaterine II.; osnovat će cenzorsko tijelo, tzv. *Cenzorski savjet* i narediti spaljivanje svih zabranjenih knjiga. Prema Billingtonovim uvidima, Pavel I. zapravo je težio sveobuhvatnoj cenzuri; čak se korištenje riječi »građanin« za vrijeme njegove kratke vladavine smatralo zločinom.

¹² Aleksandr I. je u vrijeme svoje vladavine (1801 – 1825) objavio prvi *Ustav o cenzuri*, koji je trebao smanjiti lokalnu moć pojedinih cenzora i osloboditi znanost i umjetnost od zlouporabe vlasti pojedinih moćnika. Upravo je zbog toga slovio kao jedan od najliberalnijih ruskih careva.

¹³ Cenzorska tiranija Nikolaja I. (1825 – 1855) ovjekovječena je u drugom po redu *Ustavu o cenzuri* iz 1726. godine, koji je zbog prevelike krutosti i sitničavosti dobio naziv *čugunni ustav*, tj. *olovni ustav* (u slobodnom prijevodu). Nikolaj I. je u povijesnim analizama slovio kao »cenzor svih cenzora«, odnosno car koji je većinu knjiga (pa i one već cenzurirane) cenzurirao sam, vlastitom rukom. Razdoblje od 1848 – 1855 (posljednji period njegove vladavine) u ruskoj je povijesti poznato pod nazivom »epoha cenzorskoga terora« ili »sedam mračnih godina«.

¹⁴ Dekabristi su izdvajali upravo poeziju kao jedno od svojih oružja.

¹⁵ *Poët v Rossii – bol'se, čem poët.*

stoko je kritizirala carica Ekaterina II.,¹⁶ zabranivši njegovo najpoznatije djelo – *Putovanje iz Peterburga u Moskvu* (*Putešestvie iz Peterburga v Moskvu*, 1789.) – i osudivši Radiščeva smrtnom kaznom, koju je poslije zamijenila desetogodišnjim progonstvom u Sibir.¹⁷ U ruskoj književnosti Radiščev je poznat kao prvi iz velike ruske galerije prognanih pisaca, no čini mi se da se njegovo značenje ne iscrpljuje tek prognaničko-subverzivnim statusom. Radiščev je, što je za načetu temu mnogo važnije, u *Putovanju iz Peterburga u Moskvu* dao ironičnu sliku svrhe i posljedice cenzure: »Cenzura je postala dadilja rasuđivanja, oštroumnosti, fantazije, svega velikoga i lijepoga. Ali gdje su dadilje, jasno je, tamo su i djeca, koja ne znaju hodati bez pomagala, zbog čega nerijetko odrastaju s krivim nogama« (RADIŠČEV 2002: 131). Osvrnuo se, također, na besmislenost i glupost carske vlasti u svome kratkom pregledu povijesti cenzure,¹⁸ usporedivši je s inkvizicijom, što je po njemu i više nego »jasan dokaz da su svećenici bili uvijek izumitelji okova, koji su kočili ljudski razum u raznim vremenima, rezali mu krila da svoj let ne usmjeri prema uzvišenosti i slobodi« (RADIŠČEV 2002: 138).

Iznimno je zanimljiv i važan bio složeni odnos između ruskoga nacionalnog miljenika Aleksandra Puškina i cara Nikolaja I. u prvoj četvrtini 19. stoljeća. Iako Puškinovo stvaralaštvo nije bilo ni upola polemično kao Radiščevljevo, te on sam nikada nije doživio tako radikalnu osudu, nakon povratka iz progonstva¹⁹ Puškin je postao vlasništvo cara. Car mu je oprostio kaznu i vratio ga u Sankt-Peterburg, ali mu pritom nije vratio slobodu. Puškin je bio pod strogim nadzorom policije, a njegovo stvaralaštvo pod budnim okom Nikolaja I.²⁰ Gennadij Žirkov podsjeća na pismo grofa Benkendorfa, koji u rujnu 1826. godine izvješćuje tada već slavnoga pjesnika: »Nitko neće pregledavati vaše radove; oni su oslobođeni cenzure. Imperator će sam ocjenjivati vaša djela te biti vaš osobni cenzor« (ŽIRKOV 2001: 2). Govoreći o ovom *Don Kihotu autokracije*, kako je Anna Tjutčeva nazvala Nikolaja I., valja istaknuti mehanizam koji će biti karakterističan i za Stalinovu diktaturu: carska se cenzura zaoštravala ovisno o opasnostima koje su prijetile dvoru. Što su prijetnje bile ozbiljnije i što je neprijatelj intenzivnije ometao carsku vlast, to je cenzura postajala sve

¹⁶ Nezadovoljstvo intelektualaca u vrijeme vladavine Ekaterine II. (1762 – 1796) kulminira njihovim otuđenjem od dvora. Carica je, osim što je zabranila Radiščevljevo djelo, zabranila objavljivanje svih djela G. Skovorode i obustavila izlaženje svih časopisa N. Novikova (pokretača prvih nezavisnih društveno-kritičkih časopisa u Rusiji).

¹⁷ Paradoksalno, da nije bilo njezina dekreta iz 1783. godine, koji je dozvoljavao rad privatnih tiskara, Radiščevljevo *Putovanje iz Peterburga u Moskvu* ne bi moglo biti objavljeno. Unatoč tomu, nakon što je knjiga bila otisnuta carica ju je smjesta zabranila. Iako je Radiščevu promijenila smrtnu osudu u progonstvo, konfiscirala je i spalila cjelokupno prvo izdanje knjige. Djelo je bilo zabranjeno sve do 1905. godine. Carska cenzura nije dozvolila objavljivanje čak ni Puškinova članak o Radiščevu u časopisu *Sovremennik* 1836. godine.

¹⁸ *Kratka priča o nastanku cenzure (Kratkoe povestvovanie o proishozhdenii censury)* u djelu *Putovanje iz Peterburga u Moskvu*.

¹⁹ Aleksandr I. kažnjava Puškina četverogodišnjim progonstvom (1920 – 1924) na jug Rusije (progonstvo se službeno vodilo kao premještaj po dužnosti). Puškin je 1924. godine otpušten iz službe i prognan u Mihajlovsko, svoje rodno selo.

²⁰ Više o odnosu Puškin – Nikolaj I. vidi u prologu *Carevi i pjesnici (Cari i poety)* knjige S. Volkova *Šostakovič i Stalin. Umjetnik i car (Šostakovič i Stalin. Hudožnik i car)*, 2006).

rigoroznija i sveobuhvatnija.²¹ Nikolajeva je cenzorska politika²² u doba antiruskoga ustanka u Poljskoj (1830 – 1831) i revolucionarnih previranja u Europi (1848), kao što je Leninova u doba Građanskoga rata (1917 – 1922) ili Stalinova u godinama prije i za vrijeme Drugoga svjetskog rata, postajala sve bespoštednija.

Iako se Stalinov vladarski stil češće uspoređuje s onim Petra Velikoga i Ivana Groznoga, Solomon Volkov drži da Stalinova kulturna politika u mnogočemu podsjeća na vladavinu Nikolaja I. Slučaj Fëdora Dostoevskoga slikovito će ilustrirati o kakvoj je politici i kakvome stilu riječ. Dostoevskij je 1849. godine uhićen pod optužbom za protuzakonito revolucionarno djelovanje u okrilju *petraševaca*, nakon čega je osuđen na smrt. Car Nikolaj I. naređuje da se smrtna kazna zamijeni četverogodišnjim progonstvom, pri čemu dodaje bizarno-okrutni naputak – odluku o pomilovanju trebalo je objaviti Dostoevskome tek neposredno prije strijeljanja.²³ Ako je uvriježen stav da je Petar Veliki otvorio ruska vrata utjecajima Zapada, Nikolaj I. ih je, poput Stalina, nastojao držati zaključanima; zabranjivao je školovanje ruskih mladića na Zapadu, te je, strahujući od *hamletovskih* pitanja, 1848. godine ukinuo filozofiju kao predmet proučavanja (Billington ističe kako je zabrana samo formalno povučena 1863. godine, no u praksi je povučena tek 1889. godine). Osim toga, obojica su voljeli isticati kako je za ruski narod neophodan gazda te su obojica imali svoja književnog miljenika – Nikolaj I. Puškina, a Stalin, čini se, Maksima Gor'koga.

»Cenzura? Užasne li riječi!«

Nakon što se na ruskome tronu ustoličila nova vrste vladara u liku Vladimira Il'iča Lenina, preobrazila se i kultura dijaloga između umijeća pisanja i umijeća vladanja. U anketi koju je 1918. godine proveo list *Petrogradskoe èho* stajalo je jednostavno pitanje: *Može li inteligencija raditi s boljševicima?* »Može i mora«, rezolutno je odgovorio Aleksandr Blok i dodao kako su ruski intelektualci oduvijek bili revolucionarni. U razdoblju Leninovoga strelovitog uspona na vlast i njezinoga relativno brzoga napuštanja (1917 – 1924) dogodila se krucijalna promjena društveno-povijesne i kulturno-civilizacijske klime. Atmosferu posvemašnjoga kaosa koji se uvukao u sve domene novonastale paradigme jedni su dočekali uz ovacije, dok su drugi bogobojazno strepili, vidjevši obrise apokaliptične budućnosti na krilima Oktobarske revolucije. Tu je dvojakost već 1909. godine uspješno predvidio ruski filozof i svećenik Sergej Bulgakov u svome filozofskom djelu *Na piru bogova* (*Na piru bogov*), zamišljenom kao verbalno sučeljavanje istaknutih članova ruskoga društva (društvenoga djelatnika, pisca, diplomata, generala, bogoslova i prognanika). Nošen gotovo proročkim stihovima Andreja Beloga,²⁴ društveni djelatnik iz Bulgakovljeva filozofskoga razgovora neutježno oplakuje nestanak ruske matrice: »Pomrlo je, sve

²¹ S. Volkov napominje da je još 1936. godine esej filozofa i povjesničara Georgija Fedotova, objavljen u Parizu, ukazivao na nevjerojatnu sličnost u načinu vladanja između Stalina i Nikolaja I.

²² Jedan od pionirskih radova na tu temu smatra se knjiga autora M. Lemke *Nikolajevi žandari i književnost. 1826 – 1855. (Nikolaevskije žandarmy i literatura, 1909)*.

²³ Inscenacija smrtno kazne – jedan od najgorih oblika psihološkoga mučenja – odigrala se 22. prosinca 1849. godine. Svi su osuđenici bili pomilovani, no neke je pretrpljeni šok otjerao u ludilo.

²⁴ *Iščezni v prostranstvo, iščezni, Rossija, Rossija moja!*

je pomrlo! Sve je mrtvo i mi smo mrtvi, lutamo poput živih leševa i mrtvih duša. (...) Gdje je on, taj velikodušan i svijetli narod (...)? Dogodila se nekakva mračna preobrazba, Božji se narod pretvorio u stado podlih svinja« (BULGAKOV 2000: 1). Nešto je drugačija perspektiva diplomata, uvjerenoga u pozitivan ishod započete preobrazbe: »I sada, pod boljševicima i bez Rusije, naš će život i dalje biti drag, pokušat ćemo ga spasiti četvrtinom kruha s mekinjama. (...) Bravo marksisti – oni se ne boje pogledati istini u oči« (BULGAKOV 2000: 1).

Nema sumnje da je razdoblje začeto Oktobarskom revolucijom označilo kardinalnu promjenu društveno-gospodarske i kulturno-umjetničke klime, no to će formativno razdoblje sovjetske civilizacije u ovoj studiji biti važno zbog svoje tranzicijske – nedorečene – prirode, u kojoj su granice dozvoljenoga još poprilično nejasne. Zbog toga su, vrlo vjerojatno, i nedovoljno istražene u povijestima ruske kulture. Postepeno će sovjetski aparat nastojati suziti široku lepezu književnoga raznoglasja koje je dominiralo u *Srebrnome vijeku*, što će po sudu Ljudmile Dar'jalove u 1920-im godinama dovesti do polarizacije književnosti na dvije ideološke polutke: na književnost revolucionarnoga svjetonazora i na književnost evolucijskoga smjera (vjernu kršćanskim principima). Arlen Bljum je tu ranu, u mnogočemu proturječnu, sovjetsku etapu pod vodstvom V. I. Lenina nazvao početnim razdobljem sovjetske cenzure²⁵. Lenin, potaknut dubokom odbojnošću prema cenzorskom despotizmu carske Rusije, cvjetanju nejednakosti i gušenju slobode govora, u svojoj je pamfletnoj publicistici s početka 20. stoljeća ustrajno obećavao ukidanje cenzure, implicitno ukazavši na podrijetlo njezine okrutnosti: »Mi, razumije se, ne kažemo da se preobražaj književnosti, zablacene azijskom cenzurom i europskom buržoazijom, može dogoditi odmah« (LENIN 1972: 102); »to će biti moguće samo u socijalističkom besklasnom društvu. (...) To će biti slobodna književnost« (LENIN 1972: 104).

No unatoč propagiranju sveopće jednakosti te nastojanjima prve i druge revolucije da ukinu carističku cenzuru, ona nikada nije nestala s ruskoga kulturnoga zemljovidu. Štoviše, po mišljenju Pavela Rejfmmana, sovjetska cenzura postala je opasnija i organiziranija od carističke zbog toga što je postala sveopća, sveprisutna²⁶. Već treći dan nakon preuzimanja vlasti (10. studenoga) 1917. godine, Lenin donosi svoj značajan *Dekret o tisku*²⁷ i njime dokida postojanje svih tiskanih medija²⁸ koji su se javno ili skriveno protivili i štetili boljševičkoj vlasti, čime već zarana ukazuje da ulazi

²⁵ Bljum tvrdi da se razdoblje tzv. početne cenzure okončava tek 1928. godine.

²⁶ Sovjetska cenzura jest cenzura totalitarne države, u kojoj su sredstva masovne informacije manipilirana i pretvorena u propagandno sredstvo samo onih svjedočanstava koja su bila korisna vlasti – ističe Rejfmman u svojim predavanjima, dostupnima na internetskoj stranici <http://lepo.it.da.ut.ee/~pavel/index1.htm>.

²⁷ Početak Leninova dekreta iz 1917. godine glasi: »U ovom važnom trenutku preokreta i u danima koji će uslijediti, Privremeni revolucionarni komitet prisiljen je poduzeti cijeli niz mjera protiv kontrarevolucionarnoga tiska« (LENIN 2000: 1). Nakon kratkoga osvrta u kojemu se boljševička vlast brani od kritike da je takvim potezom uskočila sama sebi u usta, ukinuvši temeljni princip njezina programa, u dekretu stoji: »Svi znaju da je buržujski tisak jedno od najmoćnijih oružja buržoazije. U ovako osjetljivome razdoblju, kada nova vlast, vlast radnika i seljaka, treba ojačati, nemoguće je ostaviti takvo oružje u neprijateljskim rukama i to baš sada, kada ono ne predstavlja ništa manju opasnost od bombi i metaka« (LENIN 2000: 1). Puni tekst dekreta dostupan je na adresi <http://opentextnn.ru/censorship/russia/sov/law/snk/1917/?id=455>.

²⁸ U svega godinu dana (1918 – 1919) boljševici su zatvorili sve privatne tiskare i industrije papira.

u tipologiju diktatorskoga vođe Aleksandra Koževa.²⁹ Samo desetak godina ranije Lenin je u *Partijskoj organizaciji i partijskoj književnosti* (1905) kao vođa opozicije obećavao posve suprotno: »Nakon što smo se oslobodili vlasti kmetske cenzure, mi ne želimo i nećemo pristati na buržujsko-trgovačke književne odnose. Mi želimo i hoćemo stvoriti slobodni tisak (...) Sloboda riječi i tiska mora biti potpuna« (LENIN 1972: 102). U svjetlu iznesenoga, zanimljivo je ustanoviti da je samo godinu dana poslije osvajanja vlasti Lenin ugasio preko 470 opozicijskih tiskovina.³⁰

Treba napomenuti da je *Dekret o tisku* predstavljen kao privremena i izvanredna mjera zbog stanja opće opasnosti u kojoj se nalazila zemlja (na udaru kontrarevolucionarnih jedinica, okružena vanjskim i unutarnjim neprijateljima). No Marina Konstantinova³¹ osporava i demistificira tobožnju privremenost i napominje da Leninova cenzura nije oslabila čak i nakon uspostavljanja željene stabilizacije i normalizacije društvenog ustroja. Štoviše, Konstantinova ustraje u dokazivanju da je *Dekret o tisku* bio tek prvi korak postupne kulturno-umjetničke represije i sveopće cenzure, kojom se proslavio staljinizam. Pod krinkom privremenosti postupno je nastajala trajna diktatura, a zaoštavanje Leninove cenzure ubrzao je gore spomenuti mehanizam: strah od neprijatelja, u čije se redove dakako ubrajala i ruska inteligencija. Sinjvaskij primjećuje da je *manija neprijatelja*, koja će do punoga izražaja doći u Stalinovo doba, zaživjela već za Lenina. Kada je nakon Kronštatske pobune³² i raznih drugih protoboljševičkih ustanaka (pobune seljaka i sl.) trebalo učvrstiti vlast, a neprijatelje protjerati s kućnoga praga, nastupila je diktatura. Umjesto uvođenja obećane demokracije, 1922. godine Lenin osniva specijalnu ustanovu za kontrolu sveukupne književne i izdavačke djelatnosti: *Glavlit* (*Glavnoe upravlenie po delam literatury i izdatel'stv*).

Cilj je bio jasan – centralizacija svih oblika cenzure u tiskanim djelima. Nijedno tiskano djelo nije moglo biti objavljeno mimo *Glavlita*; oslobođena su, doduše, bila samo neka izdanja, recimo publikacije RKP(b), Kominterne, *Gosizdata*³³ i *Akademijinih znanstvenih radova*. No gdje su završavale zabranjene knjige? U početku su se spaljivale, da bi početkom 1920-ih nastupilo trajno arhiviranje zabranjene misli u *Sovjetskom Savezu*. Osnovan je najveći arhiv nepodobne sovjetske književnosti – *Spechran* – kojim je rukovodila Leninova žena Nadežda Krupskaja.³⁴ Iz knjižnica su tako odstranjena problematična djela Tolstoja, Dostoevskoga,³⁵ Feta, Platona, Schopenhauera i mnogih drugih. Prema podacima Bljumove studije, u nekim je arhivima do 1987. godine pronađeno pola milijuna knjiga i periodičkih publikacija. U specijal-

²⁹ U knjizi *Značenje vlasti* (*Ponjatje vlasti*, 2007).

³⁰ Prema podacima koje navodi Pavel Rajfman u svojim predavanjima na temu ruske, sovjetske i postsovjetske cenzure, dostupnim na stranici http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/History/reifm/index.php.

³¹ U članku *Politika partije po pitanju književnosti u SSSR-u od 1934 – 1982* (*Politika partii v oblasti literatury v SSSR 1934 – 1982*).

³² *Kronštadskij mjatež* 1921. godine pod vodstvom Stepana Petričenka.

³³ Državna institucija, osnovana 1919. godine, kojoj je cilj bio sistematizirati i centralizirati cenzuru.

³⁴ Odjel specijalne pohrane (*Otdel special'nogo hranenija*) je krovna institucija, koja se sastojala od mnoštva odjela (u svakoj se većoj knjižnici nalazio jedan).

³⁵ Roman *Bjesovi* (*Besy*, 1871 – 1872) Dostoevskoga bio je zabranjen sve do 1935. godine, kada je napokon uključen u njegova sabrana djela.

nom arhivu najveće moskovske knjižnice – Državne biblioteke V. I. Lenina – pohranjena su djela najkontroverznijih sovjetskih pisaca 1920-ih godina: Anne Ahmatove, Osipa Mandel'stama i Mihaila Bulgakova (kao i brojna *tamizdatska* izdanja Borisa Pasternaka i Aleksandra Solženicyna).

Suprotno očekivanjima da će cenzura biti ublažena i obećanjima da će biti posve ukinuta, ona je postupno zalazila u sve pore umjetničkoga (i društvenoga) djelovanja.³⁶ Leninova je cenzorska politika bila poprilično kaotična, što ne čudi ako se uzme u obzir da se radilo o ranoj, početnoj fazi uspostavljanja pravilnika dozvoljenoga i nedozvoljenoga.³⁷ Krajem 1910-ih i početkom 1920-ih godina norme dobrog i lošega ponašanja još nisu bile strogo definirane, pa tako ni precizne granice zabranjenoga, što je urodilo mnogim cenzorskim propustima.³⁸ Tomu usprkos, danas nije teško osporiti tezu prema kojoj je u Leninovo doba vladala stvaralačka sloboda, nasuprot umjetničko-imaginacijskoj kastraciji i težnji stilsko-poetskoj monolitnosti Stalinova vremena.³⁹ To će najbolje ilustrirati Leninovi rani pamfletni istupi *Što činiti? (Čto delat'?*, 1902) i *Partijska organizacija i partijska književnost (Partijnaja organizacija i partijnaja literatura*, 1905), koji jasno pokazuju diktatorsko-represivne tendencije V. I. Lenina: »Na posao, drugovi! Pred nama je teška i nova, no velika i zahvalna zadaća – organizirati opsežan, svestran, raznovrstan književni rad u uskoj i neraskidivoj vezi sa socijaldemokratskim radničkim pokretom. Sva socijaldemokratska književnost mora postati partijska« (LENIN 1972: 104).

Tridesetak godina nakon Leninova književnoga programa to će uz pokoju staljinističko-buharinovsku korekciju prerasti u fenomen poznat kao sorealistička književnost, odnosno sorealistički kanon. Time je razbijen drugi veliki mit prema kojemu je Stalin tvorac sorealističkoga kanona; sorealizam – upravo kao i tendencija podčinjavanja književne imaginacije – Leninovo su djelo.

Uspostavljanje NEP-a (*Novaja ekonomičeskaja politika*) 1921. godine i nep-a⁴⁰ (kratica za *nezavisni tisak*), kao i postojanje raznovrsnih poetskih formacija i literarnih skupina, ulijevalo je nadu za tolerantniji odnos boljševičke vlasti prema književnosti. No to se nije dogodilo; nakon početnih cenzorskih propusta Leninova se cenzorska praksa u samo nekoliko godina razvila u dobro uvježbani mehanizam; kad bi zakazala tzv. *preventivna cenzura* pa bi nadležna cenzorska ustanova nesmotreno propustila knjigu za koju bi se ustanovilo da je buržuska ili politički štetna, na snagu je stupala *kaznena cenzura*: zabrana knjige i kažnjavanje krivaca. Da je

³⁶ Cenzuru nisu uspjele zaobići ni filmska ni radio-televizijska industrija; osnovani su *Goskino* i *Gosteleradio* – institucije koje su ispunjavale funkciju analognu *Glavlitu*.

³⁷ Billington u svojoj povijesti ruske misli i kulture *Ikona i sjekira* naziva Leninovu vladavinu *kaotičnim interregnumom*.

³⁸ Tek je 1938. godine sovjetska javnost dobila svoj službeni bonton (Stalinov *Kratkij kurs istorii VKP(b)*) u kojemu su na svim područjima ljudskoga djelovanja, u »filozofiji, politici, ekonomiji i kulturi utvrđene, pa čak i akademizirane, formule *lošeg i dobrog, pravilnog i nepravilnog, našeg i tuđeg*« (TROFIMOVA 2002: 97).

³⁹ Mnogi smatraju kako je umjetnička sloboda za Leninova vremena zapravo rezultat njegove apsolutne posvećenosti kudikamo važnijim pitanjima: vanjskopolitičkim odnosima, unutrašnjoj birokratizaciji zemlje i obnovi privrede.

⁴⁰ *Nezavisimaja pečat*.

Lenin začetnik sovjetskoga cenzorskog terora⁴¹ (ta se invencija, kao i niz drugih zasluga, godinama nepravedno pripisivala Stalinu), danas više nije nepoznanica, no Žirkov naglašava kako su unatoč brojnim dokazima i povijesni i književni analitičari godinama odbijali pisati na tu, očigledno, tabuiziranu temu.⁴² U usporedbi s metodologijom Stalinove cenzure, koju je Billington, želeći naglasiti prevlast iracionalnoga i nepredvidivoga u njoj, okarakterizirao kao *metodu u ludilu*, Leninova je cenzorska diktatura bila birokratska i racionalna. Ali, i njemu je bila svojstveno nepodnošenje tuđih grešaka i propusta, koje je znalo evoluirati u okrutnost. Da bi ilustrirao Leninovu vulgarnost i nesnošljivost prema propustima, Žirkov je u svojoj studiji nanizao primjere koji dokazuju Leninov cenzorski despotizam (kakav će kasnije naslijediti Stalin): »Samo je glupan, samo je perfidni saboter mogao propustiti takvu knjigu. Molim da se otvori istraga i da se pozovu svi odgovorni za uređivanje i objavljivanje knjige« (ŽIRKOV 2001: 2). U telegramu što ga je povodom neučinkovitosti i nemara u vezi s projektom podizanja spomenika zaslužnim kulturnim djelatnicima, poslao Lunačarskome, očigledna je i Leninova sklonost kažnjavanju: »Ukoravam zbog zločinačkoga i nemarnog odnosa, zahtijevam da mi se pošalju imena svih odgovornih osoba da ih predam sudu« (LENIN 1972: 198).

Nije se teško složiti s tezom Konstantinove da je totalitarna manija kontroliranja kulturnoga života u SSSR-u za vrijeme Stalina tek logičan nastavak Leninove kulturne politike nije teško. Da je upravo Lenin tvorac staljinističkih GULAGA i inih ostracizama, dokazuje postojanje nekoliko dekreta na koje u svome članku upozorava Konstantinova. Dekret *O revolucionarnome suđenju tisku* iz 1918. godine ima važno mjesto u povijesti sovjetske cenzure; njime je Lenin legalizirao kaznene posljedice za one koji su u svojim tekstovima štetili sovjetskoj vlasti, lagali ili izvrtali pravu istinu o stanju u boljševičkoj Rusiji. Taj je dekret, između ostalog, ozakonio 1) lišavanje slobode dotične osobe; 2) lišavanje određenih ili svih političkih prava te 3) izgon iz grada ili mjesta ili koji je u sastavu Ruske Republike. Drugi dokument nije bio javnoga karaktera; *Upute Glavlita mjesnim organima* u ljeto 1922. godine bile su razaslane po cijeloj zemlji, a podrazumijevale su zabranu tiskanja tekstova koji su bili otvoreno neprijateljski prema komunističkoj partiji i vlasti, izbacivanje problematičnih i spornih mjesta (činjenica, brojeva, osobina) koje su na bilo koji način kompromitirale Sovjetsku vlast i komunističku partiju i slično. Stoga ne preostaje drugo do zaključiti da je borba koju će neki pisci voditi sa Stalinom i staljinističkom cenzurom (Boris Pil'njak, Osip Mandel'stam, Mihail Bulgakov i dr.) od 1930-ih godina nadalje samo radikalizacija smjera, što ga je odredio Lenin.⁴³

⁴¹ Koncentracijski logori, kao prethodnica GULAGA, pojavili su se još za Leninove vladavine. Dok se antistaljinistička književnost 20. i 21. stoljeća vrijedno obračunava s traumatskim sjećanjem na Stalina, malo je književnih djela koje se bave Leninovim naslijeđem. Među njima valja svakako istaknuti književnu desakralizaciju Lenina u pripovijestima Vasilija Grossmana *Sve teče (Vse tečët)*, (1970) i Venedikta Erofeeva *Moja malena Leniniana (Moja malen'kaja Leniniana)*, (1988).

⁴² Rejzman upozorava kako ruski narod nikada nije pošao putem delenjinizacije. Štoviše, nakon znamenitoga govora Nikite Hruščeva na 20. sjednici KPSS-a u kojemu proziva sva Stalinova zlodjela i poziva na destaljinizaciju, Lenin je (p)ostao primjer pozitivnoga junaka. Kult ličnosti Lenina dovedena je u pitanje tek 1990-ih godina, međutim njegova demitologizacija još nije okončana.

⁴³ A. Sinjavskij drži da je staljinizam bio produžena ruka lenjinističke utopije, čime postavlja upravo Lenina na izvorište sovjetske civilizacije.

Uzmu li se u obzir sve navedene činjenice, sasvim je opravdano sumnjati da bi se takvoj radikalizaciji priklonio i sam Lenin da mu moždani udar 1924. godine nije prepriječio put. Uostalom, još je Stanko Lasić u *Krležologiji ili Povijesti kritičke misli o M. Krleži* (1993), svodeći bilancu simpozija o revolucionarnim tradicijama Zagrebačkog sveučilišta 1970. godine, naslutio važnost načete teme te je postavio sljedeće pitanje: »nije li zlo bilo sadržano u samom pojmu lenjinističke revolucije? (...) nije li globalno negativna bilanca svjetskog i našeg socijalizma⁴⁴ samo logična posljedica lenjinističke revolucionarne koncepcije?« (LASIĆ 1993: 57). Ali, u oblikovanju sovjetske cenzure važnu je ulogu odigrao i znameniti narodni komesar za kulturu i najutjecajniji književni kritičar svoga vremena – Anatolij Lunačarskij, koji je u eseju *Sloboda knjige i revolucija* (*Svoboda knigi i revolucija*, 1921) okarakterizirao sovjetsku cenzuru kao nužno zlo,⁴⁵ pokušavajući ublažiti represivni karakter sovjetske vlasti: »Cenzura? Strašne li riječi. Ali za nas ništa manje strašne nisu ni riječi puška, bajunet, zatvor, pa čak i država. Sve su to za nas strašne riječi, a one su dio njihova arsenala, arsenala svih buržoazija, i konzervativnih i liberalnih« (LUNAČARSKIJ 2010 – 2012: 1). Za razliku od Lunačarskoga, Lenin nije mislio da je zaoštravanje cenzure proturječno njegovim socijaldemokratskim načelima, a stav da je cenzura prijedno potrebno i legitimno oružje u borbi za uništenje neprijatelja svrstava ga u red ruskih careva-cenzora,⁴⁶ čiju je azijsku okrutnost osuđivao početkom 20. stoljeća.

Odnos (buduće) sovjetske vlasti prema umjetničkoj književnosti jasno je formuliran u nastavku gore spomenutoga članka Lunačarskoga: »Da, nimalo se ne bojimo cenzurirati čak i lijepu književnost« (LUNAČARSKIJ 2010 – 2012: 1). Izvješće o radu koji je 1927. godine podnio upravitelj *Glavlita*, Pavel Lebedev-Poljanskij potvrđuje sve okrutniju devastaciju književnoga života. U tom izvješću, također, primjećujem važnu semantičku preinaku. Sudeći po jednom njegovu odlomku, očigledno je da se glagolom *cenzurirati* podrazumijevalo *likvidirati*.⁴⁷ Upravitelj *Glavlit* je na koncu istaknuo potrebu za nemilosrdnom borbom sa svim književno-umjetničkim grupacijama buržujskih tendencija, no valja napomenuti kako je *Glavlit* uočio buržujске i antisovjetske tendencije kod zapanjujuće velikoga broja pisaca.⁴⁸ Stoga ne čudi poda-

⁴⁴ Nužno je napomenuti da će socrealistički kanon odigrati važnu ulogu u jugoslavenskim književnostima. Po Lasiću je upravo spomenuta koncepcija književnosti osnovni pokretač tzv. socijalne književnosti (1928 – 1934) na prostoru bivše Jugoslavije, kojoj je Miroslav Krleža u znamenitom ljubljanskom govoru stao na kraj.

⁴⁵ Žirkov upozorava na paradoksalnost stavova Lunačarskoga kada je u pitanju cenzura. Na 2. sjednici Centralnoga izvršnog komiteta narodni komesar definira cenzuru kao *najveće blago ali ujedno i neizbježno zlo*, a iste godine (1921.) daje posve proturječne izjave o štetnosti cenzure.

⁴⁶ Valja dodati da Lenin pripada novom tipu »cara«; Sinjavskij ga opisuje kao cara-asketa, radoholičara koji prezire sva materijalna, ali i duhovna bogatstva.

⁴⁷ »U oblasti umjetničke književnosti, koja se tiče slikarstva, kazališta i glazbe, potrebno je likvidirati literaturu koja se protivi sovjetskom ustroju. (...) Nužno je i potrebno odnositi se krajnje strogo prema tekstovima u kojima se propagiraju buržujске umjetničke tendencije nekih književnika« (ZELENOV 2000: 1). Cijeli tekst izvješća dostupan je u Arhivu Ruske Akademije Znanosti (Arhiv RAN) u Moskvi.

⁴⁸ Nisu samo urednici bili odgovorni za suzbijanje književnoga neposluga, velika je odgovornost pala na leđa pisaca (osobito članova društava i saveza), koji su morali cenzurirati svoje kolege. Takvu raspodjelu odgovornosti na gotovo sve instance književno-izdavačke djelatnosti Refjman izdvaja kao jedan od važnijih noviteta sovjetskoga sistema. Mehanizam preraspodjele dužnosti, u kojemu odgovornost snosi i najniži »kotačić« sistema, presudan je za formiranje novoga sovjetskog čovjeka, tzv. *homo sovieticus*.

tak prema kojemu je *Glavlit* 1925. godine zabranio objavljivanje čak 220 knjiga te je u samo dvije godine unio prepravke ideološkoga sadržaja u oko 900 djela! Takve i slične progone slobodne intelektualne misli u sovjetskoj Rusiji Andrej Sinjavskij objašnjava strahom same vlasti od postojanja ikakvoga oblika drugosti u zemlji – bilo tumačenja, bilo kritike: »Otuda nevjerovatna kontrola sovjetske civilizacije nad mislima, nad ideologijom (...). I najmanji se element skepse, sumnje, ironije, humora smatrao zločinom« (SINJAVSKIJ 2002: 101). Dosad izloženo potvrđuje proročku tvrdnju Belinskoga iz pisma Nikolaju Gogolju o tome da je ruska čitateljska publika bila »uvijek voljna oprostiti autoru lošu knjigu, ali mu nikada nije praštala štetnu knjigu« (BELINSKIJ 1976: 419). Ne čudi što je za cjeloviti uvid u razvoj Lenina sovjetskoga terora trebalo, analogno Radiševljevoj misli iz ulomka *Kratka priča o nastanku cenzure (Kratkoe povestvovanie o proishoždenii censury)*, čekati današnje vrijeme: »U Rusiji... Što se u Rusiji događalo s cenzurom, reći će neko drugo vrijeme« (RADIŠEV 2002: 139).

LITERATURA

- Vissarion BELINSKIJ, 1976: *Pis'mo N. V. Gogolju*. http://az.lib.ru/b/belinskij_w_g/text_0040.shtml. Ogled 12. januara 2011.
- Nikolaj BERDIAEV, 1987: *Ruska ideja*. Beograd: Prosveta.
- James BILLINGTON, 1988: *Ikona i sekira. Istorija ruske kulture, jedno tumačenje*. Beograd: Rad.
- Arlen BLJUM, 2000: *Sovetskaja cenzura v epohu total'nogo terrora. 1929 – 1953*. <http://opentextnn.ru/censorship/russia/sov/libraries/books/bljum/total/>. Ogled 2. januara 2012.
- Josif BRODSKIJ, 2000: *Posvećeno kičmi*. Zagreb: Meandar.
- Sergej BULGAKOV, 2000: *Na piru bogov. Pro et contra. Sovremennye dialogi*. <http://www.vehi.net/bulgakov/napirubogov.html>. Ogled 29. januara 2012.
- Ljudmila DAR'JALOVA, 1998: *Russkaja literatura 20 veka posle Oktjabrja. Dinamika razmeževanij i shoždenij. Tipy tvorčestva (1917 – 1932)*. Kaliningrad: Kalininogradskij gosudarstvennyj univerzitet.
- Mihail GEFTER, 2003: Stalinizm: večnoe vozvraščenie. *Russkij žurnal*, <http://old.russ.ru/politics/20030303-gef.html>. Ogled 10. februara 2012.
- Aleksandr KOŽEV, 2007: *Ponjatje vlasti*. Moskva: Praksis.
- Marina KONSTANTINOVA, 1999. Politika partii v oblasti literatury v SSSR (1934 – 1982). *Dutch Contributions to the Twelfth International Congress of Slavists*. Ur. W. G. Weststeijn. Amsterdam – Atlanta: Rodopi. 91 – 141.
- Nadežda KRUPSKAJA, 1949. Što se dopadalo Lenjinu iz lijepe književnosti. *V. I. Lenjin. O književnosti*. Ur. Marijan Jurković. Beograd: Kultura. 202 – 210.
- Svetlana KUZ'MINA, 2004: *Istorija ruskoj literatury 20 veka. Poezija Serebrjanogo veka*. Moskva: Flinta/Nauka.

- Vladimir LENIN, 1949. Značaj istinitosti u književnosti. *V. I. Lenjin. O književnosti*. Ur. Marijan Jurković. Beograd: Kultura. 144 – 160.
- Vladimir LENIN, 1972. Partijnaja organizacija i partijnaja literatura. *Polnoe sobranie sočinenii. Tom 12*. Moskva: Izdatel'stvo političeskoj literatury.
- Vladimir LENIN, 2000: Dekret o pečati. *Otkrytyj tekst*, <http://opentextnn.ru/censorship/russia/sov/law/snk/1917/?id=455>, Ogled 9. februara 2012.
- Jurij LOTMAN, 1994: *Besedy o ruskoj kul'ture, Byt i tradicii russkogo dvorjanstva (18 – načalo 19 veka)*. Sankt-Peterburg: Iskustvo – SPB.
- Anatolij LUNAČARSKIJ, 1949. Lenin i umjetnost. *V. I. Lenjin. O književnosti*. Ur. Marijan Jurković. Beograd: Kultura. 224 – 229.
- Anatolij LUNAČARSKIJ, 2010 – 2012: *Svoboda knigi i revoljucija*. <http://lunacharsky.newgod.su/lib/ss-tom-7/svoboda-knigi-i-revolucia>. Ogled 4. februara 2012.
- Aleksandr RADIŠČEV, 2009: *Putešestvie iz Peterburga v Moskvu*. Moskva: Azbuka –klassika.
- Pavel REJFMAN, 2009: *Iz istorii ruskoj, sovetskoj i postsovetskoj cenzury*. http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/History/reifm/11.php. Ogled 20. februara 2012.
- Andrej SINJAVSKIJ, 2002: *Osnovy sovetskoj civilizacii*. Moskva: Agraf.
- Elena TROFIMOVA, 2002: Ruska poezija: od undergrounda 80-ih do postmodernizma 90-ih godina. *Književna smotra* 124 – 125 (2–3). 97 – 107.
- Solomon VOLKOV, 2008: *Istorija ruskoj literatury XX veka. Ot L'va Tolstogo do Aleksandra Solženicyna*. Moskva: Ėksmo.
- Mihail ZELENOV, 2000: Glavlit i istoričeskaja nauka v 20-e – 30-e gody. *Otkrytyj tekst*. http://opentextnn.ru/censorship/russia/sov/libraries/books/zelenov/?id=1861#_ftn34. Ogled 2. februara 2012.
- Gennadij ŽIRKOV, 2001: *Istorija cenzury v Rossii XIX – XX vv.* Moskva: Aspekt Press.

POVZETEK

Književnost je imela v ruski kulturi od nekdaj poseben, čeprav ambivalenten status. J. Lotman je verjel, da je književnost (še posebej pesništvo) v 18. stoletju prevzela sakralno vlogo, nastalo po slabitvi religije na ruskih tleh, zaradi česar so pesniki postali skoraj preroški liki. A vzporedno z njeno profetsko dimenzijo, se je krepil tudi strah dvora pred njeno močjo. To bo najbolj nazorno pokazal primer Aleksandra Radiščeva, prvega izmed mnogih ruskih preganjanih piscev, čigar *Potovanje in Peterburga v Moskvo* je cesarica Katarina Velika prepovedala, samega avtorja pa pregnala v Sibirijo. Ravno v 18. stoletju so nastajali temelji zapletenega, in še kako prepletenega odnosa med politiko in književnostjo v ruski kulturi, zato ni presenetljivo, da je staliniistična totalitarna cenzura negovala in razvijala dobršen del despotizma cesarskega cenzurnega aparata.

Čeprav je omenjeno obdobje stalnica v vseh kulturoloških in zgodovinskih razpravah, ki se ukvarjajo z odnosom pisca in oblasti, se ta članek z njim ne ukvarja, ampak spremeni pozornost na do sedaj tabuizirano temo kulturne politike in cenzurne metode Vladimirja Iliča Lenina (1917 – 1924). V času Leninovega sunkovitega vzpona na oblast in relativno hitre opustitve sovjetskega prestola (1917–1924) se je zgodila bistvena sprememba družbeno-zgodovinske in kulturno-civilizacijske klime. Atmosfero popolnega kaosa, ki se je stopil v vse domene novonastale paradigme, so nekateri pričakali ob ovacijah, medtem ko so drugi bogaboječe trepetali, videč obrise apokaliptične prihodnosti na krilih Oktobrske revolucije. Čeprav je prvi sovjetski vodja v svoji pamfletistični publicistiki z začetka 20. stoletja vztrajno obljubljal prenehanje cenzure, se je zgodilo ravno nasprotno – uvedba strogega nadzora vseh tiskanih medijev in s tem tudi uničevanje književno-umetniške svobode. V. I. Lenin prinese svoj znamenit *Dekret o tisku* in z njim odpravi obstoj tistih tiskovin, ki so se javno ali na skrivaj zoperstavljale boljševistični oblasti, s čimer že zgodaj nakazuje, da prehaja v tipologijo diktatorskega vodje Aleksandra Koževa. V nasprotju s pričakovanji, da bo cenzura ublažena in z obljubami, da bo povsem ukinjena, je postopno prehajala v vse pore umetniškega in družbenega življenja. Leninova cenzurna politika je bila precej kaotična (Billington jo imenuje kaotični interegnum), kar ni presenetljivo, če vzamemo v obzir, da je šlo za zgodnjo, začetno fazo vzpostavljanja pravilnika dovoljenega in prepovedanega. Na koncu prvega in začetku drugega desetletja dvajsetega stoletja še norme dobrega in slabega obnašanja niso bile strogo definirane, in s tem tudi precizne meje prepovedanega, kar je obrodilo mnoge cenzurne napake. Kljub temu članek želi izpodbiti tezo, po kateri je v Leninovem času vladala ustvarjalna pluralistična svoboda, v nasprotju z umetniško-imaginacijsko kastracijo in poetično monolitnostjo Stalinovega obdobja.

UDK 821.162.1.09Herbert Z.

Michał Kopczyk

Tehnično-humanistična akademija v Bielsku-Biali (Poljska)

KATEGORIJA SOČUTJA V ESEJISTIKI ZBIGNIEWA HERBERTA

Predmet analize je esejistično delo Zbigniewa Herberta (1924–1998), ki je v Sloveniji znano zahvaljujoč uspešnim prevodom Jane Unuk, Jasmine Šuler Galos in Nika Ježa. Avtor prispevka analizira pomene, ki jih je Herbert v svojih esejih dal pojmu sočutja. Ob tem opaža, da je za junaka Herbertovih esejev sočutna drža pomembna perspektiva, iz katere vrednoti izbrane pojave v zgodovini zahodne civilizacije. Esezist obravnava kulture ali skupine, do katerih je bila zgodovina še posebej kruta (minojska kultura, albižanska kultura, red vitezov templjarjev idr.), vendar v središču njegovega zanimanja ostaja predvsem umetnost. Zgodbe Herbertovih estetskih fascinacij se od »šoka«, silovite očaranosti, ki se včasih stopnjuje v »nenadno spoznanje«, prevešajo v podrobne faktografske študije. Ob »srečanju« z umetniškim delom se namreč v esejistu prebudi radovednost in ga spodbudi pojasniti izkušnjo, katere udeleženec je postal. To skoraj vedno stori tako, da poskusi aktualizirati njen širši kontekst. Avtor prispevka svoje razmišljanje navezuje mdr. na filozofijo Richarda Rortyja, ki v knjigi *Contingency, Irony and Solidarity* (1989) predlaga, da je treba temelje solidarnosti med ljudmi iskati v občutku, da so si vse človeške usode podobne.

Ključne besede: Zbigniew Herbert, poljska književnost, esej, sočutje, empatija, Richard Rorty

The subject of this analysis is the essayistic work of Zbigniew Herbert (1924-1998), which has been known in Slovenia by virtue of the successful translations by Jana Unuk, Jasmina Šuler Galos, and Niko Jež. The author of this paper examines meanings which Herbert attributed to the concept of compassion. At the same time, he notices that a sympathetic attitude of the essays under consideration is an important perspective for the character, from which he validates selected phenomena in the history of western culture. The essayist focuses on cultures or organizations that were treated particularly harshly by history (the Minoan culture, the Albigensian culture, the Order of the Temple, and others). However, artistic endeavor remained at the center of Herbert's interest. The narratives of Herbert's aesthetic fascination generally range from a "shock," great fascination, which sometimes surges to a sudden epiphany—to painstaking factographic studies. For this reason, curiosity awakened by an "encounter" with a masterpiece urges the essayist to explain the experience he came to participate in. This in most cases involves an attempt to determine a broader context of the experience. The point of reference for the author's conclusions includes, among others, the philosophy of Richard Rorty, who in his book *Contingency, Irony, and Solidarity* (1989) proposes that the basis for solidarity among people lies in the feeling that all human condition is similar.

Keywords: Zbigniew Herbert, Polish literature, essay, compassion, empathy, Richard Rorty

Zbigniew Herbert je eden najpomembnejših poljskih piscev minulega stoletja. Kritika ga je tako rekoč na samem začetku njegove literarne poti uvrstila v neoklasicistično smer in postal je malodane posebitev angažirane literature, ki svet

obravnava iz vidika etičnih vrednot. Zato so njegova dela zelo dolgo brali predvsem skozi prizmo moralnih dilem, ki so bile pomembne za bralca dvajsetega stoletja. Če je bila v primeru Herbertove poezije takšna interpretacija razumljiva in celo samoumevna, pa je bilo eseje veliko težje ujeti v te okvire. Tudi zato so eseji – kljub velikiemu zanimanju literarnih zgodovinarjev zanje – najmanj raziskani del Herbertovega ustvarjalnega opusa, če primerjamo z drugimi žanri, ki jih je avtor ustvarjal. Izdal je dve esejistični zbirki: *Barbarzyńca w ogrodzie* (*Barbar v vrtu*, 1962) in *Martwa natura z wędzidłem* (Tihožitje z žvalo, 1993). Šele po njegovi smrti pa je bralec dobil v roke še druga, neobjavljena ali delno objavljena besedila v revijalnem tisku: zbirko *Labirynt nad morzem* (Labirint ob morju, 2000) ter zbirko esejev in krajših skic z naslovom *Mistrz z Delft i inne utwory odnalezione* (»Mojster iz Delfta« in druga najdena besedila, 2008)¹.

Namen tega prispevka je analiza pomenov, ki jih je Herbert v svojih esejih določil pojmu sočutja. Dejstvo, da besedo *sočutje* avtor izreka le poredkoma, nas ne bi smelo čuditi, saj gre za pisatelja, ki načelo zmernosti, vključno z zmernostjo čustev, ni le vključil v literarno strategijo, ampak tudi v zasebni kodeks ravnanja, ki ga je upošteval tudi v praksi.

Vlogo sočutja kot identifikacije z drugim v avtorjevem pesniškem univerzumu opredeli Andrzej Franaszek:

Prav trpljenje je tisto, kar povezuje posamezna, tako samosvoja človeška bitja. Trpljenje je univerzalna izkušnja – krik bolečine, ki ga je Gospod Cogito zaslišal v »mrtvi hiši«, zveni povsod enako, ne glede na kulturo, zgodovinski kostum. Zmožnost identifikacije z Drugim izhaja iz občutka, da je on v določeni meri jaz – tudi on trpi. Na ta način se navezujemo na predrazumski občutek skupnosti.

Potemtakem, dodaja kritik v nadaljevanju, nas »[t]o, da opazimo trpljenje, ki je tako podobno tistemu trpljenju, ki ga občutimo sami, zunaj 'jaza', lahko poveže s svetom, predvsem pa z drugim človekom, ali širše: z drugim bitjem«. (FRANASZEK 2008: 135).

To »sled empatije« izpostavlja tudi Adam Zagajewski, ki je v svojih spomilih na Herberta opazil, da je »prav empatija, ta trenutno nemoderna estetska kategorija – *die Einfühlung*, kot so temu v devetnajstem stoletju rekli danes podcenjeni nemški filozofi – osnovna raven njegovih pesmi« (ZAGAJEWSKI 2003: 110).²

¹ Z delom Zbigniewa Herberta se je slovenski bralec lahko seznanil že kmalu po izidu njegovega pesniškega prvenca – objavam posameznih besedil v antologijah in revijah sta sledili knjižni objavi: leta 1992 je v valu zanimanja za dobitnika nagrade Vilenica izšel obsežen izbor njegove poezije v prevodu Toneta Pretnarja in Nika Ježa (*Beli raj vseh možnosti*), leta 2003 pa še izbor esejev z naslovom *Barbar v vrtu*, ki ga je pripravila Jana Unuk (prevedli Jana Unuk in Jasmina Šuler Galos). Herbertove eseje je prevajal tudi Niko Jež (prim. TOKARZ 2010a). Kot je opazila Božena Tokarz, je recepcija Herbertovega dela v Sloveniji potekala predvsem v znamenju poezije, eseje pa so »prevajalci obravnavali posebej kot komentar k pesniškemu delu, celo kadar so bili objavljeni skupaj s poezijo« (TOKARZ 2010b: 51).

² Težko se strinjamo z Adamom Zagajewskim, da je sočutje danes »nemoderna« kategorija. Najdemo jo v nekaterih smereh filozofske antropologije, fenomenologije in psihologije dvajsetega stoletja, v zadnjih letih pa je stopila v ospredje raziskav v različnih disciplinah s področja širše humanistike, predvsem filozofije (bogato bibliografijo razprav na to temo navaja poljska raziskovalka Anna Łebkowska, 2008; med

Tega, da v estetskem in etičnem svetu avtorja eseja *Barbar v vrtu* prav sočutje opravlja posebno vlogo, ni mogoče zanikati.³ Vendar se zdi, da drža, o kateri govorita omenjena avtorja, v esejistiki dobi drugačno funkcijo, kot jo ima v poeziji. Prvič zato, ker v eseju soobstaja skupaj s spoznavno ambicijo, ki je značilna za ta žanr. Drugič pa zato, ker jo je treba razbrati v kontekstu jasno začrtanega (vsekakor bolj jasno kot v pesmih) projekta iskanja skupnosti. Konteksti, v katerih Herbert obravnava sočutje, kažejo, da za avtorja ta pojem vsebuje tako sočutje v dobesednem pomenu kot empatijo – če oba pojma razlikujemo v skladu z definicijo, kot jo predlaga Jarosław Płuciennik. Po mnenju tega literarnega teoretika je namreč »[e]mpatija imaginativna (tudi čustvena) [...] rekonstrukcija izkušnje druge osebe, ne glede na to, ali je ta izkušnja dobra ali slaba, lepa ali neprijetna. O sočutju pa je govor tedaj, ko objekt tega čustva oceni, da je položaj drugega zgolj slab« (PŁUCIENNIK 2004).⁴ K temu dodajmo, da pojem sočutja Herbert razume tudi kot moralno držo (v nadaljevanju za slednjo uporabljam termin sočutna drža). V komentarju k lastni pesmi z naslovom *Zakaj klasiki* uporabi besedo *sočutje* ravno v tem pomenu:

V zgodovino se ne obračam zato, da bi iz nje dobil lahko lekcijo upanja, temveč da bi svojo izkušnjo soočil z izkušnjami drugih, da bi pridobil nekaj, čemur bi rekel *u n i v e r z a l n o s o č u t j e*, pa tudi občutek odgovornosti, občutek odgovornosti za stanje vesti. (HERBERT 2008: 142, poud. M. K.)

Podobne izjave (in v Herbertovih esejih naletimo nanje še večkrat) nam pomagajo opaziti paradoks, ki se skriva v »strategiji sočutja«, kot jo predstavlja avtor. Ta paradoks izvira iz dejstva, da zavest o tem, da je sočutje nujno vezno tkivo medčloveških odnosov, spremlja enako močno prepričanje o tem, da popolnega sočutja ni mogoče doseči. Znak te paradoksnosti je ironija, s katero Herbert pogosto uporablja besedo *sočutje*. Ta ironija je tako pretanjena, da to dilemo še potencira, vendar hkrati avtor ne oporeka junakovemu stremljenju k udejstvovanju sočutja in ne zanika samega sočutja kot drže. Zasedimo jo na primer v odlomku skice *Leni jezik*, ki je komentar k prebiranju pisma, ki ga je francoski revolucionar Kamil Desmoulins napisal ljubljeni Lotti:

literarnovednimi razpravami, ki jih omenja najpogosteje, je delo Suzanne Keen, 2007). O »karieri« tega pojma lahko govorimo tudi v okviru literarnovednega diskurza (zlasti v Evropi in Ameriki), kar se kaže v vrsti študij, kjer avtorjem sočutje služi kot eno glavnih interpretacijskih orodij pri branju literarnih del. Łebkowska meni, da je značilnost sodobnih obravnav te problematike: »želja povezati dejanje pisanja in branja, želja obuditi v sebi tisto, kar je drugačno, in zavest, da je mogoče najti in pokazati tuje v sebi samem« (ŁEBKOWSKA 2004: 219). Pri takšnem pristopu je okrepljeno zanimanje za sočutje razumljeno kot rezultat srečanja z drugačnostjo, ki je v 20. stoletju, še zlasti pa ob njegovem koncu, postalo vedno bolj obča izkušnja pripadnika zahodne civilizacije. To pojasnjuje tudi dejstvo, da sta sodobna literatura in literarna znanost razvili visoko antropološko zavest, kajti le tako zmoreta opisati tako ujetost človeka v kulturne vzorce, kot tudi tisti njegov del, ki te meje presega.

³ O »sočutni imaginaciji« (polj. *wyobraźnia współczująca*, izraz Jerzyja Kwiatkowskega) je bilo, predvsem v zvezi s Herbertovo poezijo, napisanih veliko razprav; prim. mdr. KWIATKOWSKI 1964, PORADECKI 1999, STALA 1991, KORNHAUSER 2001, JAKACKA 2005, SUCHAŃSKA-DRAŻYŃSKA 2010.

⁴ Avtor se pri svoji definiciji sklicuje na predlog Marthe Nussbaum (2001).

Berem vse to in čutim – univerzalno sočutje. Že leta se urim v tem. Sprva je bilo nagnjenje, nato strast, nazadnje obrt, se pravi, priučena spretnost rušenja meja časa, poistovetenja z usodo drugih.

Mislím, da mi je to, kolikor sta zmogla moj talent in znanje, do neke mere uspelo. Lahko bi bil zadovoljen, če ne bi bilo dejstva, da je to u n i v e r z a l n o s o č u t j e bližje razvodeneli melanholiji kot pa pravi bolečini. To me skrbi tako močno, kot bi bil norec, ki bi rad svojo kirurško težavo spremenil v smrtonosno bolezen, polno neizmernega trpljenja – kajti edino tako je mogoče prenesti težo sveta. (HERBERT 2008: 122, poud. M. K.)⁵

Naj povzamemo, da se Herbert kljub zavedanju omejitvev, ki jih skriva sočutna drža, ne odpove poskusom, da bi jo dosegel. To prizadevanje kažejo vsaj tisti eseji ali njihovi odlomki, v katerih so v središču avtorjevega zanimanja kulture ali ustanove, do katerih je bila zgodovina še posebej kruta.⁶ To so minojska kultura, albižani, templarji in Siena (ki je izgubila vojno za status najpomembnejšega središča Toskane s Firencami). Poleg tega je to prizadevanje opazno v načinu, na katerega Herbert obravnava klasično mitologijo, in sicer empatijo uporablja kot prizmo, skozi katero gleda stare kulturne spomenike. V naslovnem eseju iz zbirke *Labirint ob morju* na primer bere mit o Minotavru kot pripoved o trpljenju »ubogega« junaka, »ki ga uklepata labirint in tuja mu človeška zgodba, polna prevar in sekir« (HERBERT 2000: 42; prevod po 2003: 284). Na enako strategijo naletimo v zbirki kratkih zgodb z mitološko motiviko *Król mrówek* („Kralj mravelj“, 2001). Avtor se v teh zgodbah osredotoča na like v ozadju, in sicer na žrtve, ki umrejo pod roko velikih junakov. Dokazuje, da kanoničen pogosto pomeni močnejši, brezobzirnejši, da ideosfera, ustaljena v ustanovnih mitih naše kulture, služi predvsem za vzdrževanje družbenega reda. Bistveni »popravek«, ki ga uvaja v naš način branja mitologije, tako temelji na sprejetju perspektive šibkejšega, na tem, da nasilju mimogrede odvzame pozicijo neizbežnosti.

Iz tega zornega kota je pomenljiv Herbertov odnos do zgodovine. V kratkem eseju z naslovom „Osvojitvev Basitilje“ obravnava epizodo iz življenja zgodovinarja Thomasa Carlyla V trenutku, ko Carlyle zaključuje svoje največje delo, monumentalno *The French Revolution*, se zave nemoči empirične metode pri pojasnjevanju zgodovinskih mehanizmov. V tej situaciji se zgodovinar odloči poseči po jeziku literature, »ubeži v norost sloga« in dejstva obravnava s perspektive »vsakdanjosti in nespremenljivega obreda kozmosa« (HERBERT 2008: 120). Zgodovina je za Herberta nespoznavna in napor tistih, ki bi radi razumeli, razumsko zaobjeli resničnost, je obsojen na neuspeh. Odkrijejo kvečjemu to, kako se preteklost skriva za zmeraj novimi pregradami, zgrajenimi iz gotovih pripovednih vzorcev, in kako se spreminja v mit. Herbert pokaže, da je edina rešitev pri opisovanju zgodovinskih dejstev zapustiti znanstvene postopke in se približati konkretnemu, predvsem konkretnemu človeku, in kar se da pristno prikazati njegovo prisotnost v svetu. V tem kontekstu dodaten pomen dobi tudi Herbertovo zanimanje za umetnike. V eseju „Leonardo“, potem ko našteje številne razloge za hvalo tega genija, spomni na epizodo, ko se Leonardo po

⁵ Citati iz knjig Zbigniewa Herberta so navedeni po poljski izdaji, kjer obstaja prevod, pa tudi po slovenski izdaji (HERBERT 2003).

⁶ Obširneje je o tej temi pisala Małgorzata Dziewulska (1995).

naročilu Lorenza de Medici pripravlja na slikanje portreta na smrt obsojenega vodje upora. Zato Leonardo spremlja svojega junaka v njegovi ječi in vestno zapisuje svoja opazanja v dnevniku, »kot prirodoslovec, ki opisuje 'hrošča'« (HERBERT 2001: 346). »Leonardo je imel samo eno ljubezen. Kruto ljubezen do resnice«, komentira Herbert (2001: 346). Herbert slikarja opredeli kot umetnika, »ki je znal vse, in še več, razumel vse«, kar v tem kontekstu dobi pridih ironije. Tako strogo oceno si je v esejistovih očeh prislužil s tem, da je bil sposoben ločiti strast raziskovanja človeka od sočutja do njega, pa tudi – estetsko kontemplacijo sveta od njegovega moralnega vrednotenja. Ta esej z avtorjem Mone Lize v glavni vlogi pa prinaša – čeprav se zdi, da to ni bil avtorjev namen – še eno sporočilo. Opominja namreč, kako neverjetno težko je imeti globoke medčloveške vezi, kadar stika ne preprečuje nobena ovira. Distanca se, paradoksalno, pokaže kot nujen pogoj za bližino, omogoča spoštovati avtonomijo drugega, misliti o njem kot o posameznem bitju. Zato Herbertov junak čuti odpor do vstopanja v neposredno interakcijo z okolico in dejstvo, da svojo osamljenost – neprostoovoljno, ki pa je hkrati neizogibna posledica popotovanj – na svoj način neguje, jo spreminja v obred, iz nje naredi pomemben del svojega videza. Lahko torej sklepamo, da se lahko zblížanje s konkretno usodo, »sprava z drugimi bitji«, »poskus vstopiti v ta bitja« (Herbertovi izrazi) uresničijo samo s pomočjo imaginacije. Če to upoštevamo, je umetnost (zlasti pa literatura) popolnejši medij kot tradicionalni zgodovinski diskurz. Poleg tega raste iz konkretnega, podrobnosti, iz sočutne pozornosti, ki jo umetnik namenja svetu, predvsem pa iz tega, da, kot pravi Herbert, »vsebuje videnje drugih ljudi«. Razliko med pisateljem in zgodovinarjem najbolje izraža stavek iz Aristotelove *Poetike*, ki ga Herbert navaja v skici z naslovom „Odlomek pisma N. N.-ju – prijatelju“: »Zato je poezija nekaj, kar je bližje filozofiji in pomembnejše kot zgodovinopisje: poezija govori bolj o splošnem, zgodovinopisje pa o posameznostih.«⁷ In čeprav oba načina ubesedovanja izhajata iz konkretnega, samo poezija, oziroma literatura zna v konkretnem opaziti univerzalno. Torej lahko samo literatura ponudi popolno in sintetično sliko sveta. Iz tega razloga zgodovinar ne zadostuje tam, kjer je treba odgovoriti na temeljno vprašanje – temeljno za Herberta: vprašanje o človeku kot subjektu zgodovine.

Za avtorja *Barbara v vrtu* je umetnost predvsem izraz moralnega vrednotenja resničnosti; s tem ko izhaja iz empatičnega zblížanja do drugega, preide na raven iskanja osnovnih podobnosti med ljudmi. Umetnik pa je tisti, ki vpeljuje v nečloveški red zgodovine element humanizma.

Da bi jasneje pokazali specifiko Herbertovega razumevanja vloge in pomena sočutja, jo velja primerjati s premišljanji ameriškega neopragmatika Richarda Rortyja, ki je v knjigi *Contingency, irony and solidarity* (*Kontingenca, ironija in solidarnost*, 1989) postavil hipotezo, da je treba temelje solidarnosti med ljudmi iskati prav v občutku, da so si vse človeške usode podobne. Ta solidarnost ni dejstvo, ki bi ga bilo treba spraviti na dan, temveč cilj, ki ga je treba doseči. Pot do tega cilja pa je imaginacija, natančneje, kot to izrazi avtor, »imaginativna zmožnost, da v tujih ljudeh zaznamo trpeče bližnje (RORTY 2009: 17–18). V pomoč so ji dostopna sredstva sporočanja

⁷ Herbert navaja citat iz Aristotelesa v latinščini (HERBERT 2008a: 130); v poljščini citat po prevodu Henryka Podbielskiego, ki ga navajajo uredniki (HERBERT 2008a: 197). Slovenski prevod po Aristoteles 2005: 96.

informacij. Torej ne filozofija, ampak na primer etnografski opis, reportaža, strip, fabularizirana dokumentarna literatura. Med njimi Rorty dodeli najpomembnejše mesto romanom; še posebej tistim, katerih avtorji »nam podrobno pripovedujejo o vrstah trpljenja, ki ga izkušajo ljudje, na katere prej nismo bili pozorni« ali ki »natančno opisujejo, kakšne vrste okrutnosti smo sposobni mi sami, in nam na ta način omogočajo redefinicijo samih sebe« (RORTY 2009: 18). »Bistvo tega procesa, ko v drugih človeških bitjih postopoma ne opazamo več 'njih', temveč 'enega izmed nas', je, da podrobno opišemo, kakšni so tuji nam ljudje, obenem pa na novo opredelimo sami sebe« (RORTY 2009: 17–18). Kot pojasnjuje filozof:

Geslo »Do ljudi imamo obveze pač zato, ker so ljudje« je treba jemati kot opomin, da kolikor mogoče razširimo svoje dožemanje »nas«. [...] To je proces, ki ga moramo razvijati naprej. Ohraniti moramo občutljivost do marginaliziranih ljudi – ljudi, ki jih imamo instinktivno še vedno za »nje«, namesto za »nas«. Imeti moramo odprte oči za podobnosti, ki nas povezujejo z njimi. To geslo nas mora torej predvsem spodbujati k razvijanju širšega občutka solidarnosti, kot ga imamo sedaj, ne smemo pa si ga razlagati kot napotilo k takšnemu razumevanju solidarnosti, po katerem je ta obstajala v nas, še preden smo se je zavedeli. Zakaj edino v tem primeru ostajamo odprti za nesmiselno skeptično vprašanje »Je ta solidarnost pristna?« (RORTY 2009: 229, prevod po Rorty 1993: 432; poud. R. R)

Temelj skupnosti, ki jo predlaga Rorty, je potemtakem samo zavedanje občosti in neizogibnosti bolečine. Bolečina potiska na drugi plan ovire, ki jih med ljudmi dviguje kultura (čeprav bi bilo glede na logiko takšnega utemeljevanja treba to načelo pripisati vsakemu živemu bitju, vsekakor takemu, ki je sposobno čutiti bolečino), in pravzaprav kaže konvencionalnost teh ovir. Iz Rortyjeve vizije se tako izlušči podoba človeštva, osvobojenega slehernega sekundarnega podrejanja, človeštva, povezanega s pomočjo univerzalnega občutka udeleženi v isti usodi. In prav to zavedanje se razkriva v sočutju.

Zastavlja se vprašanje: katera sila povzroči, da ta poziv postane kaj več kot zgolj plemenit projekt? Ali polaganje upov v moč pisane besede ali slike ni pretiran optimizem? Saj solidarnost, ki jo koncipira filozof, obstaja nekako zunaj izkušnje, edino svojo oporo ima v prepričanju, skupnem vsemu človeštvu, o svoji bistveni podobnosti. Torej ima prav Agata Bielik-Robson (2000), ki pravi, da je sočutje, o katerem govori Rorty, bližje tradiciji moralizma 19. stoletja⁸ kot pa »usmiljenju in nemiru«, občutkoma, ki ju je René Girard označil kot »razlikovalna«.

K prej zastavljenim vprašanjem bi torej lahko dodali še eno, in sicer: Ali skupnost lahko temelji zgolj na ideji, torej obstaja onkraj kakršnihkoli kolektivnih povezovalnih delovanj, onkraj konkretne izkušnje, onkraj srečanja? Odgovora na to vprašanje pri zgoraj omenjenem filozofu ne bomo našli. Tudi tu se, kot se zdi, Rortyjeva in Herbertova pot razhajata. Sočutje, o katerem govori Herbert, je namreč tesno povezano z njegovo izbiro vloge popotnika kot tistega, čigar napor se podreja želji po izkušnji, ali morda bolje, po izkušanju. To izkušanje razumem kot stremljenje k avtopsijskemu

⁸ Zdi se, da ločitev »soobčutnega vedénja« od izkustvenega objekta lahko očitamo tudi hipotezi Maxa Schelerja, predstavljeni v znanem delu *Wesen und Formen der Sympathie* (Bistvo in oblike simpatije) iz leta 1923.

preverjanju teorije, pa tudi pripravljenost za čustveno vpletenost v to, kar spoznava. Tudi tej nalogi je v precejšnji meri podrejena vsa strategija menjavanja mask ali vlog, v katere se vživlja junak esejev. Skupnost, o kateri govori Herbert, je torej – podobno kot pri Rortyju – 'nedoločljiva', v nasprotju z njim pa predpostavlja obstoj močnega temelja, kot je znanje, ki se porodi iz soočenja teorije z empirično izkušano konkretno pojavnostjo.

Tu velja opozoriti na pomen, ki ga Herbert pripisuje umetnini. V kratki skici z naslovom „Willem Duyster (1599–1635) ali diskretni čar soldateske” ob rob svojega branja slik manj znanega holandskega mojstra napiše:

Amaterji, se pravi tisti, ki z umetniškimi deli občujejo zaradi lastnega ugodja in ne iz nizkotnih materialnih vzgibov, se pravi, poklicno, občutijo nepremagljivo potrebo po stiku z umetnikovo osebo, ali enostavneje, z davno umrlim človekom, prek predmetov, ki so edina materialna sled njegove prisotnosti. [...]

Rad bi živel med umrlimi umetniki, podobno kot živim med ljudmi, ki me obdajajo, in se ravnal glede na simpatijo, antipatijo, ponižno občudovanje, zakrknjeno sovraštvo – in kaj malo pazil na teoretsko utemeljevanje teh arbitrarnih ocen, kajti globoka čustva se na srečo upirajo racionalizaciji. Bolj me privlači značaj, manj mojstrstvo. (HERBERT 2000: 54–56, poud. M. K.)

Zgodbe Herbertovih estetskih fascinacij se od »šoka«, silovite očaranosti, ki se včasih stopnjuje v »nenadno spoznanje«, prevešajo v podrobne faktografske študije. Radovednost, ki se v njem prebudi ob »srečanju« z mojstrovino, namreč esejista spodbudi pojasniti izkušnjo, katere udeleženec je postal. To skoraj vedno stori tako, da poskusi aktualizirati širši kontekst, v katerem je do te izkušnje prišlo (v skladu z načelom, ki pravi, da »nobene veličine ni mogoče ločiti od tistega, kar jo ohranja«, HERBERT 2004: 20), kar praviloma pomeni potovanje v njegovo domovino. Izraz »nenadno spoznanje« se zdi utemeljen, kolikor poudarja pomemben del tega doživetja – trenuten občutek enosti opazujočega subjekta s predmetom opazovanja in s tem povezano doživetje celovitosti sveta.⁹ Takšen projekt predpostavlja, da bi moral interpretacijski napor spoznavajočega požeti neuspeh: skrivnost dela (torej tisto, kar se je uprlo racionalnim postopkom raziskave) praviloma ni pojasnjena. Sporočilo, kakršno je umetniško delo, je nejasno, njegovega pomena ni mogoče racionalizirati, to je namreč vedno redukcija v takšen ali drugačen vzorec. V tej situaciji očiten postane zgolj obstoj skrivnosti; ta skrivnost je (kot to Herbert opredeli v skici o Rembrandtu) »človekova drama, ki se dogaja vsak dan« (2001: 352), podoba ustvarjalca, ki se za svojim delom skriva in je vanj obenem vpisan.

Tukaj ne gre za razkritje ustvarjalčevega namena, vpisanega v delo, pa tudi ne za *Einführung* (naj spomnim, da je to pojem, ki ga uporablja Zagajewski). Umetnost je za Herberta kulturni in ne psihološki pojav. Smisel umetniškega dela išče tako, da se sklicuje na lastno kulturno kompetenco, in ne s poglobljanjem v ustvarjalčevo čustveno stanje. Podobno je z umetnikovo biografijo – celo če je predmet posebne

⁹ Tu se sklicujem na definicijo W. Hoellererja, ki je predlagal, naj se »nenadno spoznanje« obravnava kot slogovno sredstvo, »ki se danes uporablja zato, da bi naredil občutno zlitje subjekta in objekta« (1961/1962: 32), navajam po Baranowska (1984: 31).

obravnave, kot se to recimo zgodi v primeru slikarja Torrentiusa, junaka enega izmed »holandskih« esejev, biografija ni končni cilj raziskovanja, temveč kvečjemu nudi informacije, ki mu lahko pomagajo približati se delu samemu. Gre torej bolj za izpostavitve mediacijske funkcije dela, torej da v njem vidi način, kako navezati stik s tistim drugim, ki je umetnik. Ta povezovalna zmožnost umetnosti izvira iz značilnosti, ki je po Herbertovem prepričanju verbalni kod nima – umetniško delo nam namreč omogoča stik s stvarjo samo po sebi, stik brez nepotrebnih posrednikov. Če poenostavimo, slika (pa tudi kip, freska, stavba itd.) je bližja resničnosti, bližja svetu kot jezik. V tem je premoč, ki jo ima umetniški izdelek nad vsakim literarnim delom: je, kot pravi eseist, »sam samcat s svojo skrivnostjo« (HERBERT 2000: 19, prevod po 2003: 255), je »istoveten sam s seboj, uspešno se otepa razlag, ne spusti k sebi hrupnežev in domišljavcev, ne pusti se razstaviti na prafaktorje« (HERBERT 2000: 19, prevod po 2003: 255).¹⁰

V zaključku lahko napišemo, da Herbert predlaga, naj na umetniško delo pogledamo kot na prostor srečanja, nekaj, kar odpira možnost poistovetenja z drugim kot z nekom, ki preživlja podobno usodo kot mi – usodo v kar najširšem smislu. Ker ima umetnost zmožnost spoznavanja konkretnega, posameznega človeka, zmore besedi sočutje dati veliko univerzalnejši pomen, tj. povzročiti, da se beseda ne nanaša več samo na nekako objektivno trpljenje ljudi kot žrtev zgodovine, ampak tudi na človeško stanje kot tako, na omejitve, pripisane naši eksistenci. Interpret umetnine se potemtakem ne sme torej zadovoljiti z estetsko razsežnostjo, temveč mora skozi branje sistema znakov, ki ga je uporabil umetnik, zagledati konkreten kulturni fenomen kot zapis posameznikove izkušnje sveta. Končni cilj popotnikovega spoznavnega napa ni delo, temveč njegov ustvarjalec, ki je na njem pustil sled individualne izkušnje sveta. Lahko bi torej rekli, da je umetnina nekaj, kar s svojim pomenom presega spoznavno razsežnost. V tem smislu interpretov napor prekoračuje meje, ki jih zarisuje hermenevtika – če to definiramo kot stremljenje k razumevanju. V tem kontekstu zadobi simbolni pomen odlomek, v katerem junak poroča o svojem »srečanju« s kamni grškega svetišča v Paestumu: »Dotikam se jih in čutim toploto človeškega telesa« (HERBERT 2004: 35). Umetnina nam omogoči najbolj temeljito srečanje, ker se zmeraj povezuje z napornim izkušanjem, ki dejansko pomeni, da se bližamo osebi, ki se skriva za površino znaka. Bližanje, ki ga na ta način dosežemo, je posebna vrsta empatije oziroma sočustvovanja s tistim bitjem, ki je, kot piše Herbert, »usmiljenja vredno«, ker ga določajo iste nespremenljive, hkrati pa vsem nam skupne determinante. Herbertov projekt se lahko uresniči šele takrat, ko umetnino obravnavamo kot kulturni in ne psihološki pojav, in ko njen smisel poiščemo pri posamezniku, ki jo spoznava, ne pa s pomočjo analizo čustvenega stanja njenega avtorja. Herbert se tega zaveda, zato ne želi spoznavati bistva ustvarjalnega namena, s katerim naj bi umetnina nastala. Tako se tudi ne želi poglobljati v umetnikovo psihiko. Proučevanje umetnine je dejanje razlikovanja in katarze hkrati, kultura pa pomeni predvsem prostor srečanja, v katerem se uresničuje stik med tistimi, ki so njene posamezne fenomene sposobni videti kot znake, sporočila, za njimi pa real-

¹⁰ Ewa Wiegandt je pravilno opazila, da za avtorja *Barbara v vrtu* »slikarske mojstrovine realizirajo sanje [...] govoriti s tавтоlogijami: tihožitje je tihožitje, slika ni znak, temveč tisto, kar predstavlja« (1995: 220); prim tudi Bolewski 1993.

na bitja, neponovljiva in hkrati podobna drug drugemu, povezana s skupno usodo. Vse to, kot se zdi, hkrati vsebuje odgovor, ki bi ga lahko dal avtor eseja *Rovigo* na naše dvome v zvezi s predlogom Richarda Rortyja. Torej na dvome, ki so nastali na osnovi dejstva, da Rorty zanemarja izkušnjo, zaradi česar se njegov predlog zdi brez praktičnega smisla.

Lahko zaključimo, da je sočutje, ki ga Herbert namenja svojim junakom (kolektivnim in individualnim), kategorija, v kateri se odraža program Herbertove umetnosti. Umetnosti, ki je predvsem medij za medčloveško komunikacijo. Ker je medij, prejemniku odpira možnost, da postane del »skoraj neskončne« skupnosti, ki je, lahko rečemo, univerzalni medčloveški prostor. Na ta način se lahko umetnost zoperstavi izkušnji človekove osamljenosti, odtujenosti. In čeprav je skupnost, ki jo vzpostavlja, nestalna, odvisna od našega truda, prav ona daje naporom junaka Herbertovih esejev končni smisel.

VIRI IN LITERATURA

ARISTOTELES 2005: *O pesniški umetnosti*. Prev. Kajetan Gantar. Ljubljana: Študentska založba (Claritas, 39).

Małgorzata BARANOWSKA 1984: *Surrealna wyobraźnia i poezja*. Warszawa: Czytelnik.

Agata BIELIK-ROBSON 2000: *Inna nowoczesność. Pytania o współczesną formułę duchowości*. Kraków: Universitas.

Jacek BOLEWSKI 1993: Sztuka nie tylko w depresji. *Przegląd Powszechny* 10.

Marta SUCHAŃSKA-DRAŻYŃSKA 2010: Empatia – emocje i styl, *Pojęcia kielkujące z rzeczy: Filozoficzne inspiracje twórczości Zbigniewa Herberta*. Ur. J. M. Ruszar. Kraków: Platan.

Małgorzata DZIEWULSKA 1995: Przywracanie proporcji. Małgorzata Dziewulska: *Artyści i pielgrzymi*. Wrocław: Wydawnictwo Dolnośląskie.

Andrzej FRANASZEK 2008: *Ciemne źródło: Esej o cierpieniu w twórczości Zbigniewa Herberta*. Kraków: Znak.

Walter HOELLERER 1961/1962: L'epiphany, personnage principal du roman. *Médiations: Revue des expressions contemporaines*. Hiver 4.

Zbigniew HERBERT 1993: *Martwa natura z węzidłem*. Wrocław: Wydawnictwo Dolnośląskie.

— 2000: *Labirynt nad morzem*. Warszawa: Zeszyty Literackie.

— 2001: „*Węzeł gordyjski*” oraz inne pisma rozproszone 1948–1998. Oprac. Z. Kądziała. Warszawa: Biblioteka „Więzi”.

— 2003: *Barbar v vrtu*. Izbor J. Unuk, prev. J. Unuk, J. Šuler Galos. Ljubljana: Študentska založba (Beletrina).

— 2004: *Barbarzyńca w ogrodzie*. Warszawa: Zeszyty Literackie.

- 2008a: „Mistrz z Delft” i inne utwory odnalezione. Oprac. B. Toruńczyk, H. Citko. Warszawa: Zeszyty Literackie.
- 2008b: *Herbert nieznany: Rozmowy*. Oprac. H. Citko. Warszawa: Zeszyty Literackie.
- Natalia JAKACKA 2005: Współczucie dla Minotaura. *Czulość dla Minotaura: Metafizyka i miłość konkretnego w twórczości Zbigniewa Herberta*. Ur. J. M. Ruszar, M. Cicha. Lublin: Gaudium.
- Suzanne KEEN 2007: *Empathy and the Novel*. Oxford: Oxford University Press.
- Julian KORNHAUSER 2001: *Uśmiech Sfinksa: O poezji Zbigniewa Herberta*. Kraków: Wydawnictwo Literackie.
- Jerzy KWIATKOWSKI 1964: Imiona prostoty. Jerzy Kwiatkowski: *Klucze do wyobraźni: Szkice o poetach współczesnych*. Warszawa: PIW.
- Anna ŁEBKOWSKA 2008: *Empatia: O literackich narracjach przełomu XX i XIX wieku*. Kraków: Universitas.
- Martha NUSSBAUM 2001: *Upheavals of Thought: The Intelligence of Emotions*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Jarosław PŁUCIENNIK 2004: Współczucie i studia nad literaturą. Jarosław Płuciennik, *Literackie identyfikacje i oddźwięki: Poetyka a empatia*. Kraków: Universitas.
- Jerzy PORADECKI 1999: *Prorocy i sztukmistrze: Eseje o poezji polskiej XX wieku*. Warszawa; Łódź: PWN.
- Richard RORTY 1993: Kontingencja, ironia i solidarność. Prev. Uroš Kalčič. *Problemi* 3–4/31. 397–435.
- Richard RORTY 2009: *Przygodność, ironia, solidarność*. Prev. W. J. Popowski. Warszawa: Wydawnictwo WAB.
- Marian STALA, 1991: Rok 1983: głos poety. Marian Stala: *Chwile pewności 20 szkiców o poezji i krytyce*. Kraków: Znak.
- Bożena TOKARZ (ur.), 2010a: *Przekłady literatur słowiańskich*, t. 1., cz. 2. *Bibliografia przekładów literatur słowiańskich (1990–2006)*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Bożena TOKARZ 2010b: *Spotkania: Czasoprzestrzeń przekładu artystycznego*, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Bożena TOKARZ 2011: *Twórczość Zbigniewa Herberta w Słowenii*. Herbert Środko-woeuropejczyk, ur. Krzysztof Krasuski. Katowice: Uniwersytet Śląski, 179 – 213.
- Ewa WIEGANDT 1995: Eseje poety. *Czytanie Herberta*, Ur. Przemysław Czapliński, Piotr Śliwiński, Ewa Wiegandt. Poznań: Zakład Poetyki Historycznej UAM.
- Adam ZAGAJEWSKI 2003: Początek wspomnienia. Adam Zagajewski: *Obrona żarliwości*. Kraków: Wydawnictwo a5.

SUMMARY

In the aesthetic and ethical world of Zbigniew Herbert, empathy plays an exceptional role. Yet in his essays—unlike in his poetry—this concept acquires a different meaning. First, it coexists with the cognitive ambition typical of this genre. Secondly, it ought to be read in the context of a community-seeking project clearly outlined here (certainly more noticeably than in poetry)—as part of this project. Contexts in which Herbert refers to the concept of compassion in his essays require that its meaning also be expanded to the concept of empathy. And although the writer repeatedly declares his disbelief in the possibility of the full implementation of compassion as an attitude and a way of observing the world, he regards this concept as a prism through which he observes the history of western culture. His interest focuses, among other things, on cultures or organizations that were treated particularly harshly by history, i.e., were victims of history. Above all, compassion becomes a tool for him whereby he reads works of art. A work of art (primarily that of visual arts) is considered by Herbert to be a way of establishing contact with its author—thus he stresses its mediation potential. As a result, rather than a work of art itself, it is its creator who left a trace of his individual experience of the world in this work of art that becomes an ultimate objective of the traveler's cognitive effort. A painting, sculpture or a masterpiece of architecture constitute a place where an encounter of the creator and his addressee takes place. It can be safely concluded that the interpreter's efforts go beyond the horizon delineated by hermeneutics. Owing to the fact that art is able to describe a specific individual, it can also give a universal meaning to the word *compassion*, thus relating it to the human condition as such and to the limitations of our existence. Reading art is an act of cathartic importance, whereas culture is a meeting space, a place where a contact is established between those who are capable of seeing its particular phenomena as signs, messages, and, behind them, real beings that are unique and yet similar to one another, joined by the common fate. Last but not least, Herbert, unlike Richard Rorty, appreciates the role of experience in the process of cognition and in compassionate attitude.

UDK 27(091):091:811.16"9/10"

Vanda Babič

Filozofska fakulteta v Ljubljani

CERKVENOSLOVANSKA OSTALINA NA SLOVENSKEM –
ŽITJE SV. GREGORIJA, RIMSKEGA PAPEŽA IZ
SUPRASELJSKEGA ZBORNIKA

Žitje sv. Gregorija, rimskega papeža je osmo besedilo *Supraseljskega zbornika*, najboljšejnjšega starocerkvenoslovanskega cirilskega spomenika iz 10.–11. stoletja. V nekdanji Kopitarjevi zapuščini, ki je danes del Rokopisne zbirke NUK v Ljubljani, je pod sign. *Cod. Kop. 2* shranjenih prvih 118 listov menologija – cerkvenih beril za mesec marec. Prvi del zbornika oblikuje skupno devetnajst besedil, od tega je sedemnajst žitij pravoslavnih svetnikov ter po ena pohvala in molitev. *Žitje sv. Gregorija, rimskega papeža* se po vsebini od večine žitij razlikuje, saj ne opisuje mučeniške smrti svetnika, ampak njegovo posvečeno življenje oz. njegovo legendarno pozitivno lastnost – dobroto in radodarnost.

Ključne besede: Supraseljski ali Retkov zbornik, najboljšejnjši starocerkvenoslovanski cirilski rokopisni spomenik iz 10.–11. stoletja, menologij – cerkvena berila za mesec marec, žitja pravoslavnih svetnikov, *Žitje sv. Gregorija, rimskega papeža*

The *Hagiography of St. Gregory, Pope of Rome* is the eighth text in the *Codex Suprasliensis*, the largest Old Church Slavic Cyrillic monument from 10th-11th centuries. In Kopitar's bequest, now part of the Manuscript Collection of the National and University Library (NUK) in Ljubljana, the first 118 folios of a menology—ecclesiastic readings for the month of March—are preserved under the callnumber *Cod. Kop. 2*. The first part of the collection consists of nineteen texts of which seventeen are hagiographies of Orthodox saints, the other two are an adoration and a prayer. The *Hagiography of St. Gregory, Pope of Rome*, differs from most hagiographies, as it does not describe the martyrdom of a saint but rather his saintly life and/or his legendary positive characteristics—compassion and generosity.

Keywords: *Codex Suprasliensis* or *Codex of Retko*, the largest Old Church Slavic Cyrillic monument from 10th-11th centuries, menology—ecclesiastic readings for the month of March, hagiographies of Orthodox saints, *Hagiography of St. Gregory, Pope of Rome*

V Rokopisni zbirki Nacionalne univerzitetne knjižnice v Ljubljani je shranjen prvi del *Supraseljskega zbornika* (*Codex Suprasliensis*), ki je najboljšejnjši starocerkvenoslovanski cirilski rokopisni spomenik iz 10.–11. stoletja.¹ Zbornik je del Ko-

¹ Po vsebini je zbornik cerkvenih beril za mesec marec (*menologij*) z žitji svetnikov pravoslavne cerkve in zbornik homilij (pridig) za postni in velikonočni čas (*panegirik*). V celoti obsega 285 strani (skupno 37 zvezkov/sešitkov = XXXVII kvaternijev) in 48 besedil, od tega je 24 žitij, 22 homilij (večinoma Janeza Zlatousta) ter po ena pohvala in molitev. Spomenik je danes dragocena lastnina treh evropskih nacionalnih knjižnic: – ljubljanske (118 listov ali prvih šestnajst kvaternijev z devetnajstim besedili [sedemnajst žitij, po ena pohvala in molitev]), – sanktpeterburške (16 listov ali dva polna sešitka – XVII. in XVIII. kvaternij – s štirimi besedili [dve Zlatoustovi besedi in dve cerkveni berili]) in – varšavske (151 listov ali 19 sešitkov – od XIX. do XXXVII. kvaternija – s petindvajsetimi besedili [dvajset hvalnic in pridig ter pet žitij svetnikov]).

pitarjeve zbirke slovanskih kodeksov, natančneje njena šestnajsta enota (sign. *Cod. Kop. 2: Supraseljski kodeks-čti-minej za marec*) med skupno štiriintridesetimi rokopisnimi enotami iz Kopitarjeve zapuščine. S spomenikom je tesno povezano tudi naslednje besedilo (sedemnajsta enota) – *Kopitarjev prepis celotnega Supraseljskega kodeksa* (sign. *Cod. Kop. 1*), ki ga je naš veliki slavist ustvaril v letih 1838–1840.²

Ljubljanski del spomenika sestavlja prvih *devetnajst* besedil zbornika (sedemnajst cerkvenih beril za dneve od 4. do 24. marca³ ter ena pohvala in ena molitev). Po večini so to žitja pravoslavnih svetnikov, v katerih je opisan samo “svetniški” del njihovega življenja: mučeniška smrt in raznovrstni čudeži, ki so jih s svojo predano molitvijo priklicali trpeči kristjani. Od “mučeniških” žitij (imenovanih *мъчение, мъка* ali *страсть*) se vsebinsko loči pet žitij (večinoma imenovanih *житие*), v katerih je predvsem poudarek na njihovem svetniškem življenju in na čudežih, zaradi katerih je mnogo nevernikov začelo verovati v boga.⁴ Mednje spada tudi osmo besedilo Supraseljskega zbornika – *Žitje sv. Gregorija, rimskega papeža*.

Življenjepis sv. Gregorija je po naročilu papeža Janeza VIII. napisal Janez Diakon, sodobnik sv. Cirila in Metoda in soustvarjalec *Italске legende* (latinskega poročila o sv. Cirilu), v štirih knjigah v letih 873–875. Kratka oblika življenjepisa je bila kmalu prevedena tudi v grščino, poznal jo je že Fotij v Carigradu, verjetno pa tudi Metod. Grški življenjepis je podlaga za starocerkvenoslovanski prevod, ki je zapisan v Supraseljskem zborniku (v Spremnih besedi Marijana Smolika k: LUKMAN 1980: 267) in je starejši izmed dveh znanih prevodov tega besedila.⁵ Mlajši je nastal v sredini 14.

² Jernej Kopitar se je za *Supraseljski zbornik* zanimal že pred izdajo Clozevega glagolita (1836), saj je želel oba spomenika primerjati med seboj; žal pa si mu ga je od Bobrovskega uspelo izposoditi šele nekaj let kasneje. Tako mu je ta leta 1838 na Dunaj najprej poslal drugi del rokopisa, katerega je Kopitar prepisal v prvih mesecih 1839. Po vrnitvi izposojenega dela je od Bobrovskega kmalu prejel še prvih 16 sešitkov, ki jih je začel prepisovati 19. februarja, z delom pa končal 20. aprila 1840. Ne ve se, zakaj tega dela ni nikoli vrnil. Po Kopitarjevi smrti (1844) je bil prvi del spomenika leta 1845 skupaj s preostalo rokopisno zbirko prepeljan v Ljubljano – v last ljubljanske Licejske knjižnice, predhodnice današnje NUK (JAGIČ 1910: 212–213; MOŠIN 1971: 46). Kopitarjev prepis je zapisan v kurzivni cirilici, z dokaj majhno pisavo, zato je na žalost težko berljiv. Ohranja pa vizualno podobo spomenika: obliko stolpiča, enako dolžino vrstic, vse okrajšave in nadvrstične znake; včasih se je avtor želel celo pri inicialah približati obliki v izvirmiku, velikokrat je izrisal tudi vinjete nad začetki beril itn. Ob robovih besedila (levo in desno) so izpisane opombe o napakah, paleografskih in pravopisnih značilnostih spomenika, jezikovnih posebnostih itn. Njegove opazke so preproste, velikokrat je ob strani brez pojasnil samo ponovno izpisana oblika, ki je pritegnila njegovo pozornost, včasih pa so navedene tudi ustreznice v drugih jezikih, npr. v latinščini, grščini. Posebno razveseljujejoči so prevodi treh oblik v slovenščino (enkrat tudi v češčino): – na strani [Kop 65, tj. *Supr* 57^[27]] je ob sedemindvajseti vrstici na desni strani besedila pripis *ѣже = ko Carn.? in = uo Boh.*, – na strani [Kop 147, tj. *Supr* 136^[11]] obliko *напрѣждъ* spremlja droben pripis *car. napréj.*, – na strani [Kop 387, tj. *Supr* 359^[11]] pa je ob levi strani besedila *ѣтъзъ поузъ къ воуоу* (na predhodni strani je izpisana tudi oblika *гопоДмнъзъ*) Kopitarjev pripis *гопоДмнъзъ поузъ cf. Gospod Jernej*.

³ Med beriloma za 13. marec in 19. marec so vrzeli zaradi manjkajočih listov. Pri ljubljanskem delu zbornika je izgubljenih najmanj deset listov, medtem ko sta ostala dela spomenika – sanktpeterburški in varšavski – popolnejša, saj samo slednjemu manjka predzadnji list (o tem več v: BABIČ 2011a: 162–164).

⁴ O vsebini ljubljanskega dela Supraseljskega zbornika glej v člankih: Vanda BABIČ, *Cerkvenoslovanska ostalina na Slovenskem – Zgodbe, kraji in osebnosti ljubljanskega dela Supraseljskega zbornika* (prvi del besedil – do Mučenja sv. Sabina), SR 59/2, 161–178; Vanda BABIČ, *Cerkvenoslovanska ostalina na Slovenskem – Žitja svetnikov v ljubljanskem delu Supraseljskega zbornika* (drugi del besedil – od Mučenja sv. Sabina do konca), *Zora* 80, 57–77.

⁵ Izdaja Supraseljskega zbornika Bolgarske akademije znanosti nam poleg reprodukcij originala in prepisa besedila žitja ponuja tudi grški izvirmik [Blg 119–124].

stoletja in je kot svojevrsten uvod zapisan v rokopisu štirih knjig *Dialogov* sv. Gregorija, shranjenem v *Ruski nacionalni knjižnici* v Sankt Peterburgu (sign. *Q. I. 275*; PETKOV 1993: 27).

Gregorij I. Veliki (lat. *Gregorius Magnus*; ok. 540 – 12. 3. 604) je bil štiriinšestdeseti rimski papež v letih 590 – 604 in je med pravoslavni Slovani eden izmed najbolj cenjenih zahodnih svetnikov in piscev (HANNICK 1974: 41–57). Po svojem, med ljudmi zelo priljubljenem, delu *Dialogorum libri IV de miraculis patrum Italicorum* (napisanem med julijem 593 in 594) je poimenovan tudi *Gregorius Dialogus*. Bil je prvi papež, ki je bil predhodno menih, in je tudi kot papež živel in zagovarjal preprosto asketsko življenje. Bil je velik mistik, znan po svoji odločnosti in človeški modrosti. Poleg sv. Avguština ga štejejo za duhovnega očeta in učitelja srednjega veka. Svojo službo je pojmoval kot služenje, saj je prav on vrsti papeških nazivov dodal ime *servus servorum Dei* – sln. *služabnik božjih služabnikov*. Iz papeštva je ustvaril glavno duhovno in politično noč na Zahodu, prizadeval pa si je tudi za odpravo suženjstva in preprečevanje vojn. Organiziral je obrambo proti Langobardom, z njimi 592 podpisal premirje in jih spreobrnil v katolištvo. Trudil se je za ponovno evangelizacijo Velike Britanije, kamor je poslal opata Avguština Canterburyjskega. Misijon med Angli in Sasi je bil, po mnenju F. K. Lukmana (1980: 116), eno njegovih najodličnejših in najtrajnejših del (... k veri privedel je Angle, goreč od svete ljubezni čredi Kristusovi nov pridružil je rod. Zvest pastir se je trudil, na to vso skrb si obračal, da pomnoženih čred Bogu pripeljal bi v dar. Božji konzul bil s tem si zares; veselil se zmage: tvojih naporov poslej tvoj brez konca bo sad; zapis na nagrobnem kamnu pri oltarju sv. Gregorija v levi stranski ladji bazilike sv. Petra; LUKMAN 1980: 263). Poostril je cerkveno disciplino in spodbujal razvoj reda benediktincev; med drugim je reformiral mašo in dal kanonu njegovo današnjo obliko (*Sacramentarium Gregorianum*). Je avtor številnih teoloških, duhovnih in pastoralnih spisov in pisem, kot sta npr. *Pastoralno vodilo* [*Liber regulae pastoralis*], *Razlaga Jobove knjige* [*Moralia in Job*] itn. Ustanovil je rimsko pevsko šolo (*Schola cantorum*), jo gospodarsko podprl in uredil s primernimi pravili, zato mu pripisujejo tudi *gregorijanski koral* (LUKMAN 1980: 41). Ponavadi ga upodabljajo v papeških oblačilih, s knjigo in škofovsko palico v roki; včasih mu na rami čepi tudi golob. Je zavetnik učiteljev, učenjakov, glasbenikov in cerkvenih pevcev. Njegovemu spominu je posvečen 12. marec (v Supraseljskem zborniku 11. marec) [SRL: 379; ODB II: 875–876].

Gregorij I. Veliki je bil potomec ugledne in premožne rimske družine (oče Gordian je bil višji uradnik, regionarius) in je bil sprva na visokem uradniškem mestu kot rimski prefekt (*praefectus Urbis*), potem pa se je leta 574 ali 575 odpovedal posvetnemu življenju in se naselil v samostanu sv. Andreja apostola v Rimu (LUKMAN 1980: 17–20). Šest let je bil zastopnik (*apokriziarij*) v Konstantinoplu, nato pa se je vrnil v Rim in bil leta 590, po smrti papeža Pelagija II., enoglasno izvoljen za papeža. Ker si sam te zadolžitve ni želel, je pisal cesarju, naj njegove izvolitve ne potrdi; ker pa s svojim pismom ni uspel, je hotel celo zbežati, vendar so za njegovo namero izvedeli in ga zadržali v Rimu, kjer je bil 3. septembra 590 posvečen v škofa in imenovan za papeža (LUKMAN 1980: 22–27). Zaradi strogega posta si je nakopal trajno želodčno in črevesno bolezen s hudimi krči in omedlevico, vendar je to sprejemal kot božjo dobroto. Zaradi tega je bil do bolnikov in ubogih vedno mehkega srca. Dobrodelnost

in zgledno življenje sta bili njegovi opazni vrline, zato sta omenjeni tudi na njegovem nagrobnem kamnu pri oltarju sv. Gregorija v levi stranski ladji bazilike sv. Petra: ... Velikega svečenika telo v tem grobu počiva, ki povsod in vsevdilj v dobrih delih živi: glad je preganjal z jedjo in preganjal je mraz z obleko, duše z besedo svetó je pred sovražnikom kril; spolnjeval je z dejanjem, kar koli učil je z besedo, nauke nebeške učeč, dajal je vernikom zgled ... (LUKMAN 1980: 263).

Žitja Supraselskega zbornika spadajo v začetno obdobje razvoja tega žanra; odlikujejo jih najlepše značilnosti predkanonskega žitja – naivni naturalizem, verodostojno detajliranje in realistično opisovanje življenja svetnikov. Poleg tega je v njih opaziti tudi vpliv antične pustolovske in biografske proze, antične poezije in ustnega slovstva. Avtorji so v svojih zgodbah uspeli že s povsem beletrističnimi metodami ustvariti dramatičnost pripovedi: razgibanost zgodbe se zrcali v retoričnem pripovedovanju, fantastiki, hiberbolah in v slikovitosti ljudske epike.⁶ Že stoletje kasneje so namreč te prvine neizprosno preganjali iz visokega kanonskega žitja, katerega oblika je bila strogo določena, v njem pa prevladujeta simbolika in idealistično upodabljanje svetnikov (BOEVA 1978: 60 in 63). Boeva (1978: 64) žitja v zborniku tematsko deli na zgodbe o mučenikih, umrlih za vero – teh je v spomeniku največ (npr. *Mučenje sv. Pavla in Julijane* [Sev 1^[11]–15^[15]], *Mučenje sv. Baziliska* [Sev 15^[18]–23^[26]], *Mučenje sv. Pionija* [Sev 124^[7]–142^[18]] in *Mučenje sv. Aleksandra* [Sev 155^[1]–166^[30]]), pripovedi o samotarjih, puščavnikih (npr. *Žitje Pavla Preprostega* [Sev 168^[28]–174^[7]], *Žitje sv. Izakija* [Sev 185^[24]–209^[20]], *Mučenje sv. Dometija in njegovih učencev* [Sev 213^[29]–220^[5]]) in besedila o cerkvenih dostojanstvenikih (npr. *Žitje sv. Gregorija, rimskega papeža* [Sev 119^[15]–124^[5]]). Osrednje osebnosti v žitjih še niso večplastno predstavljene: ni ponotrjanega doživljanja in opisovanja pristnih človeških značilnosti, zgodbe se osredotočajo predvsem na njihova dobra dela, raznovrstne čudeže, ki so jih s svojimi gorečimi molitvami priklicali trpeči kristjani, na preizkušnje in kesanja, pa tudi na to, kako se zavedo svojega grešnega življenja in spremenijo svoje versko prepričanje (npr. v *Mučenje sv. Trofima in Evkarpija* [Sev 209^[23]–213^[25]]).⁷ Večina žitij tudi ne vključuje npravstveno-poučnega zaključka, ki ga nadomeščajo biblične prisposode in citati iz bogoslužnih knjig. Tako je tudi v *Žitju sv. Gregorija*, kjer se npr. prigoda papeža z revežem konča z molitvijo. V mnogih žitjih Supraselskega zbornika zasledimo prepoznavno značilnost tega žanra – trikratnost dejanj,⁸ tako je sv. Pavel Preprosti tri dni in noči čakal pred vrati sv. Antonina, da se ga je usmilil [Sev 170^[11–17]], trikrat je zapodil zlodeja, naj zapusti mladeničevo dušo, preden je stopil na kamen in zagrozil, da ne bo nikoli več sestopil [Sev 172^[9–26]], prav tolikokrat je padla ženska trkala na vrata sv. Jakoba, naj jo spusti k sebi [Sev 315^[7–24]] in čez tri dni so se umrli mučeniki prikazali v sanjah sv. Petru [Sev 81^[1–2]] itn. Ve-

⁶ Tako se v *Žitju Pavla Preprostega* zlodej spremeni v kačo, dolgo sedemdeset laktov [Sev 173^[23–25]], v *Čudežih sv. Konona* pa nastopa v obliki starke z iznakaženim telesom [Sev 36^[20–21]]. V *Mučeniški smrti sv. Artemona* jelen spregovori s človeškim glasom [Sev 224^[3–4]] itn.

⁷ V pripovedih o svetnikih tudi ni bogatih živopisnih predstavitev okolja, konkretnih opisov svetnikov itn. (BOEVA 1978: 64–65).

⁸ Magičnost trikratnega je prepoznavna značilnost že žitij sv. *Simeona Prevajalca* (gr. Συμεών ὁ Μεταφραστής, slov. *Simeon Metafrast*), bizantinskega hagiografa, ki je v 2. polovici 10. stoletja pisal pesmi in pridige, predvsem pa predeloval stare življenjepise svetnikov (zbirka *Monologij* v 10 delih), ki so imeli močan vpliv na cerkvenoslovanska žitja v vzhodnoslovanskem, bolgarskem in srbskem slovstvu (SRL 1115), BOEVA 1978: 62).

liko motivov v zborniku je prevzetih iz pustolovskih in bibličnih besedil: npr. prerokbe svetih mož (npr. sv. Izakija in škofa Sisanija v *Mučeniški smrti sv. Artemona*), moč nad živalmi (sv. Aleksandra in sv. Artemona), čudežni glas z nebes (v *Mučenju sv. Trofima in Evkarpija*), življenjske preizkušnje (sv. Pavla in sv. Jakoba), oživitve mrtvega (npr. v *Žitju in mučeniški smrti Bazilija in Kapitona, mučenih v Hersonu*), trpljenje v ognju (sv. Pionija in sv. Kapitona) itn. (BOEVA 1978: 70). Legendarni motivi in vpliv ljudskega izročila bogatijo tudi *Žitje sv. Gregorija*, katerega zgodba temelji na dveh motivih – dobrodelnosti svetega moža do ubogih in uresničitvi neznančevega prerokovanja: prosjak se bodočemu papežu predstavi kot poveljnik ladje, ki je po potonitvi ubožal (tako poklic kot sama usoda mornarja sta značilni prvini pustolovske pripovedi; BOEVA 1978: 69), sv. Gregorij mu trikrat pomaga in preda vse svoje premoženje, tudi srebrno posodo – materin dar [Sev 119^[28]–121^[5]], mnogo let kasneje pa revež ponovno obišče sv. Gregorija – njegova podoba se skrivnostno spreminja, enkrat je neizkušeni otrok, drugič že sivolasi starec – in mu razkrije svojo prerokbo izpred mnogih let, da ga bo vsemogočni bog postavil za “patriarha svoje svete cerkve” (BOEVA 1978: 69).

Žitje sv. Gregorija, rimskega papeža je v Supraselskem zborniku napisano na straneh [Sev in Blg 119^[15]–124^[5]] (listi 61 [recto] – 63 [verso]) oz. ob trinajste strani VIII. kvaternija do druge strani IX. kvaternija). Kot vsa ostala besedila v *Supraselskem zborniku* je napisano v prelepi pokončni ustavni pisavi.¹⁰ Besedilo najavlja drobcena vinjeta z rastlinskim motivom na levi in desni strani (glej tu, str. 56). Celoten naslov $\text{мѣсѣца марта въ днѣ житиѣ григора папы римскаго}$ (sln. *Meseca marca, 11. dne: Žitje Gregorija, rimskega papeža*) je po, v tem spomeniku, ustaljenem načinu, napisan z nekoliko manjšimi črkami.¹¹ Ob robu začetka žitja je velika iniciala Б (v obliki блжени)

⁹ V originalu je besedilo žitja na straneh [Supr 121^[15]–126^[5]]. Med knjižnima ([Sev] in [Blg]) izdajama Supraselskega zbornika ter digitalizirano izdajo NUK (ki sledi originalu) je namreč v številčenju strani prišlo od 75. strani dalje do razlike dveh strani. Vzrok temu je list 38^{a-b}, ki je v originalu napačno uvezan pred VI. kvaternij; dejansko pa je to 8. (zadnji) list XII. kvaternija. Po Mošinovem mnenju (1971: 51) Miklošič te napake, ki je nastala že pri Kopitarjevem prepisu, ni opazil in je trajno ostala v razvrstitvi listov originala, v obeh knjižnih izdajah ([Sev] in [Blg]) pa je vključen na pravo mesto. Številčenje besedila se med izdajama [Sev] in [Blg] na eni strani ter originalom (oz. digitalizirano izdajo NUK) na drugi ponovno uskladi z 89. listom oz. s stranjo 177 (o tem več v: Babič 2011b: 59–60).

¹⁰ Zbornik je v celoti napisal samo en zapisovalec – Retko – v prvi polovici 11. stoletja v zahodnem delu Vzhodne Bolgarije [KME III: 781], zato se imenuje tudi *Retkov zbornik*. Zapisan je na dobro obdelanem pergamentu, z izenačeno pisavo v zgodnji obliki cirilice, v prelepi pokončni kaligrafski ustavni pisavi. Besedilo je podano strnjeno: presledkov med besedami ni, razen manjših za pikicami ob zaključku posameznih besednih zvez. Črke v velikosti 3–4 mm so razvrščene nad linijo. Okraševanje spomenika je preprosto: v inicialah, ki se na začetku posameznih besedil (nekoliko pomaknjene iz vrste) spuščajo navzdol ob levi strani vrstic, in v vinjetah med besedili je izrisan enostavni geometrično-pleteninasti tip ornamenta z rastlinskimi motivi ([KME III: 778] in Mošin 1971: 47–50). Naslovi besedil so izpisani z nekoliko manjšimi črkami (Severjanov navaja natančnejši podatek, da zavzemajo $\frac{3}{4}$ običajne velikosti črk v spomeniku [Sev 119]), pri tem pa so nekatere črke v višino raztegnjene in štrlijo iz vrstice navzgor, npr. ѣ, а, з , leva paličica v prejotiranem ѣ , *gor* v digramu ѣи itn. (glej tu, str. 56, tj. Supr 121^[15]).

¹¹ Pri tem je prvi del naslova (do pikice za števnikom) napisan na zdrgnjeni podlagi; avtor je verjetno odstranil napačen zapis in na isto mesto zapisal novo besedilo [Sev 119]. Ostale značilnosti naslova, zabeležene v [Sev], so še: ѣ v мѣсѣца je zapisovalec prilagodil iz, predhodno napačno zapisanega, cirilskega а , pecelj pri črki а v treh besedah štrli iz vrstice ($\text{мѣсѣца а марта ... папы}$, medtem ko so ostali *a*-ji običajne velikosti), iz vrstice sega tudi *gor* v grafemu ѣи (папыи). Črka о na koncu vrstice je zaradi pomanjkanja prostora pomanjšana in nadpisana (ромѣскѣго).

geometrijskega bizantinskega stila z rastlinskim motivom, ki se na levi strani besedila razprostira navzdol čez sedem vrstic in je ena izmed večjih in lepših inicial v zborniku. Celotno žitje je izpisano z nekoliko večjimi črkami (velikosti 3–4mm), pri tem pa se nekatere črke razpotezajo pod osnovno linijo, npr. ρ, ζ, χ, ψ (v digramu οψ), prav tako tudi redko rabljene velike (*verzalne*) črke.¹² Iz vrstic navzgor ponavadi štrlijo samo razpotegnjene in v obliki nekoliko zožane male črke, ki se pojavljajo izključno na koncu nekaterih (nekoliko daljših) vrstic – z njihovo zožano obliko je avtor verjetno usklajeval dolžino vrstic. V zgodbi o sv. Gregoriju I. Velikem je v ta namen enkrat uporabil podaljšani τ (npr. πατριαρσιςτβα [Sev 119^[18]]), petkrat ožji in višji ζ (npr. ζεδινιη δυνη [Sev 121^[8-9]]) ter sedemkrat nadpisani ο (npr. κοραβ'νικμβ [Sev 119^[30]], μ'λεγο [Sev 122^[4-5]]). Dolžino zapisa (na koncu vrstic) skrajšujejo tudi ligature, npr. v *Žitju sv. Gregorija* petkrat ϝ (npr. влаженоуоуμϝ [Sev 120^[17]], ѿмϝ [Sev 121^[11]]) in enkrat “neobičajna” ligatura ιτ¹³ = *š* + *t* (npr. отъвъѿѿл/въ [Sev 120^[27-28]]).¹⁴

Supraseljski zbornik je napisan v zgodnji obliki cirilice, zato ne preseneča, da imajo nekateri grafemi starejšo obliko od tistih, ki se pojavljajo v mlajših spomenikih. Nedvomno sta arhaične oblike grafema za *c* in *č*: prvi (ц) se v zborniku (brez zamika spodnjega peclja v desno) v celoti zapisuje v linijskem sistemu – ч (npr. чрѣноризъчъ [Sev 119^[19]]), drugi (ч) pa ima spodnjo paličico pomaknjeno na sredino čaše – ѣ (npr. мѣченикоу [Sev 119^[21]]).

Navpični pecelj pri *jat*u še ne prodira navzgor čez linijski sistem, ampak ohranja višino ostalih črk (npr. видѣаше [Sev 121^[23]]). Grafem se v zborniku uporablja tudi za zapis 'a (namesto ѡ) za mehкими soglasniki, kar lahko razlagamo kot vpliv glagolske predloge (npr. въседръжителѡ бога [Supr 122^[1-2]] : каплѣми [Sev 51^[14]], врѣховѣнаго [Sev 122^[18]] : въшѣнѣаго [Sev 10^[20]], цѣсарѡ [Sev 260^[17-18]] : самарѣнъ [Sev 517^[15]]; КМЕ III: 779).

V zborniku se pojavljajo trije grafemi za *i*: – običajni in pogosti и, ki ima nekoliko starejšo obliko črke z vodoravno prečno črtico, nekoliko pomaknjeno navzgor – и (npr. приестн [Sev 38^[23]], велншн [Sev 37^[10]] itn.), in dve obliki *paličastega i*: – і se praviloma uporablja na koncu vrstic (kot zadnja ali predzadnja črka) pri izenačevanju dolžine vrstic (npr. крѣштениѡ [Sev 400^[26]], ииштъ [Sev 101^[26-27]]), – *paličasti i* s pi-

¹² Velike (*verzalne*) črke segajo v besedilu pod osnovni linijski sistem in zavzemajo najmanj dvakratno višino malih črk (ko stojijo na začetku vrstice, so tako kot iniciale pomaknjene iz vrste). Običajno so enostavne oblike, čeprav lahko posamično najdemo tudi nekoliko razkošnejše. V *Žitju sv. Gregorija, rimskega papeža* sta uporabljeni samo dve verzalni črki: enkrat Т, ki s podaljšanim pecljem pronica že v naslednjo vrstico, in črka Ѣ, ki je v vseh treh primerih nekoliko manjša in ne posega v spodnjo vrstico.

¹³ V *Supraseljskem zborniku* je izpričana še ena “nenavadna”, vendar pogostejša, ligatura ѿ = *š* + *t* (npr. ѿѿн [Sev 13^[14]]), ki pa v *Žitju sv. Gregorija* ni zapisana. Opozoriti velja, da je pri povezavi teh dveh črk običajna ligatura ѿ, ki pa je v *Supraseljskem zborniku* načeloma ni, čeprav je pisec enkrat ustvaril tudi zapis ѿѿѿъ [Sev 446^[20-21]]. V varšavskem delu spomenika najdemo npr. tudi “trojno” ligaturo ѿѿѿ = *š* + *t* + *i* (npr. ѿѿѿн [Sev 530^[23]]).

¹⁴ Sicer pa nam *Supraseljski zbornik* na koncu vrstic ponuja še ogromno cirilskih ligatur, nadpisanih in razpotegnjenih črk, kot so npr. ии = *n* + *i* in ѡь = *n* + *ь* (npr. наречениѡ [Sev 196^[29]] in плѣбѣ/шен [Sev 418^[28-29]]), ѡь = *m* + *ь* (npr. галголемъѡь [Sev 252^[30]]), ѡь = *m* + *ѡ* (npr. иѡь [Sev 561^[18]]), шн = *š* + *i* (npr. ѡтъскоуѡвѣшн [Sev 233^[30]]), пн = *p* + *i* (npr. приестѣн [Sev 426^[8]]), мн = *m* + *n* (npr. мѡн/га [Sev 547^[21-22]]), ѣн = *č* + *i* (npr. прѣѣ/етѡѣѣ [Sev 462^[8-9]]), ѡѣ = *ь* + *je* (npr. вратѣѣ [Sev 542^[12]] itn.), nadpisani с (npr. вѣѣ [Sev 110^[17]]), и (npr. амѣн [Sev 174^[7]]) in т (npr. вѣѣ [Sev 169^[22]]) ter razpotegnjena ѣ in ѡ (npr. полуѣѣ/мѣ [Sev 68^[16]], римѣтѣѣ [Sev 186^[10]] itn.

kicama (i) pa pri zapisu tujk (npr. ἰῶάννα [Sev 354^[16]]) in v položaju za “navadnim” *i* (npr. положи ἱ [Sev 26^[9]], влаженіи [Sev 64^[30]], приходаштиніхъ [Sev 38^[10]],¹⁵ vendar tudi иштжштѣимъ [Sev 38^[15]] in ражданіѣтъ· ѿждѣ [Sev 400^[19]]).

Jery je ustaljene oblike – *ior* + *paličasti i* = ѣи (npr. страни [Sev 102^[27]]), vendar se (izredno redko) pojavlja tudi kot zveza *jer* + *paličasti i* = ыи (npr. прѣвистыа радн матере [Sev 124^[1-2]]) in *ior* + “navadni” *cirilski i* = ѣи (npr. помъишленіи [Sev 249^[18-19]]), vendar so pogoste tudi oblike влаженъи [Sev 120^[25]], ѡбѣтъиъи [Sev 120^[23]] itn.¹⁶

Pri nosnikih je posebna raba grafemov za **ε*:¹⁷ v zborniku se pojavljajo kar štirje cirilski znaki, od katerih sta dva pogosta: trioglati Δ za soglasniki ter običajni А за samoglasniki in na začetku besede (npr. по двѣати сѣтъ ѿ тридѣати лѣтъхъ [Sev 9^[24-25]], глагола [Sev 119^[29]] : дивнаа сиа козъи [Sev 224^[17]], аже [Sev 42^[26]]). Poleg omenjenih znakov se posamično pojavljata še ѡа (npr. мѣкзи сѣа [Sev 222^[16-17]]) in ѡа, ki pa naj bi po mnenju raziskovalcev nastal vedno s popravljanjem napačnih črk (npr. ѡаже [Sev 164^[16]],¹⁸ сѣднѣа [Sev 390^[13-14]]¹⁹ itn.).

Starejše oblike sta tudi *omega* – z visoko sredinsko črtico (npr. ѡѡѡѡра· ... ѡѡѡѡила [Sev 54^[6-7]]), ki je v nekoliko mlajših spomenikih na vrhu skrajšana, in *psi* – v obliki križa (npr. ѡааъ [Sev 70^[25]]).

Pri *ižici* v štrli spodnji pecelj navzdol pod vrstico (kot grški *upsilon* je tudi sestavni del digrama ѡѡ) in se večinoma zapisuje v tujkah (npr. ѡѡаъ гѣліи́ско [Sev 545^[27]], ѡѡриліи́не [Sev 1^[27]]), včasih pa tudi namesto že omenjenega digrama oz. ю (npr. в дат. sg. вѣс’ прѣтивъ коумирѡ [Sev 34^[22-23]], пиѡниѡ [Sev 34^[22-23]]).

Grafem ѡ *th* ima v Supraseljskem zborniku glasovno vrednost *t*, kar potrjujejo primeri, tipa анѡѡпаѡѡ [Sev 99^[26]] : анѡѡпаѡѡ [Sev 99^[27]].

Od značilnih grških grafemov se zapisujeta še а̇ *ks* v tujkah (npr. доѡаъ [Supr 73^[2]]) in *s*, vendar samo kot številčna vrednost 6 (npr. въ ѡ̇ дьнь [Supr 23^[28]]).

V spomeniku se uporabljata oba polglasnika (ѣ in ѡ) s pogostimi medsebojnimi zamenjavami in redkimi izpusti (npr. ѡ̇ хъ ѡ̇ сѣ гѣи нашемъ· ѡ̇ емѡѡже слава ѡ̇ дръжава· въ вѣкзи вѣкомъ ѡ̇ мин [Sev 97^[19-21]], къ сѣвѣ [Sev. 170^[30]], въздарадоѡѡмъ сѣ [Sev 479^[11]]) ter vsi prejetirani vokali: poleg že omenjenih ѡ̇ in ѡ̇а oz. ѡ̇а še ю, ѡ̇а, ѡ̇е (npr. проліа [Sev 122^[17]], ѡ̇ако [Sev 120^[30]], любаштиніъ [Sev 123^[30]], ѡ̇ловѣѡѡское сѣпасеніе [Sev 123^[16]]), čerprav najdemo (posebno pri tujkah) tudi posamične zapise brez prejetacije (npr. ѡѡліи́ноѡ [Sev 213^[11]], артема [Sev 220^[9]], силвиа [Sev 122^[12]], глаголанаа [Sev 446^[5]], на ѡ̇ерѣ [Sev 482^[12-13]], ѡ̇схожденіе [Sev 450^[26]]²⁰ itn.).

¹⁵ Ob pogostejših zapisih слъишаштиніхъ [Supr 40^[4]], вѡ̇ин [Supr 121^[17]], григорин [Supr 121^[26]] itn.

¹⁶ Pri oblikah nom. sg. m. влаженъи, шестъи ... prihaja bodisi do kontrakcije končnice določne oblike -ѡ̇ъ > -ѡ̇ in zapis *jery* kot ѣи, ali pa je to (ob enakem cirilskem zapisu) le starejša oblika (*-ѣъ) iste končnice.

¹⁷ Medtem ko pri zadnjem nosniku **ε* ni posebnosti: ж se praviloma zapisuje za soglasniki (tudi za mehкими *l*, *n*, *r*), ѡ̇а pa za samoglasniki (npr. свѣнѣ сѣднѣшѡа [Sev 1^[15]], глаголашѡѡѡ [Sev 30^[13]], жрѡде [Sev 2^[16]] : вѡ̇пнѣшѡѡѡ [Sev 3^[17]], ѡ̇ [Sev 2^[3]]).

¹⁸ Izdaja Severjanova (po njej pa tudi [Blg]) poudarja, da je grafem ѡ̇а nastal s popravkom iz ѡ̇а, pri čemer se je po naključju ohranila *jota* iz prejšnjega grafema [Sev in Blg 164 in 184].

¹⁹ Prvotno je bila napisana oblika сѣднѣи, pri kateri je bila nato zadnja črka zamenjana z ѡ̇а, pri tem pa naj bi ostala leva navpična črta črke и [Sev in Blg 390].

²⁰ Primeri zapisov z ѡ̇e namesto ѡ̇e potrjujejo glagolsko predlogo besedila [КМЕ III: 779].

Nadvrstični znaki so v Supraseljskem zborniku izredno pogosti (njihovo rabo je npr. podrobno opisal že Fran Miklošič [*Mikl* VII–X]). Med njimi sta prevladujoča *spiritus lenis* in *spiritus asper* – oba se pojavljata tako nad začetnim vokalom v besedi kot tudi v sredini besede – nad drugim vokalom v vokalni zvezi: prvi predvsem nad palatalnim redukcijskim vokalom (npr. вѣвѣдѣти и вѣ клѣтъ [Sev 121^[30]], чѣстѣнии [Sev 67^[12]], дѣнь [Sev 120^[17]]), drugi pa nad vsemi samoglasniki²¹ (npr. ѿединѣ [Sev 121^[22]], воѿвоода ѿменемъ ѿгрипа [Sev 15^[21–22]], товоѿѣ ꙗроудѣскѣ [Sev 15^[21–22]], роумѣска ѿзѣка [Sev 146^[25]], ѿ ѿни мнози [Sev 171^[1–2]], патриѿрхъ [Sev 121^[12]], vendar tudi константина [Sev 54^[6–7]], силѣна [Sev 122^[12]] itn.). Zelo podoben šibkemu pridihu je *apostrof*, ki ga je avtor zbornika zapisoval na mestu izpuščenega polglasnika ali polnega vokala (npr. к'то [Sev 55^[14]], д'хомъ [Sev 15^[14]], вѣшѣна'го [Sev 120^[19]]). *Cirkumfleks* ima v Supraseljskem zborniku nad grafemom dva položaja: – nad ѿ, оѿ, ю in w stoji na sredini širine grafema oz. digrama (npr. своѿѣ [Sev 122^[17]], да оѿчѣшѣивѣши са [Sev 1^[22]], коумѣрослочеженѣю оѿже [Sev 185^[28–29]], пиѿнии [Sev 142^[14]]), – nad grafemi л, н, ѿ in v tujkah nad к, г, х pa je zamaknjen nekoliko v desno in označuje njihovo mehkost (npr. глаголѣшѣтоу [Sev 75^[24]], нзиѿѣ [Sev 69^[22]], гоꙗшѣтиѿмъ [Sev 5^[26]] in кѣла [Sev 119^[26]], ѿгѣлѣ [Sev 463^[17]], рахѣиѿлѣ [Sev 386^[13]]). Za označevanje številčne vrednosti črk in okrajšav slovensko poznanih besed se uporablja *titla*, ki je v zborniku oglete oblike in ravna z zavihkoma na vsaki strani navzdol (npr. Мѣсаца марта вѣ бѣ ꙗꙗченѣе сѣтлаго пиѿ'на [Sev 124^[7]], вѣ ꙗ дѣнь [Sev 68^[22]]; MošIN 1971: 48–49; KME III: 779).

Prepis in prevod *Žitja sv. Gregorija, rimskega papeža* iz Supraseljskega zbornika v slovenščino²²

[VIII] 61 – recto [Sev in Blg 119^[15] oz. *Supr* 121]²³

Мѣсаца марта вѣ аѿ' 24 житѣе григорѣа

Meseca marca, 11. dne: Žitje Gregorija,
rimskega papeža.

папи роумѣскаꙗ.

Blaženi Gregorij je bil postavljen

Блаженѣи григорѣи· постаѣвѣнѣа

²¹ Razen nad ѿ, оѿ, ю in w [*Mikl* VIII], nad katerimi je ponavadi izpisan *cirkumfleks*.

²² Prevod besedila *Žitja sv. Gregorija, rimskega papeža* iz Supraseljskega zbornika sta prvotno spodbudila NUK in Studio Fatamorgana, ki sta želela ta veliki cirilski spomenik predstaviti širši javnosti v obliki video in audio zgoščenke. V ta namen sem pri prevodu skušala v največji meri slediti izvirmiku, saj naj bi bili vizualni predstavitvi originala hkrati sopostavljeni tako ustrezno slovensko besedilo kot zvočna ponazoritev izgovora starocerkvenoslovanskega besedila, pri katerem sta mesta besednih poudarkov določila dr. Alenka Šivic-Dular in dr. Matej Šekli, izvirmo besedilo pa prebrala in studijsko posnela strok. svet. *Janez Zor* in dr. *Robert Grošelj*. Do izida zgoščenke na žalost ni prišlo, zato se na tem mestu iskreno zahvaljujem vsem omenjenim kolegom za izkazano pomoč in njihov strokovni prispevek. Eden izmed največjih spomenikov slovanske pismenosti, katerega del je danes neprecenljiva dragocenost Rokopisne zbirke NUK, je tako vsaj simbolično združil strokovna prizadevanja nekdanjih in sedanjih predavateljev študijske smeri Pirmerjalno slovansko jezikoslovje na Filozofski fakulteti v Ljubljani.

Izvirno besedilo je v prepisu natisnjeno s presledki med besedami, kot v originalu pa so ohranjeni svi nadvrstični znaki (title, apostrofi, naglasna znamenja) in okrajšave besed. Zaradi lažjega razlikovanja med črkama *c* in *č* je pri prvi uporabljena mlajša oblika – *ц* (v zborniku *ч*), pri drugi pa starejša – *ч* (taka, kot je v samem spomeniku). Mlajša oblika je tudi pri grafemu za *i* – *и*, medtem ko je v spomeniku dosledna raba *и*. V besedilu so označena – dvojno podčrtana – naglasna mesta v besedah (kot sta jih določila dr. Alenka Šivic-Dular in dr. Matej Šekli).

²³ Glej op. 9.

²⁴ Вѣ ѿединѣи на дѣсѣтѣ

вѣстѣ патриархъ. стѣни бѣжи²⁵ црѣ
кви римѣстѣни. ѿ прѣжде патриаршѣства.
црѣноризѣцѣ вѣ въ манастири. стѣла
го²⁶ апостола андреа. нарицаемаго
клискаврѣ. ²⁷ блнзѣ стѣоу²⁸ мѣченику.
ѿвѣна и паула. бѣаше же ѿгоуменъ то
го манастирѣ. мати же ѿгоу блаженна си
лвнн. живѣаше блнзѣ вратѣ стѣлаго³¹ пау
ла апостола. на мѣстѣ нарицаемѣвѣмъ
кѣла нова. Тѣ же блаженнн григоринъ. ѿг
да сѣдѣаше въ хѣртинѣ своѣи. и писѣ
ше. приде къ нѣмоу маломоштѣ. мола и
и глагола. помилочи ма рѣбе ба³³ вѣшъ
наго. ѿко старѣшина вѣхъ корѣв никмѣ.

za patriarha svete božje rimske
cerkve; pred svojim patriarhatom
pa je bil menih v samostanu svetega
apostola Andreja, imenovanem Clivus
Scauri,²⁹ ki je bil v bližini (cerkve) svetih
mučnikov Janeza in Pavla.³⁰ Bil je predstojnik
tega samostana. Njegova mati, blažena
Silvija, je živela blizu Vrat svetega
Pavla apostola,³² v okraju, imenovanem
Caelia Nova. Ko je blaženi Gregorij
sedel v svoji celici in pisal,
je prišel k njemu revež in ga
prosil: »Usmili se me, služabnik Boga
najvišjega! Bil sem poveljnik mornarjev,

61– verso [Sev in Blg 120 oz. Supr 122]

и ѿстопахомъ са и поговѣихомъ много и
мѣниѣ. и своѣ и стѣоудѣ. любонншти
и же и по истиннѣ рѣбѣ христосовѣ. призѣ
вѣвѣ словѣхъ своѣго глагола нѣмоу. брате
шедѣ дѣждѣ семоу³⁴ златницѣ. братѣ же ше
дѣ сѣтвори ѿкоже повелѣ нѣмоу рѣбѣ божинъ
григоринъ. и дастѣ маломоштинъ³⁵ златницѣ.
и отидѣ. пакѣ ѿбо мадо прѣмоуднѣвѣ въ
тѣждѣ дѣнѣ. приде тѣждѣ маломоштѣ къ

potopili smo se in izgubili veliko
premoženja, svojega in tujega.« Kristusov
služabnik je bil do revežev resnično radodaren.
Poklical je svojega slugo in mu rekel: »Brat,
pojdi in mu daj šest zlatnikov.« Brat je šel
in storil, kot mu je zapovedal božji služabnik
Gregorij: dal je revežu šest zlatnikov.
In ta je odšel. Potem pa je revež malce počakal
in še istega dne znova prišel k blaženemu

²⁵ свѣтѣни бѣжини

²⁶ свѣтѣлаго

²⁷ V besedni zvezi [...] вѣ въ манастири. стѣлаго апостола андреа. нарицаемаго клискаврѣ. [...], ki se v besedilu pojavi dvakrat [Sev 119^[19-21] in 122^[6-8]], se polstavčni odvisnik нарицаемаго клискаврѣ. naparačno sklonsko ujemata z roditeljskim prehodnega samostalnika апостола (v prvem primeru je v roditeljski postavljen tudi samo ime samostana, tj. нарицаемаго клискаврѣ). Praviloma bi se moral slovnično ujemati z mestnikom samostalnika манастирѣ; pravilno bi bilo torej napisano вѣ въ манастири. стѣлаго апостола андреа. нарицаемѣвѣмъ (pravilno stesl. нарицаемѣвѣмъ) клискаврѣ. V mlajšem prevodu: вѣ въ обители стѣго апла андреа. нарицаемѣни клискаврѣ (PETKOV 1993: 33^[5]) in пришедши к тѣвѣ вѣ обитель нарицаемаго клискаврѣ (PETKOV 1993: 34^[15-16]).

²⁸ свѣтѣоу

²⁹ Stesl. клискаврѣ; gr. *Κλοισκαύρη*, lat. *Clivus Scauri* – ime samostana, posvečenega sv. Andreju apostolu (danes *Cerkev sv. Gregorija Velikega /San Gregorio Magno/* v Rimu), je nastalo po poimenovanju ceste (ulice) v starem Rimu, ki je vodila od zahoda do hriba *Caelius*, enega izmed znamenitih sedmih rimskih gričev (lat. *Mons Caelius*, ital. *Celio*). Samostan je (iz palače na hribu *Caelius*, podedovane po očetu) ustanovil sam Gregorij in v prvih letih meništvja v njem tudi prebival (sicer pa je iz očetovega premoženja med drugim ustvaril še šest samostanov na Siciliji [SJS II: 28], LUKMAN 1980: 17, 20).

³⁰ Danes *Bazilika sv. Janeza in Pavla* v Rimu (*Basilica Santi Giovanni e Paolo*).

³¹ Glej op. 26.

³² *Porta San Paolo* v Rimu (prvotno lat. *Porta Ostiensis*) med Rimom in Ostio.

³³ богъ

³⁴ шесть

³⁵ Glej op. 34.

благѣноуѣоуѣмоу григоруѣ глагола. помилоу
 ѣ ма рѣбе бѣ³⁶ вѣшнѣнааго іако много поговѣи
 хъ. ѣ мало ми іеѣи дадѣ. Блажензїи же приз'
 вѣвѣ слогѣтѣ своеѣго глагола іемоу. ѣди брате
 даждѣ іемоу дромѣтѣ³⁷ ѕ³⁷ златицѣ. сѣтвори
 же братѣ тако. вѣзѣмѣ же ништинѣ вї³⁸ зла
 тицѣ отидѣ. пакѣи же мало помоу дивѣ. трѣ
 тнѣ вѣ тѣ ждѣ дѣнѣ приде кѣ благѣноуѣоуѣмѣ
 григориѣ глагола. помилоуѣ ма рѣбе вѣга
 вѣшнѣнаго даждѣ ми дромѣне благословѣ
 іеннѣ іако много поговѣихѣ. Блажензїи же
 призвѣвѣ слогѣтѣ своеѣго глагола іемоу. ѣди
 даждѣ іемоу дромѣтѣ³⁹ ѕ³⁹ златицѣ. отъвѣ
 штавѣ же глагола. вѣрѣ ми іми чѣстѣнзїи
 отъче іако нѣстѣ остала ни іедина злати
 ца вѣ ризѣници. глагола к іемоу благѣнзїи.
 не імаши ли іного никакоѣже сѣсѣда. ни
 ли ризѣна да даси іемоу. онѣ же отъвѣшѣа
 вѣ рече. іного сѣсѣда чѣстѣнзїи отъче не
 імамѣ. рѣвѣ сѣрѣбрѣнааго блѣда. іже
 је посѣдала госпожда великаѣ сѣ коуцинѣ.⁴⁰

Gregoriju, rekoč: »Usmili se me, služabnik
 Boga najvišjega, kajti mnogo sem izgubil,
 dal si mi pa malo.« Blaženi je poklical
 svojega slugo in mu rekel: »Pojdi, brat,
 daj mu drugih šest zlatnikov.« In brat je
 storil tako. Vzel je ubogi dvanajst zlatnikov
 in odšel. Pa je znova malce počakal in že
 je tretjič istega dne prišel k blaženemu
 Gregoriju, rekoč: »Usmili se me, služabnik
 Boga najvišjega! Ponovno mi daj blagoslov,
 kajti mnogo sem izgubil.« Blaženi pa
 je poklical svojega slugo in mu rekel: »Pojdi,
 daj mu naslednjih šest zlatnikov.« Ta pa
 mu je odgovoril: »Verjemi mi, spoštovani
 očе, v zakladnici ni ostal niti en sam
 zlatnik več.« Blaženi mu je rekel:
 »Nimaš nobenega drugega predmeta ali
 oblačila, da bi mu ga dal?« Pa mu je odgovoril:
 »Spoštovani očе, nobenega drugega predmeta
 nimam, razen srebrne sklede, v kateri ti
 je častitljiva gospa poslala kašo.«

62 – recto [Sev in Blg 121 oz. Supr 123]

глагола кѣ іемоу рѣвѣ бѣжи⁴¹ григориѣ. ѣди
 брате даждѣ іемоу блѣдѣ тѣ. братѣ же
 сѣтвори іакоже повелѣ іемоу благѣнзїи.
 і дастѣ ништоуѣоуѣмоу. ништинѣ же вѣзе
 мѣ вї⁴² златицѣ і сѣрѣбрѣнзїи блѣдѣ отидѣ.
 ігда же і поставиша патрирѣха сѣтѣи⁴³ црѣ
 кви римѣстѣи. по обѣчѣаіо патрирѣшѣ
 скоу. повелѣ сакѣларѣу своіемоу вѣ іединѣ
 дѣнѣ. ідноиѣ привести вї⁴⁵ маломѣшти.

Božji služabnik Gregorij mu je rekel: »Pojdi,
 brat, daj mu to skledo.« Brat je storil,
 kar mu je zapovedal blaženi, in dal
 ubogemu. Ubogi pa je vzel dvanajst
 zlatnikov in srebrno skledo ter odšel.
 Ko pa so ga postavili za patriarha svete
 rimske cerkve, je nekega dne po patriarhovski
 navadi zapovedal svojemu upravniku,⁴⁴
 naj na njegovo pogostitev istočasno pripelje

³⁶ Glej op. 33.

³⁷ Glej op. 34.

³⁸ дѣвѣ на десѣте

³⁹ Glej op. 34.

⁴⁰ сѣ коуцинѣ namesto pravilne sklonске oblike instr. sg. сѣ коуцинеѣ; v mlajšem prevodu: сѣ сочинѣомѣ квашѣномѣ – sln. *s kvašeno lečo* ([SJS IV: 142]; PETKOV 1993: 33^[29])

⁴¹ бѣжи

⁴² Glej op. 38.

⁴³ сѣтѣи

⁴⁴ Stcsl. сакѣларин, сакѣларѣ, сакѣларѣ; гр. *σακελλάριος*, lat. *sacellarius* – sln. *vodja kapele ali blagajne / zakladnice* (tj. zakladnik, tudi ekonom) [SJS IV: 7].

⁴⁵ дѣва на десѣте

НА ТРЕПЕЗѢ СВОИѢ ДА ОБЪДОУЧИТЬСЯ СЪ НИМЪ.
 САСЕЛАРИИ ЖЕ СЪТВОРИ ІАКОЖЕ ПОВЕЛѢ ІЕМОУ
 ПАТРИАРХЪ. И ПРИЗВАЕ ВІ⁴⁷ МЖЖЬ НИШТЪ.
 И ІЕГДА СЪДОША СЪ ПАТРИАРХОМЪ. НА ТРЕПЕ
 ЗѢ ОБРѢТША СА ГІ.⁴⁸ ПРИЗВАВЪ ЖЕ САСЕЛА
 РА ГЛАГОЛА ІЕМОУ. НЕ БѢХЪ ЛИ ТИ РЕКЛЪ ВІ⁴⁹ ПО
 ЗЪВАТИ. ТО КАКО БЕЗЪ МОЕГО ПОВЕЛѢНІИ
 ТРИ НА ДЕСАТЕ ІЕСИ ПОЗВЕЛЪ. САСЕЛАРЪ ЖЕ
 СЛЪШАВЪ. И ПРИСТРАШЕНЪ БЫВЪ. ОТЪВѢ
 ШТАВЪ РЕЧЕ КЪ НЕМОУ. ВЪРОУИ МИ ЧЪСТЪЗНИ
 ВЛАДЪКО. ДЪВА НА ДЕСАТЕ ІХЪ ІЕСТЪ. ТРЕ
 ТИНАГО НА ДЕСАТЕ НЕ ВИДѢШЕ НИКЪ ТОЖЕ.
 РАДЪВЪ ПАТРИАРХЪ ІЕДИНЪ. ОБЪДОУЧИШТЕ
 МЪ ЖЕ НИМЪ. ВИДѢШЕ⁵⁰ ПАТРИАРХЪ ТРЕТИ
 ГО НА ДЕСАТЕ СЪДАШТА НА КРАИ СТОЛА. И СЕ
 ЛИЦЕ ІЕГО ОБРАДЪИ ИЗМѢНИШЕ. ОВОГДА ОУЧЕ
 ВИДѢТИ И БѢШЕ СЪДА. ОВОГДА ЖЕ ОТРОКА.
 И ІЕГДА ЖЕ ВЪСТАША СЪ ТРЕПЕЗЪ. ИНЫ ВЪСА
 ОТПОУСТИ БЛАЖЕНЪИ. А ТРЕТИАГО НА ДЕ
 САТЕ. ВИДИМАГО ТАКО ЧОУДЪНА. А И ЗА
 РАЖКЪ. И ВЪВЕДЪИ И ВЪ КЛѢТЬ СВОИѢ ГЛАГОЛА

dvanajst revežev, da bodo jedli z njim.⁴⁶
 Upravnik je storil, kar mu je zapovedal
 patriarh, in povabil dvanajst revnih mož.
 Ko pa so sedli s patriarhom, se jih je na
 pogostitvi znašlo trinajst. Poklical je upravnika
 in mu dejal: »Ali ti nisem bil rekel, da
 jih pokliči dvanajst? Kako to, da si jih,
 brez mojega dovoljenja, povabil trinajst?«
 Ko je upravnik to slišal, se je prestrašil
 in mu odgovoril: »Verjemi mi,
 spoštovani sveti oče, dvanajst jih je.
 Trinajstega ni, razen samega
 patriarha, videl nihče.« Med
 jedjo je patriarh gledal trinajstega,
 ki je sedel na koncu mize. In glej,
 njegov obraz je spreminjal obliko,
 zdaj je bil videti starec, zdaj otrok.
 Ko pa so vstali od mize, je blaženi
 vse ostale odslovil, trinajstega, ki je
 izgledal tako nenavadno, pa je prijel
 za roko. Odpeljal ga je v svojo izbo

62 – verso [Sev in Blg 122 oz. Supr 124]

ІЕМОУ. ЗАКЛИНАИѢ ТА О ВЕЛИЦѢИ СИЛѢ ВЪСЕ
 ДРЪЖИТЕЛА БОГА. ПОВѢЖДЪ МИ КЪТО ТЪИ
 ІЕСИ. И ЧТО ІЕСТЪ ИМА ТВОЕ. ОНЪ ЖЕ РЕЧЕ
 КЪ НЕМОУ. И ІЕЖЕ ВЪПРАШАИШИ ИМЕНЕ М
 ІЕГО. ТО И ТО ЧОУДЪНО ІЕСТЪ. ОБАЧЕ ДЪЗЪ ІЕСИ
 ОУБОГЪИИ. ПРИШЕДЪИИ КЪ ТЕБѢ ІЕГДА ВЪ
 ВЪ МАНАСТЪРИИ ОУДАГО⁵¹ АНЪДРЕА АПОСТО
 ЛА. НАРИЦАЕМАГО КЛИОСКАУРЪ. ІЕГДА СЪ
 ДѢШЕ ВЪ ХЪЗИНИѢ И ПИСАШЕ. ІЕМОУЖЕ
 ДА ДЪВА НА ДЕСАТЕ ЗЛАТИЦЪ. И СЪРЕБРЪ
 НЪИИ БЛЮДЪ. ІЕЖЕ ТИ БѢ ПОСЛАЛА СЪ КОУЦИ
 ИѢ⁵² БЛАЖЕНАИ СІЛВИИ МАТИ ТВОИ. И ДА ОУ
 ВѢСИ ІАКО ОУТЪ ДЪНЕ ТОГО ОУТЪНЕЛИЖЕ ПОДА

in mu rekel: »Rotim te pri veliki sili
 vsemogočnega Boga! Povej mi, kdo
 si, in kako ti je ime!« On pa mu je
 odvrnil: »Zakaj sprašuješ po mojem
 imenu? Tudi to je nenavadno. Sicer pa
 sem jaz tisti ubogi, ki je prišel k tebi,
 ko si bil v samostanu sv. Andreja
 apostola, imenovanem Clivus Scauri.
 Ko si sedel v celici in pisal, si mu
 dal dvanajst zlatnikov in srebrno
 skledo, v kateri ti je tvoja mati,
 blažena Silvija, poslala kašo. In da
 več, tistega dne, prav takrat, ko si me

⁴⁶ Papež Gregorij I. in njegova mati Silvija (515 ali 525 – 592), ki je bila prav tako poznana po svojem
 usmiljenju, naj bi resnično vsak dan pripravila kosilo za dvanajst revežev.

⁴⁷ Glej op. 45.

⁴⁸ Трине на Десаде

⁴⁹ Glej op. 45.

⁵⁰ V grškem besedilu je zapisano: ἐθεώρεε – sln. *gledal je* [Blg 121^[23]], v mlajšem prevodu pa: *zrѣше*,
 oblika stcsl. glagola *zрѣти* – sln. *videti, gledati, zreti* ([SJS I: 691–692]; PETKOV 1993: 34^[8]).

⁵¹ Glej op. 26.

⁵² Glej op. 40.

ми съ дъзготрѣпѣннемъ· ꙗко простомъ
сръдѣцемъ· надрече тѣ гѣ⁵³ патриарховъ бзи
ти· свѣтѣи црѣкви своѣи· за нѣже ꙗко крѣ
въ своѣи пролиа· ꙗко бзи ти прѣвѣмъни
коу· ꙗко намѣстѣннику врѣховънаго ап
стола⁵⁴ петра· глагола же к ѿмоу блаже
нзи григори· како вѣи тѣ ꙗко тѣгда
надрече гѣ⁵⁵ бзи ти мѣнѣ патриарховъ· ѿнъ
же ѿтѣвѣштѣвъ рече· не ѿлѣма ли аггѣ
лѣ гѣ⁵⁶ всѣдрѣжитѣлѣ ꙗко азъ· то того
рѣди вѣдѣ· ꙗко тогда бо господѣ ма вѣ
послѣдѣлъ к тебѣ· ꙗкоуцити ѿсръдѣне
твоѣ· ꙗко ште ѿубо чловеколюбнѣ· ꙗко не
чловекомъ творѣши видѣти милость
своѣ· Блажензи же то слышавъ ѿбоу
са· не ѿубо бѣше до тогѣ видѣлъ аггѣ
ла· ꙗко кз чловекомъ бо бесѣдова ꙗко възира

obdaril, potrpežljivo in z odprtim
srcem, je Gospod namenil, da postaneš
patriarh njegove svete cerkve, za katero
je pretil svojo kri. Da boš naslednik
in namestnik najvišjega apostola
Petra.« Blaženi Gregorij pa mu je
rekel: »Kako veš, da je Gospod takrat
določil, da postanem patriarh?« On
pa mu je odgovoril: »Mar nisem jaz
angel vsemogočnega Boga? Zato
vem. Takrat me je namreč Gospod
poslal k tebi, da preizkusim tvoje
prizadevanje: je iskreno človekoljubje,
ali samo želja, da bi ljudje opazili tvoje
usmiljenje.« Ko je blaženi to slišal, se je
prestrašil, saj do tedaj še ni videl angela,
da bi se pogovarjal s človekom in ga opazoval.

[IX] 63 – *recto* [Sev in Blg 123 oz. Supr 125]

на нѣ· рече же аггѣлъ кз блаженноу ѿмоу· не
вои са· се послѣдѣлъ ма гѣ⁵⁷ да вѣдѣтъ сз
тобоу въ житиѣ семъ· блажензи же слы
шавъ то ѿ аггѣла паде ницъ на земнѣ·
ꙗко покони са господоу гѣ⁵⁹ ꙗко ште маалаг
того рѣди даа ниа ꙗко ни чесоже сѣшта· толи
ко множество штедротъ покъдѣ ѿ мѣнѣ
прѣвѣмънѣвзи гѣ·⁶⁰ ꙗкоже аггѣла своѣ⁶¹
послѣди кз мѣнѣ· бзи ти ѿмоу сз мно
ѣ възникъ· како ѿубо слыши сзподобѣтъ
са прѣвѣмънѣштинѣ въ зповѣдѣхъ ѿго·
ꙗко дѣлаиште правдѣ· безъ лѣжа бо ѿстѣ рѣ
кзи· ꙗко милость хвалитъ са на сѣдѣ·
ꙗко милости ништа въ змѣмъ дадѣтъ богу·

Pa je angel rekel blaženemu: »Ne boj
se! Glej, Gospod me je poslal, naj bom
v tem⁵⁸ življenju s teboj.« Ko je blaženi
to slišal od angela, je padel predse na
zemljo. Poklonil se je Gospodu in rekel:
»Če mi je usmiljeni Gospod samo zaradi
te majhne, povsem neznatne, daritve
izkazal tolikšno milost in mi poslal
svojega angela, da bo vedno z menoj,
kolikšne slave so deležni šele tisti, ki
žive po njegovih zapovedih in ravnajo
pravično. Kajti pravičen⁶² je tisti, ki pravi,
da *usmiljenje slavi zmago nad sodbo*.⁶³
Kdor ima s siromakom usmiljenje, daje

⁵³ господъ

⁵⁴ апостола

⁵⁵ господъ

⁵⁶ господъ

⁵⁷ Glej op. 55.

⁵⁸ житие се – sln. *pozemsko življenje* (življenje na zemlji) [SJS I: 609–610]

⁵⁹ глагола (stcsl. глаголь)

⁶⁰ Glej op. 55.

⁶¹ своѣго

⁶² безъ лѣжа – sln. *brez laži*, tj. *pravičen* [SJS II: 141–142]; v mlajšem prevodu: *nečeljen* sln. *odkritosrčen, pravičen* ([SJS II: 369]; PETKOV 1993: 35^[31])

⁶³ Jak. 2/13 (SvP 1282).

ТЪ же сѢМЪ дѢГѢЛЬСКЪИЪ ГОСПОДЬ. СТРОДН
 ЧЛОВѢЧЬСКОЕ СЪПАСЕННІЕ. ГЛАГОЛѢТЬ КЪ Ѡ
 ДЕСНѢЖИѢ СТОДШТИИМЪ.⁶⁶ ГРАДѢТЕ БЛАГО
 СЛОВѢИНИИ ѠТЪЦА МОЕГО. ПРИИМѢТЕ Ѡ҃҃҃҃
 ТОВАНОЕ ВѢМЪ ЦѢСАРСТВО. ѠТЪ НАЧѢЛА МИ
 РОУ. ДЛ'ЧЕНЪ БО БѢХЪ И ДАСТЕ МИ ІАСТЕ.⁶⁷ ЖѢ
 ДЪНЪ ВѢХЪ И НАПОИТЕ МѢ. СТРАДЕНЪ ВѢ
 ХЪ И НАВЕДОТЕ МѢ. БОЛѢХЪ И ПРИСТѢТИТЕ
 МЕНЕ. НАГЪ ВѢХЪ И ѠБЛѢКОТЕ МѢ. ВЪ ТЕМЪ
 НИЦИ И ПРИДОТЕ КЪ МЪНѢ. ІЕЛЬМА Ѡ҃҃҃҃
 ТВОРИТЕ ІЕДИНОМУ ѠТЪ БРАТНА СЕА МОА ХѢ
 ДЪЛА. ТО МЪНѢ СЪТВОРИТЕ. ВЪДИ же ВЪСѢ
 МЪ НАМЪ ПОЧИТАИШТИИМЪ же и послоу
 ШАИШТИИМЪ. Ѡ҃҃҃҃ШАТИ БЛАЖЕНЪИ ТЪ
 ГЛАСЪ. И ВѢЧЪНЪИИХЪ БЛАГЪИИ. А же Ѡ҃҃҃҃
 ТОВА БОГЪ ЛЮБАШТИИМЪ И. ДА НЪІ СЪПРИИ

*posojilo Gospodu.*⁶⁴ Prav ta angelski Gospod,⁶⁵
 ki odloča o človekovi odrešitvi, *poreče*
tistim, ki bodo na njegovi desnici: »Pridite,
blagoslovljeni mojega Očeta, prejmite
kraljestvo, ki vam je pripravljeno od začetka
sveta! Zakaj lačen sem bil in ste mi dali jesti;
žejen sem bil in ste mi dali piti; popotnik sem
bil in ste me sprejeli; bolan sem bil in
ste me obiskali; nag sem bil in ste me oblekli;
*v ječi sem bil in ste prišli k meni.*⁶⁸ *Kar*
ste storili kateremu izmed teh mojih
*najmanjših bratov, ste meni storili.*⁶⁹ Naj
 bo vsem nam, spoštljivim in pokornim,
 moč uslišati ta blaženi glas. In
 naj nas Jezus Kristus ustvari za
 prejemnike večnih dobrot, ki jih

63 – verso [Sev in Blg 124 oz. Supr 126]

МИИКИ СЪТВОРИТЬ ХѢ БГЪ.⁷⁰ ПРѢЧУСТЫА
 РАДИ МАТЕРЕ ЕГО СЪЗЛА.⁷¹ БОГОРОДИЦА. ІАК
 ТОМУ ПОДОВААТЪ СЛВА ЧЕСТЪ И ПОКЛА
 НАИИЕ. НЪИИИ И ПРИНО И ВЪ ВЪСЪКИ ВЪКО
 МЪ. АМИИ.

Bog namenja tistim, ki ga ljubijo.
 Zaradi njegove prečiste matere, Svete
 Bogorodice, mu pristojni slava, čast in
 poklon; zdaj, za vedno in na vekov veke.
 Amen.

⁶⁴ Preg. 19/17 (SvP 608).

⁶⁵ V grškem besedilu je zapisano: ὁ τῶν ὄλων κύριος – sln. *Gospod vsega sveta* [Blg 123^[15]]. Bodisi gre za napako ali približno razumevanje grškega besedila [SJS I: 37]. V mlajšem prevodu: *vzčē ḡb* – sln. *Gospod vseh* (PETKOV 1993: 35^[4]).

⁶⁶ ГЛАГОЛѢТЬ КЪ Ѡ ДЕСНѢЖИѢ СТОДШТИИМЪ instr. pl. namesto КЪ Ѡ ДЕСНѢЖИѢ СТОДШТИИМЪ dat. pl.; v mlajšem prevodu: *гѣеть сѣциимъ в деснѣжѣ его* (PETKOV 1993: 35^[5])

⁶⁷ ІАСТЕ namesto ІАСТИ [Blg 123], v mlajšem prevodu pravilno: *ІАСТИ* (PETKOV 1993: 35^[7])

⁶⁸ Mt. 25/34–36 (SvP 1083).

⁶⁹ Mt. 25/40 (SvP 1083).

⁷⁰ ХРИСТОС БОГЪ

⁷¹ СЪДЪЛА

LITERATURA

A

[*Supr*] Supraseljski kodeks-*čti-minej za marec*, starocerkvenoslovanska redakcija, XI. stoletje. Rokopisna zbirka NUK v Ljubljani. Kopitarjeva zbirka slovanskih kodeksov. *Cod. Kop. 2*. 236 str. (Dosegljiv na spletni strani: <http://www.nuk.uni-lj.si/kopitarjevazbirka/>.)

[*Kop*] *Kopitarjev prepis celotnega Supraseljskega kodeksa, 1838–1840*. Rokopisna zbirka NUK v Ljubljani. Kopitarjeva zbirka slovanskih kodeksov. *Cod. Kop. 1*. 599 str. (Dosegljiv na spletni strani: <http://www.nuk.uni-lj.si/kopitarjevazbirka/>.)

B

[*Mikl*]: Fran MIKLOŠIČ, 1851: *Monumenta linguae palaeslovenicae e Codice Supraslensi*. Vindobonae. 470. *Sign.* 20815 II in 20915 II.

[*Sev*]: Сергей СЕВЕРЬЯНОВ, 1904: Супрасельская рукопись. Том I. *Памятники старославянского языка*. Том II, вып. 1-й. Санктпетербург. 236. Ponatis iz 1956. *Editiones monumentorum slavieorum veteris dialecti*. Herausgegeben vom Seminar für slavische Philologie der Universität Graz. Vol. 1. Graz. 1–272 (1. knjiga) in 272–570 (2. knjiga).

[*Blg*]: Супрасълски или Ретков сборник в два тома. Йордан Заимов (Увод и коментар на старобългарския текст), Марио Сапалдо [Марио Капалдо] (Подбор и коментар на гръцкия текст). Българска академия на науките. 1. София 1982. 564 str. 2. София 1983. 602 str.

C⁷²

Vanda BABIČ, 2011a: Cerkvnoslovanska ostalina na Slovenskem – Zgodbe, kraji in osebnosti ljubljanskega dela Supraseljskega zbornika (prvi del besedil – do Mučenja sv. Sabina). *Slavistična revija* 59/2. 161–178.

– –, 2011b: Cerkvnoslovanska ostalina na Slovenskem – Žitja svetnikov v ljubljanskem delu Supraseljskega zbornika (drugi del besedil – od Mučenja sv. Sabina do konca). *Zora* 80. 57–77.

Л. БОЕВА, 1978: О житиях Супрасельского сборника. *Palaeobulgarica* 2/3. 60–71.

Marijo SAPALDO, 1980: За състава на Супрасълския сборник. *Прочувания върху Супрасълския сборник*. Старобългарски паметник от X век. Доклади и разискания пред Първи международен симпозиум за Супрасълски сборник (28–30 септември 1977, Шумен). Уг. Йордан Заимов. София: Издателство на Българската академия на науките. 208–216.

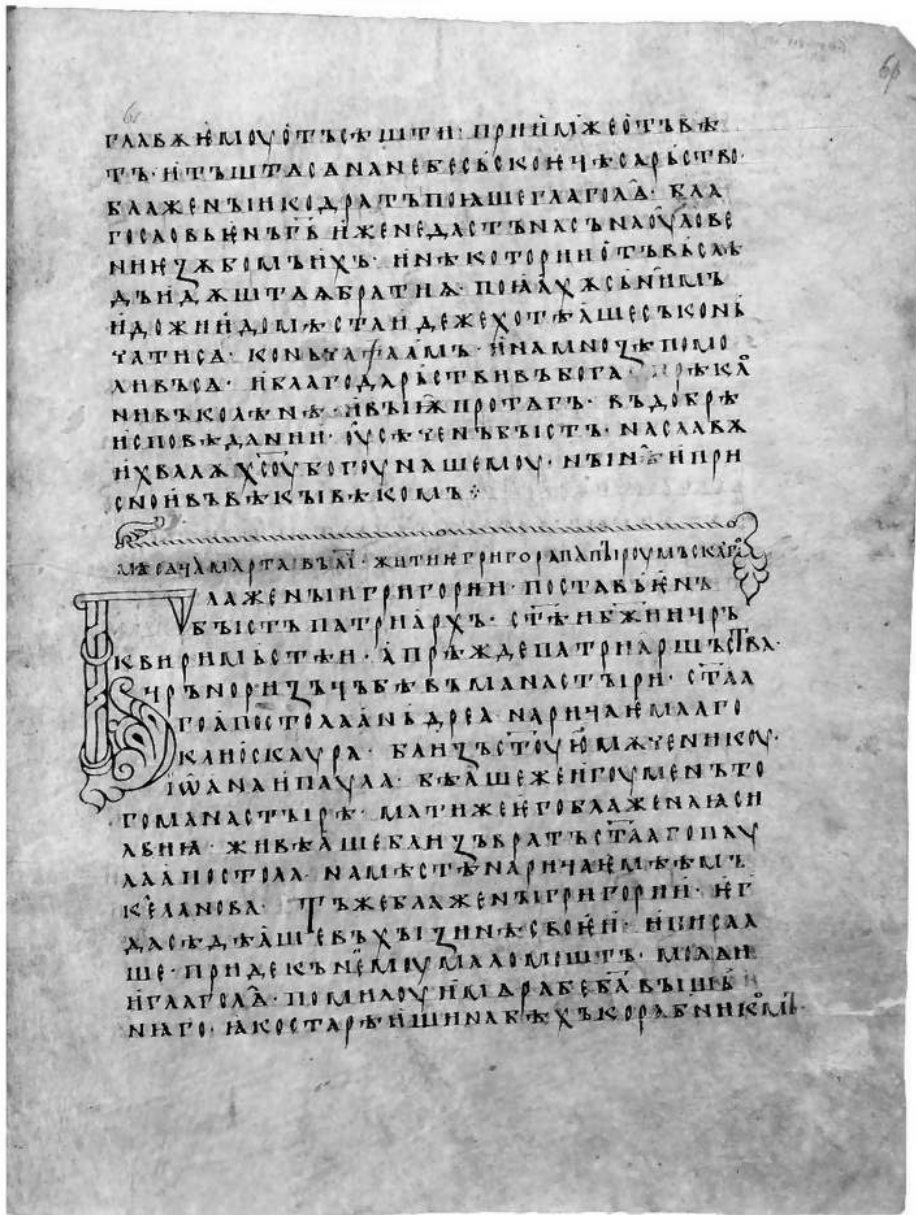
C. HANNICK, 1974: Die griechische Überlieferung der Dialogi des Papsies Gregorius und ihre Verbreitung bei den Slaven in Mittelalter. *Slovo* 24. 41–57.

⁷² Supraseljskemu zborniku je posvečeno ogromno člankov in študij. Izčrpen seznam teh najdemo v: [КМЕ III: 781–784] in [*Blg* 11–16], zato tu navajam samo literaturo, ki je neposredno povezana s temo članka.

- В. ИВАНОВА-МАВРОДИОВА, Л. МАВРОДИНОВА 1983: За украсата на Супрасълския сборник. *Литературознание и фолклористика*. В чест на 70-годишнината на акад. Петър Динев. Санктпетербург. 165–174.
- Vatroslav JAGIĆ, 1910: *Энциклопедія славянской филологіи*. Санктпетербургъ.
- Е. Ф. КАРСКИЙ, 1979: *Славянская кирилловская палеография*. Москва.
- Куйо КУЕВ, 1980: История на Супрасълския сборник. *Проучвания върху Супрасълския сборник*. Старобългарски паметник от X век. Доклади и разискания пред Първи международен симпозиум за Супрасълски сборник (28–30 септември 1977, Шумен). Уг. Йордан Заимов. София: Издателство на Българската академия на науките. 9–12.
- П. А. ЛАВРОВ, 1914: Палеографическое обозрение кирилловского письма. *Энциклопедия славянской филологіи* (Под ред. И. В. Ягича. ИОРЯС, Вып. 4.1.) Петроград. 304.
- Franc Ksaver LUKMAN, 1980: *Gregorij Veliki in njegova doba*. Celje. 284.
- Alphons MARGULIÉS, 1927: *Der altkirchenslavische Codex Suprasliensis*. Heidelberg.
- Fran MIKLOŠIČ, 1862–1865: *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum*. Vindobonae.
- Vladimir MOŠIN, 1971: *Kopitarjeva zbirka slovanskih rokopisov in Zoisov cirilski fragment iz Narodne in univerzitetne knjižnice v Ljubljani* (elektronska izdaja NUK Ljubljana). Ljubljana. 44–56.
- П. ПЕТКОВ, 1993: Два превода на Житието на Григорий Велики. *Palaeobulgarica* 17/3. 27–35.
- Проучвания върху Супрасълския сборник*. Старобългарски паметник от X век. Доклади и разискания пред Първи международен симпозиум за Супрасълски сборник (28–30 септември 1977, Шумен). Уг. Йордан Заимов. София: Издателство на Българската академия на науките.
- [SJS I–IV]: *Slovník jazyka staroslověnského I–IV*. Praha 1966–1997.
- [SRL]: *Splošni religijski leksikon*. Ljubljana 2007.
- [КМЕ I–III]: *Кирило–Методиевска енциклопедия* Т. I–IV. София 1985–2003. Супрасълски сборник (avtorica prispevka: Лидия Стефова). Том III. 776–784.
- [ODB]: *The Oxford Dictionary of Byzantium*. I–III. New York 1991.

Prilogi:

- prva stran z besedilom *Žitja sv. Gregorija, rimskega papeža* [Supr 121];
- prva stran Kopitarjevega prepisa *Žitja sv. Gregorija, rimskega papeža* [Kop 132].

Prva stran besedila Žitja sv. Gregorija, rimskega papeža [Supr 121].

SUMMARY

The *Codex Suprasliensis*, the largest Old Church Slavic Cyrillic manuscript, was discovered by M. K. Bobrowski in 1823 in the Supraśl monastery in North-East Poland. Presently it is a priceless possession of three European national libraries: the Manuscript Collection of the National and University Library (NUK) in Ljubljana (first 118 folios), Russian National Library in St. Petersburg (16 folios), and National Library in Warsaw (the largest section—151 folios).

The codex was entirely written by one scribe, Retko, in the first half of the 11. c. in the Western part of East Bulgaria, on a well-processed vellum. The text is rendered without spaces between words, with evenly written characters of the early form of Cyrillic, i.e., in a magnificent calligraphic *ustav* writing. Decoration of the codex is simple: in the initials running down several rows on the left side in the beginning of individual texts and in the vignettes as dividers between texts, a simple geometric-knotwork ornamentation with floral motifs is executed.

By its content, the codex is a collection of ecclesiastic readings for the month of March (menology) with hagiographies of Orthodox saints and a collection of homilies for Lenten and Easter season (panegyric). It includes 285 pages in total (37 volumes and 48 texts, including 24 hagiographies, 22 homilies [mainly of St. John Chrysostom], one an adoration and one a prayer).

The Ljubljana part of the monument includes the first nineteen texts of the codex (seventeen ecclesiastic readings for the days between March 4-24, one an adoration and one a prayer). These are mainly hagiographies of Orthodox saints, describing only the “saintly” part of their lives: martyrdom and various miracles conjured by the ardent prayers of the suffering Christians. Five hagiographies (mainly called житије) differ in content from the “martyrdom” hagiographies (called мѣчение, мѣка or страсть), as they emphasize saints’ saintly lives and miracles, which brought many non-believers to believe in God. Among them is also the eighth text—*Hagiography of St. Gregory, Pope of Rome*—on pages [Sev 119^[15]–124^[5]], with the story of his exemplary life, legendary altruism and compassion for the poor. The article provides a transliteration of the entire hagiography according to the paleographic method with accentuation and a Slovene translation of the text.

UDK 811.163.6'367

Andreja Žele

Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani

POSEBNE ZMOŽNOSTI SLOVENŠČINE ZNOTRAJ GLAGOLSKO- UDELEŽENSKEGA RAZMERJA

Namen prispevka je predstaviti pojav ergativnosti v slovenščini in tudi z vidika drugotne oz. netipične ergativne jezikovnosistemske ureditve in ergativne stavčne zgradbe povedi opozoriti na pomembnost udeleženskih vlog oz. t. i. globinskih sklonov in na diatezne zmožnosti slovenščine sploh.

Ključne besede: ergativni sklon, ergativna stavčna zgradba, sestavljeni udeleženec, udeleženska vloga, diatezne zmožnosti

The article aims to shed light on the concept of ergativity in Slovene. It also points out the importance of the participant roles and/or the so-called deep cases and diathetic capabilities of Slovene in general from the standpoint of the secondary, i.e., non-typical, ergative language system and ergative sentence structure.

Keywords: ergative case, ergative syntactic structure, complex participant, participant role, diathetic capabilities

Zdi se smotrno še/tudi z vidika drugotne ergativne jezikovnosistemske ureditve in ergativne stavčne zgradbe povedi opozoriti na pomembnost udeleženskih vlog oz. t. i. globinskih sklonov in hkrati na diatezne zmožnosti slovenščine. T. i. ergativna zgradba stavčne povedi, lastna sicer neindoevropskim jezikom, namreč odkriva še drug vidik ubesedovanja istih vsebin; primerjalna obravnava imenovalniško-tožilniškega sistema z absolutivno-ergativnim sistemom pa dodatno razkriva površinsko-globinska razmerja med udeleženci tako v stavčni povedni kot v besedilu. Kaže se tudi, da se možnost izražanja različne stopnje vršilskosti lahko povezuje tudi z možnostjo ergativne skladnje v indoevropskih jezikih.¹

Ergativnost in slovenščina

Lastnosti ergativnosti oz. ergativnega vidika oblikovanja povedi so lahko zaznavni tudi v slovenščini.²

¹ Prav znotraj razmerja zgradba – pomen je strukturalizem pomaknil v ospredje tudi zanimanje za neindoevropske jezike. S tvorbo-pretvorbni pristopom se je dodal še pojav t. i. globinske skladnje z globinskimi skloni oz. sklonskimi pomeni Ch. J. Fillmora. O smiselnosti pogleda na slovenščino tudi z vidika ergativnosti oz. ergativne zgradbe povedi pa me je prepričal članek M. Kačiča (1996) Ergativnost i hrvatski jezik.

² O ostankih ergativnosti v določenem jeziku lahko govorimo vzporedno z ohranjanjem leksikalnih razlik neprehodnosti in prehodnosti. Skladenjska definicija ergativnosti pa osebek prehodnega dejanja pojmuje drugače kot osebek neprehodnega dejanja oz. predmet prehodnega dejanja enako kot osebek

Ergativni vidik uvaja t. i. ergativno skladnjo (GOLDEN 2001: 232), ki postavlja v osrednjo udeležensko vlogo z dejanjem prizadetega udeleženca – ta je obglagolska stalnica oz. absolutni udeleženec v t. i. absolutnem sklonu (absolutivu), ki je imenovalnik. Pri absolutivno-ergativnem sistemu je prevladujoč globinskoskladenjski vidik, ki se prvenstveno omejuje na določanje udeleženskih vlog oz. udeleženskih ali pomenskih sklonov. Primerjalno sta med imenovalniško-tožilniškim in absolutivno-ergativnim jezikovnim sistemom obvezna imenovalnik in absolutiv in zato obravnavana kot jedrni stalnici, medtem ko sta tožilnik in ergativ spremenljivki in zato tudi zaznamovana skloni; in po teh zaznamovanih spremenljivkah sta označena dva tipa jezikovnih sistemov – tožilniški jeziki in ergativni jeziki.

Ergativ kot delujoči udeleženec, ki označuje izvor in vršilstvo dejanja, nima stalne sklonske oblike; glede na izražanje vršilstva v različnih jezikovnih sistemih sta torej ergativ (kot globinski sklon) in imenovalnik (kot površinski sklon) v razmerju dopolnilne distribucije, kar pomeni, da je v stavčni povedi delujoči udeleženec ali v ergativu ali v imenovalniku in nikakor ne hkrati v obeh sklonih (ČANIŠVILI 1981: 16, 17).³ Sicer pa ergativna zgradba stavčno poved vršilstvo odpira, kar pomeni, da se znotraj stavka lahko preprosto dodaja vršilstvo prvega, drugega, tretjega ali katerega drugega reda – lahko govorimo torej kot o neke vrste odprti ergativni zgradbi z različnostopenjsko izraženo vršilstvom: *Žoga se kotali > Janez kotali žogo > Dejan sili Janeza, da kotali žogo, Sašo spodbuja Dejana, da sili Janeza, da kotali žogo* itd. (HALLIDAY²1994: 172).

Po pričakovanju je tudi v absolutivno-ergativnem sistemu (tako kot v imenovalniško-tožilniškem) vse odvisno od konkretnega uporabljenega ergativnega glagola. Z vidika glagolskega pomena potem govorimo o obvezno imenovalniško izraženem absolutnem udeležencu (v združeni udeleženski vlogi 'prizadetega nosilca dejanja/procesa'; tudi izrazno tožilnik navadno preide v imenovalnik, obratno pa ni mogoče) in o neobvezno izraženem ergativnem/delujočem udeležencu v udeleženski vlogi 'vršilca', ki je navadno izražen s predložnim sklonom (VINCE 2008: 615).

Z vidika ergativnosti oz. ergativne zgradbe je osebek kot stavčnočlenska vloga nerelevanten – osebek kot tipično imenovalniška oblika je namreč aktualen samo znotraj imenovalniško-tožilniškega sistema oz. še pri primerjavi obeh sistemov, ko se imenovalnik in delujoči ergativ lahko funkcijsko prekrijeta v osebkovi vlogi.⁴ Primer izrazijskega mešanja iz tožilniškega in ergativnega jezika je sintagma »ergativni osebek« (LIPOVŠEK 2007), ko so dani zgledi za »posedovano v vlogi ergativnega oseb-

neprehodnega dejanja – v ergativni tipologiji je ergativni stavčni vzorec zgled za glagolsko prehodni stavek, absolutivni stavčni vzorec pa zgled za glagolsko neprehodni stavek. Zmožnost t. i. ergativnih glagolov je, da isto dejanje lahko opišejo s stališča povzročitelja ali s stališča prizadetega, tj. da se lahko uporabljajo prehodno ali neprehodno, npr. *upirati se, zapreti (se), blokirati (se), raziti se, hiteti, eksplodirati, napihiti (se), odtajati (se), razveseliti (se)*; ergativni glagoli imajo v desni vezljivosti lahko prislovna določila, npr. *oditi, izstopiti, vstati, izluščiti se, vzpenjati se, spustiti se, nalepiti/prilepiti se* ipd.

³ Sicer pa delitev sklonov na površinske in globinske potrjuje kategorijo sklona, ki se kot vsaka druga jezikovnosistemska kategorija izraža tako na morfološki in skladdenjski ravni kot na pomenski ravni.

⁴ Osebek se potrjuje kot slovnično-pomenski sklon in hkrati kot slovnično-pomenska kategorija. Z imenovalniško-tožilniškega vidika ima slovnični imenovalniški osebek kot površinski sklon isto skladdenjsko vlogo kot absolutiv oz. absolutni sklon, medtem ko skladdenjske vloge neimenovalniškega ali netožilniškega smiselnega/logičnega osebka zaseda ergativ oz. ergativni sklon.

ka«: *Od mrazu ji je pordel nos, Budilka ti zvoni, Tulipani so se nam že razcveteli, Knjige se mu dobro prodajajo, Kolo se mu je pokvarilo* ipd. Pri primerjalni in kontrastivni obravnavi imenovalniško-tožilniškega in absolutivno-ergativnega sistema se pokaže, da osebek kot slovnično-pomenska kategorija povezuje oba sistema; z delitvijo na slovnični osebek, psihološki osebek in smiselni/logični osebek se vzpostavlja razmerje med imenovalniško-tožilniško skladnjo in absolutivno-ergativno skladnjo, tako da se omogoča razmerje med imenovalniškim slovničnim (površinskim) osebkom v imenovalniško-tožilniški skladnji in udeleženskim (globinskim) osebkom v absolutivno-ergativni skladnji, kjer se smiselni/logični osebek izraža z delujočim ergativom, psihološki osebek pa z absolutivom. Načelno lahko govorimo o osebkovo (slovnično) usmerjeni tožilniški skladnji (glede na t. i. slovnični osebek) in o absolutivno (slovnično) usmerjeni ergativni skladnji (zaradi odločilne prevlade absolutiva) (SASSE 1978: 229). Vse navajano samo še potrjuje, da je osebkovo, ergativno in absolutivno skupna pomenska vloga. Z ergativnostnega vidika se torej osebek potrjuje oz. osmišlja zgolj kot globinski sklon s pomensko vlogo in s tem kot ergativni delujoči udeleženelec v najširšem smislu, tj. kot udeleženelec izvora dejanja, povzročitelja ali vršilca dejanja ali kot nosilca dejanja, ki ga označuje smiselni/logični osebek; tudi po Toporišiču (⁴2000: 608) se logični oz. smiselni osebek potrjuje kot edini pravi osebek. Psihološki osebek pa v nasprotju z logičnim osebkom izraža neživo (netvorno) vsebino in je absolutiv oz. absolutni vsebinski udeleženelec izvezna vsebinska stalnica v temi ali izhodišču sporočanega.

Absolutiv, ki označuje udeležence oz. udeležensko vlogo (nosilca ali vsebino dejanja ali prizadeto z dejanjem) pa osmišlja tudi obstoj samotornega srednjika. Nezanemarljiva je vloga srednjika in zmožnosti diateze v posameznem jeziku, tako da lahko celo govorimo o povezavi srednjika in ergativnosti.. Oddaljenost oz. oddaljevanje ergativa kot delujočega/vršilskega sklona od topikaliziranega (imenovalniškega) položaja v neimenovalniške in netožilniške vršilske okoliščine je z vidika neergativnih jezikov delna deagentivizacija (SAAVEDRA 2009: 71, 73).⁵

Pregibni jeziki osebek navadno prepoznavajo v imenovalniku, vendar vlogo sklonil prevzema tudi stalno mesto v stavku, tj. t. i. izhodišče/tema ali topik.

1 Možni zametki ergativnosti v slovenski povedi oz. besedilu

V nadaljevanju bodo obravnavane skladenjskopomenske posebnosti znotraj povedja in udeleženskih razmerij v slovenski stavčni povedi. Treba poudariti, da je potencialna ergativnost vezana na skladenjsko specifično vsakega jezika posebej.⁶

Pri ergativni skladnji se ne vzpostavlja razmerje tvornik – trpnik, ampak tvornik – antitrpnik v smislu *Meni ga je žal* (< Obžalujem ga). Ergativna zgradba omogoča prvotno osebkovo pomensko vlogo v imenovalniškemu absolutivu in drugotno osebkovo vlogo v predložnem sklonu, manjkrat v tožilniku; primeri kot potrditev ergativne zgradbe in hkrati tudi sestavljene ergativnosti so *Boli me glava, Peče me*

⁵ Topikalizirani imenovalniški položaj navadno zaseda slovnični ali psihološki osebek.

⁶ Iste zgradbe kot v slovenščini so z vsaj t. i. delno ergativnostjo označene v češčini (VONDRÁČEK 2006).

pri srcu, Skelijo me oči / Skeli me v očeh (KAČIČ 1996: 292, 297). Iz ergativnostnega vidika so pretvorbno pomenljive tudi istopomenske zgradbe kot *Strah me je / Strašim se / Bojim se, Mraz mi je / Mrazi me / Mrazim se / Zebe me / Prezebam* ipd.

1.1 Posebnosti v povedju

Tu bodo upoštevani samo glagoli, katerih pomenje omogoča eno- ali večvezljivo stno rabo in se giblje v vzročno-posledičnem razmerju znotraj imenovalniško-tožilniškega razmerja udeležencev; vse naštetu (vsaj) nakazuje in omogoča tudi potencialno ergativno zgradbo z možnim prehodom tožilnika v imenovalniški absolutiv:

ajati (Ženske so ajale ('pestovale') otroke > Otroci so ajali ('spali')), bivati (Ti ljudje bivajo ('živijo') umetnost > Umetnost biva ('obstaja') pri njih), Dimnik buha ('meče') dim > Dim buha ('bruha'), Bušknil ('sunil') ga je ven > Bušknil ('hitro odšel') je ven, Buta ('udarja') z vrati : Vrata butajo ('udarjajo'), Kap(lj)a ('daje po kapljicah') zdravilo : Zdravilo kap(lj)a ('pada po kapljicah'), Veter kroži ('obrača') dim : Dim kroži ('se obrača / zavija'), Mati lije ('izloča') solze : Solze lijejo ('se izločajo'), Loputnila ('udarila') je z vrati : Vrata so loputnila ('udarila'), Veter niha ('ziba') vrv : Vrv niha ('se ziba'), Vojne obubožajo ('osiromašijo') ljudi : Ljudje obubožajo ('postanejo revni'), Tone piha ('izloča') toplo sapo : Topla sapa piha ('se izloča'), Tone pljuska ('razliva') mleko : Mleko pljuska ('se razliva'), Otroci polegajo ('tlačijo') travo : Trava polega ('upada'), Prenočevali ('dajali prenočišče') so ga : Prenočeval ('preživljal noči') je pri njih, Prezimijo ('ohranijo čez zimo') zelenjavo > Zelenjava prezimi ('se ohrani čez zimo'), Promovirali ('razglasili') so ga > Promoviral je ('pridobil je doktorski naziv'), Namerno so ga stradali ('postili') > Namerno je stradal ('se je postil'), Starajo ('povzročijo, da zori') sir : Sir stara ('zori'), Strmoglavili ('vrgli') so stari režim > Stari režim je strmoglavil ('je padel'), Gospodinja vre ('intenzivno kuha') juho > Juha vre ('peneče narašča'), Mati vzhaja ('povzročiti, da narašča') testo > Testo vzhaja ('se dviga'), V odprtino zadela ('tesno vstavi') smolo > Smola zadela ('tesno zamaši') odprtino, Stacionirali ('namestili') so čete ob meji > Čete stacionirajo (so nameščene) ob meji, Zavibriral ('zatresel') je kitarsko struno > Kitarska struna je zavibrirala ('se je zatresla'), Zorijo ('starajo') sir > Sir zori ('se stara').

Glagoli, ki lahko v osebkovi imenovalniški vlogi vežejo ali vršilca oz. nosilca dejanja ali prizadeto z dejanjem, imajo v svojem pomenju pomensko sestavino 'premikanja', ki zaradi vključenega 'samopremikanja' oz. 'samodelovanja' lahko vzpostavljajo razmerja *Veter giblje/premika veje* > *Veje se gibljejo/premikajo* (pogovarjalna različica je npr. **Veje gibljejo*). Pri primerih kot *bivati* in *živeti* pa je vključena 'procesualnost', ki pa ni nič drugega kot posplošeno 'premikanje in spreminjanje', npr. *On pač biva svoje življenje neodvisno od drugih – Njegovo življenje pač biva neodvisno od drugih, On živi svojo zgodbo neodvisno od drugih – Njegova zgodba živi neodvisno od drugih* ipd.

Podobna stavčnopovedna razmerja se lahko vzpostavljajo še z glagoli s *se* kot npr. *Amortizirali so stroj : Stroj se je amortiziral, Angažirali so umetnika : Umetnik se je angažiral, Bočili so pločevino : Pločevina se je bočila* ipd.

1.1.1 Ergativnost pri slovenskih glagolih?

Kot osrednja organizacijska prвина je glagol odločilen tudi pri možnosti ali nemožnosti ergativne vloge udeleženca oz. ergativnega sklona in za možnost vzpostavitve ergativnosti sploh. Osnovna lastnost ergativnih glagolov je, da ohranjajo isti skladijski pomen tako v vezavnem razmerju s predmetom kot samo v prisojevalnem razmerju z osebkom, torej sprememba prehodnosti oz. ukinjanje prehodnosti ne vpliva na njihov pomen (BIBER idr., ³2000: 147). Ergativni glagoli so poznani kot netožilniški glagoli in so hkrati neke vrste prehodni antipasivi oz. antitrpniki – gre za združevanje tvornosti in trpnosti v smislu *Mi smo si pomagali z njim, Stroj se je z našimi močmi spet spravil v pogon, Lovcem je poginil medved, Njemu se poje* (nasproti navadnejšemu *On poje – On poje znane pesmi*) ipd. Neke vrste antitrpnik je dvoumno izražena znana poved *Išče se Urša Plut*, kjer je *se* lahko v vlogi samotvornega povratnega zaimka ali pa v vlogi splošnega vršilca.

Zmožnost ergativnih glagolov, da z istim skladijskim pomenom združujejo nosilca dejanja in prizadeto z dejanjem, tj. tako prehodno tvorno nosilnost (v imenovalniku) kot neprehodno z dejanjem prizadeto nosilnost (ki iz tožilnika preide v imenovalnik), hkrati potrjuje, da se skladijskopomensko neposredno ne povezujejo z vršilcem in zato se tudi pretvorbno ergativni glagoli ne morejo posamostaljšati iz dejanja v vršilca dejanja, v rabi ne poznamo npr. **prispeteža* (< prispeti), **naraščalca* (< naraščati), **bedeteža* (< bedeti), **podležca* ipd.

1.1.1.1 Tipične pomenske skupine ergativnih glagolov

Med potencialnimi slovenskimi ergativnimi glagoli sta prevladujoči pomenski sestavini 'spreminjanje' in 'premikanje', ki se pogosto tudi medsebojno kombinirata. To sta tudi tipični samodelovalni pomenski skupini v smislu zmožnosti samospreminjanja in samopremikanja, kar napoveduje tudi možnost ergativne zgradbe povedi.

Tipsko se potencialni ergativni glagoli tudi v slovenščini (kot npr. v nemščini, angleščini in ruščini) delijo na:

– glagole splošnih sprememb: *zlomiti, počiti/uničiti, oblikovati, zdraviti/celiti, topiti/razstopiti/taliti, trgati/raztrgati/(po)vleči, preoblikovati/spremeniti*, vsi prehodni ali neprehodni znotraj istega pomena;

– glagole ravnanja, ki izraziteje vključujejo tudi 'samodelovanje' in 'spreminjanje': *pečti, zagoreti, kuhati/vreti, kuhati/pripravljati, cvreti, vznemiriti ...*;

– glagole premikanja (ki lahko vključujejo tudi ravnanje): *premikati/premakniti, tresti/stresti, pomesti, počistiti, vrteti, korakati, hoditi/prehoditi*;

– glagole premikanja (ki vključujejo tudi prenos koga/česa): *gnati/peljati se, voditi, obrniti (se), preokreniti (se), voziti/goniti, odjadрати ...*

1.1.1.2 Vprašanje upravičenega obstoja medija oz. srednjika

Srednjik je po slovenski slovnični tradiciji tvornik, ki se mu s povratnim *se* odvzema prehodnost – osebkem, predvsem v vlogi nosilca pri dejanju/processu, se s

povratnim morfemom *se* ob glagolu dodaja še prizadetost z dejanjem, kar je lahko izraženo s samotvornim srednjikom. Pri srednjiku je poudarjena samodejavnost oz. samodelovalnost osebkov (BREZNIK 1934: 137) in dejstvo, da osebek hkrati dela in trpi, ga uvršča med tvornik in trpnik (BAJEC idr. 1973: 250). Srednjik se potrjuje kot medstopnja od težilniškega jezika k ergativni zgradbi in s tem oblikuje razmerje tvornik – trpnik – antitrpnik, ki je skupno obema sistemoma (KAČIČ 1996: 295).

Z vidika srednjika in ergativnosti so aktualni primeri *Noga (se) mu zapleta*, *Jezik (se) mu zapleta*, *S tem fantom si ne morem pomagati* (< *Ta fant mi ne more pomagati*).

1.1.1.3 Prostomorfemski glagoli

Pri glagolih s *se* je, nasproti istoizraznim glagolom brez *se*, poleg 'samopremikanja' poudarjena še katera dodatna razločevalna pomenska sestavina samodelovanja.

Poleg tipičnih parov *premikati* : *premikati se*, *spreminjati* : *spreminjati se* ipd. imamo tudi razmerja tipa *delati* : *delati se* 'pretvarjati se', *igrati* : *igrati se* 'neresno ukvarjati se'. V teh primerih je poudarjeno razmerje 'splošno obvladovanje česa' nasproti konkretni 'aktualizirani dejavnosti', ki jo skupaj z osebkom aktualizira prav *se*⁷, npr. *boksati* : *boksati se*, *drsati* : *drsati se*, *smučati* : *smučati se*, *voziti* : *voziti se*, *zaklinjati* 'rotiti' : *zaklinjati se* 'prisegati' v primerih kot *On boksa* za 'obvladuje boks' (nasproti *Trenutno/Ob sredah se boksa*).

Najtipičnejši zaimsenki/zaimkovni morfem je *se/si* z različno stopnjo pomenske izpraznjenosti;⁸ visoka stopnja pomenske izpraznjenosti omogoča tudi izbirno uporabo, npr. *premisлити se/si*, *upati si/se*. In če predložni morfem z dodatnim pomensko-izraznim izpostavljanjem t. i. vezljivih pomenskih sestavin glagola vezljivost uvaja oz. širi, jo zaimkovni morfem z zasedbo udeleženca – prizadeto/prejemnik oži: *upati v uspeh/na rešitev* – *upati si/se* (*dvomiti o uspehu/rešitvi*), *igrati nogomet s pomarančo* – *igrati se* (*slepe miši z otroki*); glagoli s *se/si* so še v razmerjih *premikati pohoštvo po sobi* – *premikati se* (*po sobi*); *privoščiti prijatelju počitnice* – *privoščiti si počitnice*, *seznaniti sodelavca z novostmi* – *seznaniti se z novostmi*, *želeti ljudem srečo* – *želeti (si) pijačo* ipd.

1.1.1.3.1 Onemogočanje ergativnosti

Obglagolska predložna raba ravno zaradi usmerjene predložne prehodnosti onemogoča glagolom enakovredno obojesmerno rabo v smislu možne zamenjave vršilca oz. nosilca dejanja s prizadetim (z dejanjem) v imenovalniški osebkovi vlogi. Predlo-

⁷ Raba *se* ob glagolih v teh primerih aktualizira tako osebek kot njegovo dejanje.

⁸ Raba pa potrjuje, da prostomorfemski *se/si* ni nikoli pomensko povsem izpraznjen ('povratnost' je stalna sestavina), zato ga glede na njegov (razločevalno)pomenski prispevek k pomenskosestavinskosti glagola delim na a) *se* 'samopremikanja' v *premikati se* (nasproti: *premikati koga/kaj*), *utopiti se* (nasproti: *utopiti koga/kaj*), *zgubiti se* (nasproti: *zgubiti koga/kaj*) ipd., b) *se* 'samodelovanja' v *razdajati se* (nasproti: *razdajati kaj*), *dolgočasiti se* (nasproti: *dolgočasiti koga*) ipd., c) *se* 'stanja (počutja)' v *bati se* (nasproti: *strašiti koga/kaj*), *veseliti se* (nasproti: */raz/veseliti koga*), *jokati se*, *kesati se*, *kujati se*, *naveličati se*, *počutiti se*, *smejati se*, *zdeti se* ipd., č) *se* 'pojavnosti' v *daniti se*, *svitati se*, *temniti se*, *kolcati se* (*komu*), *zehati se* (*komu*) ipd., d) *se* 'splošnovršilske navajenosti/navadnosti' v primerih kot *Tod se hodi na Triglav* ipd.

žni glagolski morfem ukinja glagolsko in stavčno ergativnost s tem, ko uvaja eno-smernost glagolskega skladenjskega pomena. Predložna usmerjenost glagola namreč zahteva poudarek na netvorni prizadetosti z dejanjem ali ciljnosti, in ne na prizadetem tvornem nosilcu dejanja z možno zamenjavo v osebkovi vlogi.

1) Predložna raba se lahko izmenjuje samo s potencialno neprehodnostjo ali z navadno obvezno prehodnostjo, ki izraža 'vsebino dejanja': *Benti* ('jezi se') *nad sinom* : *Benti* ('preklinja') *sina*, *Igra se* ('kratkočasi/zabava se') *s kartami* : *Igra* ('obvladuje') *karte*, *Igra* ('poskuša') *na tomboli* : *Igra* ('stavi') *tombolo*, *Pridirkati* ('z dirko prispeti') *na prvo mesto* : *Pridirkati* ('doseči') *prvo mesto*, *Sune* ('hipno trzne') *z nogo* : *Sune* ('hipno premakne') *nogo*, *Trenirati* ('vaditi') *na parterju* : *Trenirati* ('vaditi') *parter* ipd.

2) Obglagolski predložni morfem se pri določenih glagolih, ki v svoji pomensko-sestavinskosti že vključujejo 'namenskost' ali 'ciljnost', lahko izpušča, npr. *na in za*: *čakati (na) vlak*, *gledati (na) oblake*, *igrati (na) piščalko*, *odgovoriti (na) vprašano* : *odgovoriti (na) vprašanje*, *paziti (na) otroke/zdravje*, *pritiskati (na) gumb*, *streljati (na) sovražnika*, *zadeti (na) oviro*; *loviti (za) rokav*, *popasti (za) nogo*, *poterjati (za) denar*, *prositi (za) pomoč*.

3) Včasih določeni udeleženec lahko nastopa v dveh udeleženskih vlogah, ki se vsaj delno prekrivata oz. vzajemno dopolnjujeta – npr. prizadeto z dejanjem se lahko vsaj delno prekriva z izhodišnim mestom dejanja ali s ciljem dejanja. Izbira udeleženca pa vzvratno vpliva tudi na izbiro določenega glagolskega (skladenjskega) pomena v okviru istega glagolskega leksema, npr. *izčistiti* 'odstraniti/očistiti' *madež z obleke* : *očistiti* 'odstraniti' *madež* : *očistiti* 'narediti čisto' *obleko*, *natlačiti jabolka v košare* : *natlačiti košare z jabolki*, *posaditi gredo (z radičem)* : *posaditi radič na gredo*, *natovoriti voz (s pridelki)* : *natovoriti pridelke na voz*, *pripéti slavo/dovolj denarja* : *pripéti do ceste* ipd.⁹

1.2 Posebnosti pri vezljivih udeležencih oz. določilih

Poudarjena je hipervloga absolutiva kot izhodiščne vsebinske stalnice, ki združuje imenovalniško-tožilniško razmerje v smislu nosilstva dejanja in hkrati prizadetosti z dejanjem in tako v izhodišče besedila poudarjeno prenese jedro sporočila.

Potencialna ergativnost znotraj udeleženskih razmerij je neimenovalniška in navadno tudi netožilniška v smislu *Ura bije* ('naznanja') *polnoč* : *Polnoč bije*, *Bobnijo* 'glasno igrajo' *koračnico* : *Koračnica bobni*, *Voda bobni po strugi* : *Struga bobni* ipd.

1.2.1 Posebnosti imenovalniških (osebkovih) in orodniških vezljivih določil

Pri posebnostih, povezanih z ergativnostjo, izhajamo iz teze, da ergativ prvenstveno označuje delujočega udeleženca in da je hkrati drugotno/posredno (neimeno-

⁹ V slovensko jezikoslovje je opredeljeno ločevanje med dvojno vezavo (z možnostjo izmenične uporabe dveh različnih sklonov) in dvojnično vezavo (z možnostjo hkratne uporabe dveh sklonov) v začetku 80-ih let prejšnjega stoletja vnesel Janez Dular (1982) in to tudi natančno uporabljaj v svojih razpravah; v obravnavi O razvoju predložne rabe v slovenščini pa Irena Pogačnik Orel (1993).

valniško) izražena prehodna tvorjenost vršilca ali nosilca dejanja; ergativ bi z imenovalniško-tožilniškega vidika lahko označevali kot drugotni neimenovalniški osebek, absolutiv pa kot prvotni imenovalniški osebek, npr. *Lovcem je poginil jelen, Lovcem / Pred lovci je pobegnil še zadnji medved, Stroj se je z našimi močmi spet spravil v pogon, Z njim si ne morem nič pomagati*. Ergativ označuje neimenovalniško vršilskost, sicer pa ergativni vidik lahko povezujemo zlasti s pomenskim vidikom delitve osebkov na slovnični, smiselni, psihološki ipd. Glagolski pomen pa ustvari določeno hierarhijo udeležencev oz. udeleženskih vlog, posledica katere je tudi strukturno-skladenjska hierarhija v besedilu.

Določitve osebkov s stališča besedilne teorije oz. teorije govora so torej drugačne – psihološki osebek je vezan na členitev po aktualnosti, slovnični osebek je vezan na stavčnočlensko členitev, logični osebek pa je vezan na udeleženske vloge. Po Hallidayu (1994: 30, 44, 72, 80, 93, 163–174, 285–286) npr. *Mati* (slovnični osebek) *mi* (logični osebek) *je dala ogrlico*. *Ogrlica* (psihološki osebek) *je bila pozneje spravljena pri hčerki*. *Pozneje smo ji* (psihološki osebek) *vdelali še napis*. Brez upoštevanja besedila in sobesedila pa bi bila pričakovana določitev: *Ogrlica* (slovnični osebek) *ji* (logični/smiselni osebek) *je všeč*. V besedilu (in mogoče z upoštevanjem še sobesedilnih elementov) pa je *ogrlica* lahko tudi psihološki osebek. Tako so v stavku lahko tri različne skladenjskopomenske vloge označene z istim osebkom ali z različnimi osebki ali s predmetom, npr. *Vojvodinja* (psihološki/slovnični/logični osebek) *je dala moji teti ta čajnik*, *Moja teta* (psihološki/slovnični osebek) *je dobila ta čajnik od vojvodinje* (predmet), *Ta čajnik* (psihološki osebek) *je vojvodinja* (slovnični/logični osebek) *dala moji teti*, *Ta čajnik* (psihološki osebek) *je moja teta* (slovnični osebek) *dobila od vojvodinje* (predmet).

1.2.1.1 Imenovalniške (osebkove) udeleženske vloge

Osebek kot imenovalniški sklon lahko označuje različne udeleženske vloge, ki glede na to ali so a) prvotne osebkeve udeleženske vloge ali b) drugotne osebkeve udeleženske vloge izražajo a) izhodiščne stavčne zgradbe ali b) pretvorjene/drugotne stavčne zgradbe. Prvotne osebkeve udeleženske vloge so vršilec/povzročitelj/pobudnik (V/Pv/Pb_d) ob glagolih tipa *spreminjati/zažigati/vzpodbujati* in nosilec dejanja/dogajanja/procesa/stanja (N_{d/dog/p/s}) ob glagolih kot *teči/dogajati se/spreminjati se/bivati* ipd. Drugotne osebkeve udeleženske vloge pa so prizadeto/prejemnik/sredstvo/rezultat pri dejanju (Pr/Pre/S/R) v pretvorjeni povedi, npr. iz izhodiščnega stavka *Anica (Vd) stavi vazo (Pr_d) na mizo* v *Vaza (Pr_d) je stavljena/se stavi na mizo* (tj. potrpnjenje *proti* stanju *Vaza (Ns) stoji na mizi*) in v *Vaza (Pr_d) je postavljena na mizi* (postanjenje).

Določenim udeleženskim vlogam in določenim določilom na izrazni ravnini pa ustrezajo samo udeleženci z določenimi pomenskimi lastnostmi (DANEŠ 1987: 60, 61). Tako je npr. uporaba udeleženca s pomenskimi sestavinami živo⁺, človeško⁺ v orodniku nesmiselna v primerih kot *Pavel je zaprl okno : Okno se je zaprlo s Pavlom** (možna smiselna razlaga s *Pavlom* je, da je sovršilec dejanja – poleg še enega neizraženega vršilca). Primera *Veter je zaprl okno : Okno se je zaprlo z vetrom*, pa

kažeta, da pri naravnih pojavih lahko govorimo o nadomestnih vršilcih dejanja s pomenskimi sestavinami kot živo⁻, naravno⁺ (pravi povzročitelj ni izražen), zato je izražanje z rodnikom možno in izraža nekakšno naravno sredstvo dejanja. Sicer pa se s sklonsko uporabo (npr. imenovalnik ali orodnik) v okviru osebka jasno izrazi tudi vršilskostna hierarhija oz. stopnja vršilskosti¹⁰, npr. *Janez (Vd) je razbil okno* : *Kladivo (Sd) je razbilo okno* (pomenski prenos oz. metonimija) : *Janez (Vd) je razbil okno s kladivom (Sd)*.

Izražanju osebka z neimenovalniškimi določili (t. i. logični osebek) nasprotuje že utemeljitelj pomenskega sklona Ch. J. Fillmore, ki v skladu s tvorbeno-pretvorbena teorijo osebek opredeljuje samo v okvirih pomenske delitve osebkovih imenovalnikov.¹¹ Fillmorjevo osebko imenovalniško teorijo, v smislu osebka kot slovnično-pomenskega sklona, podpira tudi stavčnočlenska analiza, ki vršilce dejanja ali nosilce dejanja/stanja označuje kot imenovalniške osebeke ali kot neimenovalniške predmete (kamor sodi tudi logični/smiselni osebek).

G. Helbig pa s stavčnočlenskega vidika z upoštevanjem slovničnih kategorij neživo in nečloveško razširi obseg osebkovih vlog od t. i. normalnega osebka na netradicionalne vsebine osebkovih vlog.¹²

¹⁰ V zvezi z razširjanjem območja vršilskosti se zlasti v angleški in ameriški jezikoslovni literaturi omejnja t. i. ergativno razmerje (ergativ = osebek prehodnega glagola, tj. ergativne zgradbe so prehodne), ki je obenem tudi nekakšno vzročno-posledično in oziralno razmerje med pobudnikom/povzročiteljem dejanja (lahko je eden ali pa jih je več) in vršilcem/nosilcem dejanja. Torej se poleg vršilskosti 'to do' izpostavi tudi vzrok dejanja oz. pobudnika 'make to do' (o tem M. A. K. HALLIDAY 21994: 163–164, 169–172). Tako se navadno razmerje *Janez* (vršilec dejanja) *brca žogo* (predmet/cilj dejanja) lahko spremeni v *Marko* (pobudnik) *povzročča/spodbuja*, da *Janez* (vršilec) *brca žogo* (prizadeto). Z izpustom enega izmed delovalnikov znotraj vršilskosti se poruši vzročno-posledično razmerje, s tem pa se spremeni tudi pomen sporočila v *Marko brca žogo*.

¹¹ Ch. J. FILLMORE (1968: 6) deli osebke imenovalnike na a) nominative of personal agent, b) nominative of patient, c) nominative of beneficiary, č) nominative of affected person in na d) nominative of interested person, kar je v slovenščini imenovalnik vršilca dejanja (*Mož je brnil žogo*), imenovalnik prejemnika dejanja (*Mož je dobil udarec*), imenovalnik koristnika (*Mož je dobil darilo*), imenovalnik naklonjenega osebka (*Mož jo ljubi*) in imenovalnik obravnavanega osebka (*Mož ima črne lase*). Na Ch. J. Fillmora se je pri določanju 'pomenske valence' ruskega jezika opiral Ju. D. APRESJAN (21995: 25–26, 125–126), ko je po Fillmorjevem vzorcu globinskih sklonov izdelal devet osnovnih udeleženskih vlog za ruščino in petindvajset natančnejših različnih možnih tipov pomenske vezljivosti (glede na pomensko različne udeležence).

¹² Gl. G. Helbig, J. BUSCHA (1984: 560–562). Osebke možne (prvotne in drugotne) udeleženske vloge so: vršilec dejanja (*Mati pere*), vzrok dejanja (*Voda je spodkopala hišo*), nosilec dejanja (*Roža je odvetela/Fant se je razvil*), nosilec stanja (*Peter ima vročino/Perilo je suho*), udeleženec (sopovzročitelj) dejanja ali stanja (*Mleko vre/Peter je poškodovan*), rezultat dejanja (*Hiša bo zdaj zgrajena*), naslovnik (*Učenci so dobili pomoč*), sredstvo dejanja (*Nož reže kruh*), mesto dejanja (*Zaboj je poln knjig*), nosilec telesnih procesov (*Prst mi krvavi*), nosilec duševnih procesov (*Igralec se jezi zaradi poraza*), udeleženec (sopovzročitelj) duševnih procesov (*Neurje je prestrašilo otroka*), nosilec razsodbe/spoznanja (*Voznik je ocenil položaj*), udeleženec razsodbe/spoznanja (*Ta problematika je za znanstvenika nova*), nosilec zaznave/opažanj (*Mati opazuje otroka*), udeleženec zaznav/opažanj (*Njegov klic na pomoč je bil sprejet*), nosilec (priredni/podredni) razmerij (*Sekcija ima dva oddelka/Dva oddelka spadata v to sekcijo*), označevalec obstajanja/navzočnosti (*Včeraj se je pripetilo hudo neurje*), nameščen udeleženec (*Knjige so na polici*).

Sistemske bolj dodelana glede na vrstnost delovanja in sorazmerno nova, prilagojena računalniškim zmognostim obdelave, je novejša delitev osebkovih udeleženskih vlog v slovaškem jeziku¹³.

1.2.1.1.1 Besedilno določanje osebkov z upoštevanjem členitve po aktualnosti¹⁴ presega meje leve vezljivosti. Težave pri določanju osebkov se najbolj jasno odkrivajo v BITI-stavkih (KUNST GNAMUŠ 1989/90). Pri nas je bilo ugotovljeno, da v takšnih primerih vlogo osebkov pripišemo tisti besedi, ki v nezaznamovanem besednem redu zaseda vlogo izhodišča. Drugo merilo pa je pomenski dejavnik, ki vlogo osebkov prisoja besedi s pomensko lastnostjo 'konkretno' (proti besedam z abstraktnjšimi pomeni), npr. v *Ta knjiga je resnica* je osebek *ta knjiga*; to ustreza tudi vlogi absolutiva. Tudi v angleščini je močna težnja zlitih izhodišč z osebkom (HALLIDAY 1994: 117), sicer pa je osebek oznaka vsebine (Token, H. 129), obvezno povedkovo določilo pa ovrednotenje (Value, H. 129), tako da veljajo ustaljena razmerja osebek : povedkovo določilo, določano : določujoče, oznaka vsebine : ovrednotenje, npr. *Janez* (osebek = določana vsebina)

¹³ E. PÁLEŠ (1990) ločuje »agens« (živega povzročitelja in vršilca dejanja, npr. *Sosed je kupil avto, Voznik vozi avto*), za neciljno delovanje ima »elementiv« (neživi prapovzročitelj dejanja oz. naravna sila, npr. *Veter je razbil okno, Reka je očistila korito*), za povratno dejanje ima »processor« (svojo dejavnost usmerja nase *Kmet kosi (travo)*), »produktor« (živi ali neživi proizvajalec ostaja nespremenjen in njegovo dejanje ne prizadeva nobenega predmeta, npr. *Sonce sveti, Oče kriči*, včasih je nosilec lastnosti, npr. *Rože dišijo*), »statual« (nosilec fizičnega ali psihičnega stanja, npr. *Micka je zardela, Grad je opustošen*; v vlogi osebkov v govornih procesih avtor ločuje »editor« (govorca oz. tvorca govornega ali pisnega izdelka), v procesih zaznavanja »perceptor« (npr. *Dekle je zavonjalo duh rože*, v procesih spoznavanja »kognizant« (npr. *Faust se je zamislil nad življenjem*), v čutnih ali čustvenih procesih »afektor« (živi preživljalec, npr. *Deček se je prestrašil psa*), v procesih pripisovanja lastnosti »atributant« (npr. *Zemlja je okrogla*), v procesih istovetnosti »identifikant« (npr. *Janez je postal vodja*).

¹⁴ Z večjim poudarjanjem in upoštevanjem členitve po aktualnosti pa se *logičnemu osebkov* in *slovnici-nemu osebkov* dodaja še *psihološki osebek* (nanj opozarja M. A. K. HALLIDAY (1970), v ruski vezljivostni teoriji pa je označen kot psevdosubjekt, gl. I. B. Levontina (1996: 49)). V primerjavi s prvima dvema je besedilna prvina in hkrati tudi eden izmed nosilnih elementov sporočila – je del sporočilnega jedra ali izhodišča. Določitve osebkov s stališča besedilne teorije oz. teorije govora pa so drugačne. Po Hallidayu (1994: 30, 44, 72, 80, 93, 163–174, 285–286) npr. *Mati* (slovnici osebki) *mi* (logični osebek) *je dala ogrlico*. *Ogrlica* (psihološki osebek) *je bila pozneje spravljena pri hčerki*. *Pozneje smo ji* (psihološki osebek) *vdelali še napis*. Brez upoštevanja besedila in sobesedila pa bi bila pričakovana določitev: *Ogrlica* (slovnici osebki) *ji* (logični/smiselni osebek) *je všeč*, besedilno (in mogoče z upoštevanjem še sobesedilnih elementov) pa je *ogrlica* lahko tudi psihološki osebek.

Tako stavnočlenska oznaka osebkov označuje tri krovne osebkove vloge na različnih jezikovnih ravneh – v sporočilu se kot besedilna/kontekstna sestavina pojavlja t. i. psihološki osebek, ki je glede na govorno zavest tudi nezaznamovano izhodišče sporočila oz. tema; slovnici osebki vzpostavlja prisojevalno razmerje tudi z nečloveškim ali z neživim vršilcem ali nosilcem dejanja; t. i. tipični/navadni osebek v imenovalniku pa označuje človeškega vršilca dejanja. Neimenovalniški logični/smiselni vršilec dejanja je površinskoizrazno predmet. V stavku so lahko vse te tri pomenske vloge označene z istim osebkom ali z različnimi osebkovi ali s predmetom, npr. *Vojvodinja* (psihološki/slovnici osebki) *je dala moji teti ta čajnik*, *Moja teta* (psihološki/slovnici osebki) *je dobila ta čajnik od vojvodinje* (predmet), *Ta čajnik* (psihološki osebek) *je vojvodinja* (slovnici osebki) *dala moji teti*, *Ta čajnik* (psihološki osebek) *je moja teta* (slovnici osebki) *dobila od vojvodinje* (predmet). Glede na razporeditev osebkovih pomenskih vlog K. F. SUNDÉN (1916) ločuje še logične in nelogične predikacije. Kot lastnost nelogičnih predikacij, ki so izpeljane iz logične predikacije z isto pomensko zgradbo, navaja nesovpad logičnega in slovnici osebki. Tako, da je pomembna logična vrednost slovnici osebki v predhodni (neizpeljani) logični predikaciji (gl. primere zgoraj).

je eden izmed najbogatejših ljudi (povedkovo določilo = določujoča vrednost), kjer je istovetnost izražena v smeri ovrednotenja vloge, nasproti *Najbogatejši* (določano povedkovo določilo) je *Janez* (določujoči osebek), kjer je istovetnost izražena v smeri oblikovanja vsebine. Poleg tega pa se pokaže, da je določujoče v povedi vedno tudi pomensko poudarjeno, ki lahko uvaja tudi zaznamovani besedni red.

1.2.1.2 Orodniško vezljivo določilo

Z vidika neimenovalniškega delujočega udeleženca lahko sklepamo na možno erativno rabo orodnika. Za osnovni in izhodiščni pomen orodnika je označen spremstveni pomen in hkrati neke vrste pasivna tvornost (kot antitprnik?).¹⁵

Z vidika stavčnoočlenskosti orodnik izpostavlja najtežje določljivo razmerje med (predložnim) predmetom in prislovnim določilom/dopolnilom načina, kar se lahko razrešuje z udeleženskimi vlogami in njihovimi razmerji.¹⁶ Isti orodniški udeleženec

¹⁵ F. KOPEČNÝ (1973: 246–249) orodniški spremstveni pomen označuje tudi s slovenskimi zgledi kot *Kdor se z volkovi pajdaši, mora z njimi tuliti; potovati s kom, s praznimi rokami priti*. V okviru spremstvenega pomena izpostavi predvsem izražanje vsebine, npr. *hrnec s vodou* ('lonec z vodo'), *lopata s držadlem* ('lopata z ročajem'), *bogat z žitom*, in izražanje načina, ki je predstavljeno predvsem s pojmovnimi samostalniki in s telesnimi deli, npr. za slovenščino s *strahom pogledati kam, s praznimi rokami priti*. V tesno povezanost s spremstvenim pomenom postavi tudi izražanje sredstva in orodja, kjer so tudi samostalniki s pomeni telesnih delov, npr. s *palicami biti, s kolom udariti koga, igrati se s puško: Konj se brani s krepko nogo*. Pri nas A. BAJEC (1959: 107–109) v zvezi z uporabo predloga oz. predložnega glagolskega morfema *z/s* ugotavlja, da je tudi za slovanske jezike prvotna uporaba »s sociativnim intrumentalom, ki pomeni skupnost, združenje.« In še pomembna pripomba pri stavčnoočlenski uporabi predložnega orodnika (Oz/s), da je vsako sredstvo nekakšna spremljajoča okoliščina in zato »se ni čuditi, da je poleg golega orodnika (instrumentala) jel nastopati v takih primerih s + družilnik (sociativ).« Čeprav je opozorjeno na ločevanje med družilnikom (*tepsti se s fanti*) in orodnikom (*tepsti se s cepci*), pa niso obravnavane stavčnoočlenske razlike predložnih samostalniških zvez med *Z njim so dobili mogočnega zaveznika* (=> s kom? – z njim), *Vozniki se že peljejo z balo* (=> s čim? – z balo): *Prišel je s praznimi rokami* (=> kako? – s praznimi rokami), *Z veseljem vam ustrezem* (=> kako?). Skladenjskopomensko ovrednotenje orodnika v slovenščini, tudi s tvorbo-pretvorbne vidika, pa dobimo z deli A. Vidovič Muha (1984, 1988, 2000).

¹⁶ V drugi polovici sedemdesetih let v okviru vezljivosti v sodobni poljščini npr. D. BUTTLER (1976: 163–186) pri orodniku v skladenjski vlogi predmeta (narzędnik w funkcji dopełnienia) z vidika glagolskega pomena govori o bližjem dopolnilu (dopełnienie bliższy) – tj. o obveznem določilu. Za orodnik v skladenjski vlogi prislovnega določila (narzędnik w funkcji okolicznikowej) pa z vidika glagolskega pomena govori o okoliščinskih pomenskih razmerjih (określone znaczenie relacyjnej) in o slabi vezavi (slaba reakcja). V poglavju o predložnih zvezah – *V. Konstrukcje przyimkowe* (187–215) v primerih predložnega glagolskega morfema ali (predložnega) predmeta govori o 'predložni vezavi glagola' (reakcja przyimkowa czasowników), pri predložnih prislovnih določilih pa o okoliščinski vezljivosti (określona walencja). Orodnik kot (predložno)sklonsko določilo, ki označuje prehodni tip med vezljivostnimi in nevezljivostnimi stavčnimi členi, natančneje in primerjalno uporabno tudi za slovenščino obravnava *Mluvnice češtiny – Skladba 3* (1987: 190–192). J. ORLOVSKÝ (1965: 372) zagovarja pravilo, da če je orodnik zamenljiv s tožilnikom, ima skladenjsko vlogo (predložnega) predmeta. Če pa orodnik ni zamenljiv s tožilnikom, ima skladenjsko vlogo prislovnega določila, npr. *šihat' nohami – šihat' nohy =>* (predložni) predmet. V slovenščini v pomenu 'drgniti' ali 'drsati' to ne gre, ker sta orodnik in tožilnik pomenskorazločevalna. Podobno še *krútit' hlavou – krútit' hlavu* (v slovenščini se v pomenih 'vrteti, sukati, obračati' uporablja tožilnik, npr. *vrteti glavo*).

J. DULAR (1982: 191) po J. Oravcu navaja pogoje: a) Orodnik izraža prizadeti predmet pri glagolih številnih pomenskih skupin (npr. glagoli, ki vežejo telesne dele (*vrteti z očmi/z glavo*), glagoli, ki se vežejo samostalnik, kot npr. *ravnati s strojem*; b) Orodnik izraža vsebinski predmet pri glagolih tipa *ukvarjati*

lahko glede na glagolski pomen prevzame vlogo snovi ali sredstva ali prizadetega z dejanjem ali spremstvenega delujočega udeleženca, npr. *polniti kad z vodo* (snov) : *umiti kad z vodo* (sredstvo), *obmetavati ograjo s kamenjem* (sredstvo/prizadeto), *polniti kad in obmetavati ograjo s sosedovim fantom* (spremstvo).

Zadrede pri stavčnočlenskih opredelitvah izraža tudi oznaka prislovno določilo orodja/sredstva (OREŠNIK 1994: 42).¹⁷

Razlika med sredstvom dejanja (Sd) in orodjem dejanja (Od) je ta, da sredstvo (Sd) kot neke vrste delujoči udeleženec pri dejanju spreminja tudi svoje lastnosti oz. za uresničitev določenega dejanja lahko prispeva del sebe, orodje (Od) pa tudi po koncu dejanja ostaja nespremenjeno. Sredstvo in orodje dejanja imata kot določili tudi z vidika strukturoskladenjske hierarhije različni oblikoslovnoskladenjski vlogi (prim. APRESJAN ²1995: 128), npr. *šivati hlače s črno nitjo na šivalnem stroju* ali kar *šivati hlače s šivalnim strojem* ali *šivati hlače s črno nitjo* ipd.¹⁸ Ko pa ima glagolski pomen že vsa svoja bistvena udeleženska mesta kot so vršilec dejanja, prejemnik in prizadeto z dejanjem površinskoizrazno zasedena z orodniki, npr. *S sosedi* (družilnik) *so založili klet* (prejemnik) *s premogom* (prizadeto) *z lopato* (okoliščina), sta sredstvo ali orodje lahko samo okoliščinski dopolnili.

Orodnik kot sredstveni predmet ali kot prislovno določilo orodja pretvorbno določata E. V. PADUČEVA in R. I. ROZINA (1993). Avtorici ugotavljata, da orodnik izraža sredstvo, ko ostaja poved smiselna tudi po površinskoizrazni pretvorbi orodnika v imenovalnik (orodnik > imenovalnik), npr. *Dokumente je spel s sponko* > *Sponka spaja dokumente*; če pa orodnik izraža orodje, poved po površinskoizrazni pretvorbi orodnik > imenovalnik ni več smiselna, npr. *Dokumente je spel s spenjačem* > **Spenjač spaja dokumente*. Sicer so pretvorbe iz orodnika v imenovalnik ali tožilnik eno bistvenih meril za ločevanje med predmetnim in prislovnodoločilnim orodnikom (verjetno tudi pod vplivom Padučeve navaja tudi D. Buttler (1976: 163–186)).

V primerih kot *Ona je zagrnila okno z zaveso* : *Zavesa zagrinja okno* zaradi zmanjšanja števila skladenjskih udeležencev po pretvorbi udeleženec *zavesa* združuje udeleženski vlogi vršilca in sredstva dejanja (Vd ∩ Sd). Je potemtakem sredstvo dejanja vsak leksem, ki lahko sprejme tudi vlogo vršilca dejanja? Po zgornjih primerih bi lahko odgovorili pritrdilno.

Udeležensko hierarhijo oz. hierarhijo udeleženskih vlog v stavčni povedi potrjuje tudi Fillmorova teorija o globinskih sklonih in sklonskih razmerjih,¹⁹ ko npr.

se s tihotapstvom, obirati se z odhodom ipd.; c) Orodnik izraža razmerni predmet pri glagolih, ki izražajo solidarnost ali podobnost, npr. *potrpeti z ljudmi, primerjati se s sorodnico* ipd.

¹⁷ Za **sredstvo** in **orodje** dejanja SSKJ v pomenskih razlagah uporablja tipski oznaki **naprava** (za večje, sestavljeno) in **priprava** (v ožjem pomenu tudi: orodje; za manjše, enostavnejše). Izraz **sredstvo** je nadpomenska za napravo in pripravo (ki vključuje tudi orodje in je namenjena za določeno delo). Tipski oznaki **orodje** in **stroj** sta v primerjavi z zgornjimi pomensko ožji, ker natančneje označujeta namenskost za določeno delo.

¹⁸ Tudi za slovenščino zanimivo razpravljanje o orodniku po zgledu Fillmora je v članku Barbare Hall Partee On the Requirement that Transformations preserve Meaning – Pogoji, da pretvorbe ohranjajo pomen v zborniku razprav Ch. J. Fillmora in D. T. Langendoena (1971: 21). Ch. J. FILLMORE (1968: 24–25) med opisom globinskih sklonov označi orodnik (instrumental (I)) kot sklon, ki izraža neživo silo ali predmet, ki je vključen v dejanje oz. ga določa glagolski pomen.

¹⁹ O tem Ch. J. FILLMORE (1968: 22); pri nas pa s prenašanjem te teorije tudi O. Kunst Gnamuš (1981: 30, 121.).

osebek enkrat izraža vršilca dejanja (a), drugič pa orodje dejanja (b). V primeru, ko sta v povedi obe udeleženski vlogi, pa je osebek vršilec dejanja (c): a) *John broke the window* ('Ivan je razbil okno') : b) *A hammer broke the window* ('Kladivo je razbilo okno') se združuje v c) *John broke the window with the hammer* ('Ivan je razbil okno s kladivom'). Hierarhija udeleženskih vlog pa se odraža tudi strukturnoskladenjsko, ker ju ni mogoče povezati v priredno zloženi osebek tipa **John and hammer broke the window* ('Ivan in kladivo sta razbila okno').

Pretvorbe tudi pokažejo, da je vloga sredstva dejanja (Sd) neposredno povezana z dejanjem (De), tako da sredstvo učinkuje na predmet, ne da bi pri tem moralo postati orodje. Sredstvo dejanja (Sd) (nasproti orodju delovanja (Od)) je namreč lahko samodelovalno, zato lahko nadomešča vršilca dejanja (Vd)²⁰; orodje dejanja (Od) pa je samo posrednik med vršilcem dejanja (Vd) in predmetom dejanja (Pd), zato ne more nadomeščati vršilca dejanja (Vd).

Razmerja med vršilcem dejanja (Vd) ali družilnikom (Dd) in orodjem (Od) so izražena v zgledih kot *Se je odpeljal/je kopal / s prijateljem / s psom / z lopato* ('On in prijatelj/pes sta se odpeljala' / 'On in prijatelj sta kopala, tako da sta zarila lopati' (možna pretvorba iz orodnika v imenovalnik izraža vršilca dejanja ali družilnika). Medtem ko je primer **Lopata je kopala* dokaz, da *lopata* z udeležensko vlogo orodja (Od) zahteva tudi vršilca dejanja (PAULINY 1943). Uporabljene besede *prijatelj* (Vd/Dd), *pes* (Dd) in *lopata* (Od) so samostalniška določila, stavčnočlensko pa predmeti.

1.2.1.2.1 Ob polnopomenskih glagolih ravnanja/upravljanja s pomenskima sestavinama 'premikanja' in 'sonahajanja/sopojavljanja' ima orodnik skladenjsko vlogo predmeta (s čim), če je glagolski pomen neposredno povezan s pomenom udeleženca. Med prvotnim glagolom in udeležencem torej ne sme biti še dodanega vmesnega premostitvenega glagola, npr. *Preti s sekiro* > v pomenu 'pretiti s telesno poškodbo' (*sekira* je tu s stališča glagolskega pomena, ki je ergtaivni, vsebinski predmet in potenciali absolutiv, zato je lahko izražena tudi v imenovalniku *Preti mu sekira* v prenesenem pomenu 'Preti mu telesna poškodba'). Nasprotje je primer *Preti s sekiro* s premostitvenim glagolom *udariti z/s* v pomenu 'Preti, da ga bo udaril s sekiro' (*sekira* je tu s stališča glagolskega pomena orodje dejanja (Od), zato pretvorba iz orodnika v imenovalnik na površinskoizrazni ravnini ni smiselna **Preti mu sekira* (*sekira* = 'orodje')). *Pretiti* je tu šele v posrednem odnosu s *sekiro*, zato je v tem primeru s *sekiro* neobveznovezljivo prislovno določilo načina (kako?).

1.2.1.2.2 Ob procesnih in dogodkovnih glagolih premikanja²¹ lahko trdimo, da pomen prevoznega sredstva navadno združuje sredstvo in mesto dejanja (Sd ∩ Md), npr. *peljati se z avtobusom* (JU. D. APRESJAN ²1995: 128, 140). Prvotno *orodniško sred-*

²⁰ Strukturnoskladenjsko oz. površinskoizrazno ločevanje orodnikov z udeležensko vlogo sredstva dejanja (Sd), orodja dejanja (Od) in vršilca dejanja (Vd) je v angleščini razlikovalno izraženo, prim. R. Quirk idr., *A Comprehensive Grammar of the English Language* (²⁰1994: 559).

²¹ Takšno delitev glagolov premikanja povzemam po F. DANEŠU (1987: 88–119), v poglavju *Vzorce se slovesy pohybu*.

stvo dejanja zaradi lastne aktivnosti oz. izvornosti dejanja lahko po metonimični/metaforični pretvorbi nastopa tudi v vlogi osebk. Navadno je to tehnični pripomoček, stroj ali naravna sila, še najbolj navadno pa je prevozno sredstvo, npr. *Pripeljal se je z avtobusom, Avtobus ga je pripeljal* (PALEŠ 1990: 35). Ta pretvorbna zmožnost nastopati v osebkovi vlogi sredstvo dejanja, vsaj pogojno, uvršča v vezljivostno polje glagolov premikanja.

1.2.1.3 T. i. sestavljeni udeleženci z vidika razmerja udeleženec : udeleženska vloga

Načeloma vsak udeleženec vsakič nastopa v eni udeleženski vlogi in je izražen z enim določilom. Posebnost so t. i. sestavljeni udeleženci, ki se pomensko in strukturnoskladensko lahko razdelijo v dve- ali več udeleženskih vlog in so posledično tudi izraženi z dvema določiloma ali več določili, npr. en udeleženec (kot delujoča celota) v dveh udeleženskih vlogah (s poudarjanjem posameznega telesnega dela) v *Udarilo (mu) je na ledvice* (dvovezljivo) nasproti *Po navadi udari na ledvice* (enovezljivo); ko je sestavljeni udeleženec delujoče bitje, npr. človek, so deli telesa lahko v vlogi obveznodružljivih modifikatorskih dopolnil, npr. enovezljivo *Dela /z rokami = obvezno dopolnilo/* (nasproti dvovezljivemu *Boli ga roka* ali trovezljivemu *Udaril ga je v ramo*) ipd. V. Kalenić (1970: 121) primere kot *Streljao me je bijesnim očima* označuje kot vzorčne zglede orodnika s kategorijo živosti²¹. T. i. sestavljeni udeleženci so tako lahko vezljivostna kot posledično tudi obveznodružljivostna posebnost, ko navadno zaradi njihove visoke stopnje vršilskosti en sestavni del udeleženca prevzame vodilno udeležensko vlogo vršilca/nosilca dejanja, drugi sestavni del udeleženca pa je v vlogi obveznodružljive okoliščine načina dejanja /ki je tu označena v poševnih oklepajih/, npr. *Božal ga je /z očmi/* (kako? => z očmi) – v teh primerih možna pretvorba *Njegove oči so ga božale* samo še potrjuje del telesa oz. organ kot delujoči del osebk, zato v takšnih primerih govorimo o osebkovi vezljivosti, ki vključuje 'osebo' in 'vršilskost' (nasproti *predmetni* vezljivosti, ki vključuje 'predmet' in 'udeleženost'); po APRESJANU²² 1995: 129, 165, sub''jekttnaja valentnost in ob''jekttnaja valentnost'²². Tovrstna sestavljena oz. izrazno razširjena vršilskost daje prostor tudi ergativnemu načinu izražanja delujočega.²³ Pri sestavljenem udeležencu, tj. pri udeležencu z več udeleženskimi vlogami hkrati, lahko govorimo o ergativni zgradbi delujočega udeleženca v smislu *Oči me skelijo – Skeli me v obeh – imam skeleče oči*.

²¹ F. DANEŠ (1987: 89 >) pravi, da se povedki z isto pomensko formulo povedja (SF – sémantická formule) razlikujejo glede na t. i. **izbirne/selektivne pomenske težnje udeležencev** (selekčni sémantické tendence participantů).

²² Pri nas se odklanja teza, da bi predvsem udeleženska vloga orodja imela tudi stavčnočlensko vlogo osebk, npr. **Roka je premaknila žogo* (< Janez je žogo premaknil z roko). Celo v nevsakdanjih metonimičnih rabah osebk se namreč udeleženska vloga orodja (in tudi sredstva) umika v prislovno določilo orodja (ali sredstva), ki je najprimernejši nosilec domnevne vloge orodja ali sredstva, npr. **Roka/Janez je premaknil žogo z mezincom* (OREŠNIK 1992: 14, 24).

2 Diateznost in ergativnost

Diateznost potrjuje možne prestopne iz ergativne zgradbe v imenovalniško-tožilniško stavčno zgradbo in obratno.

Logični osebek in ergativ

Z že omenjeno tezo, da je logični oz. smiselni osebek res pravi osebek (Toporišič²⁴ 2000: 608), se opredeljuje osebek zlasti kot pomenski oz. globinski sklon in se hkrati podpira neimenovalniško izražanje pomena osebkca oz. vršilca ali nosilca dejanja/stanja/procesa, npr. *Boli me oko : V oko mi je padla smet* (< Smet je v mojem očesu / Moje oko ima smet)

Potencialne ergativne zgradbe v slovenščini

Ergativnost je v možnosti nezaznamovane rabe povedi kot *Nihajoče veje so razbile okno – Okno se je razbilo zaradi nihajočih vej*. V ergativni zgradbi gre za slovnico potrjeno širjenje metonimičnega pomena nosilca oz. prizadetega z dejanjem, kar je najbolj nazorno izrazno predstavljeno v primerih sestavljenih udeležencev in z diateznimi zmožnostmi v slovenščini.

Diatezne zmožnosti v slovenščini

Pri povedju in udeležencih nastopa diateznost sopojavno, tj. tako v povedku kot pri osebkcu in predmetu. Širokopomenskost glagolov omogoča sopomenske povedi z različno stavčnočlenskostjo:²⁴

Glava ga boli. : V glavi ga boli. : V glavi ima bolečine. : Ima glavobole.
 Prsa ga bolijo. : Boli ga v prsih. : Ima bolečine v prsih.
 Pričeska ji odlično drži na temenu. : Njena pričeska odlično drži na temenu.
 Levo roko komaj giblje. : Z levo roko komaj giblje. : Leva roka se mu komaj giblje.
 Zavija oči. : Zavija z očmi.
 V očeh se ji je vžgalo upanje. : V njenih očeh se je vžgalo upanje.
 V njem se kuha jeza. : Kuha jezo, V srcu se mu je kuhala jeza. : Kuhal je srčno jezo.
 Zemlja votlo bobni pod koraki. : V zemlji je votlo bobnelo pod koraki.
 Začel se je tajati. : Srce se mu taja. : Pri srcu se mu je tajalo. : V srcu se je tajal.
 Družina vzdržuje ustaljeni red. : V družini so vzdržali ustaljeni red. : V družini se je vzdržalo ustaljeni red.
 On se ujema z njo. : On in ona se ujemata.

²⁴ Navajani zgledi so izkazani v obeh slovenskih korpusih, to sta *Korpus Nova beseda*: http://bos.zrc-sazu.si/s_beseda.html (pregledano februarja 2011) in *Korpus slovenskega jezika FidaPLUS*: <http://www.fidaplus.net> (pregledano novembra 2011).

On in znanec sta obračunala. : Z znanecem sta obračunala. : Obračunal je z znanecem.
 Zadržal se je pri njem. : Zadržal se je z njim. : Z njim sta se zadržala.
 Razred drži v strogem redu. : Razred drži s strogim redom. : V razredu drži strogi red.
 Svojega znanca je držal v spoštljivi razdalji. : Z znanecem je bil v spoštljivi razdalji. : Z znanecem sta bila na spoštljivi razdalji.
 Obrnil mu je hrbet. : Obrnil se je s hrbtom proti njemu.
 Ne more ganiti nog. : Ne more se ganiti z nogami.
 Hrbet in noge ga zebejo. : V hrbet in noge ga zebe.
 Duši ga v grlu. : Duši se v grlu.
 Križ ga preveč daje. : V križu ga daje. : Daje se s križem.
 Nož mu je spodletel. : Spodletelo mu je z nožem.

Po zgornjih primerih lahko sklepamo, da lahko imajo ergativno zgradbo z delujočim neimenovalniškim sklonom (ergativom) tudi indoevropski jeziki, odraža pa se v diateznih zmožnostih posameznega jezika.

Za sklep

Ergativnost lahko zasledimo tudi v indoevropskih jezikih in posledično tudi v slovenščini. V indoevropskih jezikih je namreč izkazana zlasti zmožnost ergativne stavčne zgradbe, ki se izrazno kaže tudi v diateznih zmožnostih slovenščine.

Absolutiv kot prizadeto z dejanjem nastopa v osebkovi imenovalniški vlogi, ergativ kot neimenovalniški in netožilniški delujoči sklon omogoča različne stopnje vršilskosti oz. tudi t. i. razširjeno vršilskost v smislu soobstoja povzročitelja, vršilca in nosilca dejanja, npr. *Tone sili Janeza delati z že polnoletnimi otroki*. Ergativnost oz. ergativna skladnja je lahko tudi v izražanju t. i. sestavljenega udeleženca v več različnih udeleženskih vlogah hkrati, npr. prizadeto z dejanjem in cilj dejanja v *Zadeli so ga v ramo*. Običajna neimenovalniškost in netožilniškost ergativnega sklona vodi k raziskovanju zlasti skladskega pomena orodnika, ki je lahko sinteza sredstva, vršilca oz. nosilca dejanja in prizadetosti z dejanjem, npr. *Informativno jih oskrbuje in vzdržuje s sodobno računalniško opremo – Sodobna računalniška oprema jih informativno oskrbuje in vzdržuje*.

VIRI IN LITERATURA

- Jurij D. APRESJAN, ²1995: *Leksičeskaja semantika*. Vostočnaja literatura RAN. 2. popravljena in dopolnjena izdaja. Moskva.
- Anton BAJEC, 1959: *Besedotvorje slovenskega jezika IV: Predlogi in predpone*. Ljubljana: SAZU.
- Anton BAJEC, Rudolf KOLARIČ, Mirko RUPEL, Jakob ŠOLAR, ⁴1973: *Slovenska slovnica*. Ljubljana: DZS.
- Douglas BIBER idr., ³2000: *Longman grammar of Spoken and writtwn English*. Edinburgh Gate: Perason Education Limited.

- Anton BREZNIK, ⁴1934: *Slovenska slovnica za srednje šole*. 4. pomnožena izd. Celje: Družba sv. Mohorja.
- Danutta BUTTLER, 1976: *Innowacje składniowe współczesnej polszczyzny (Walencja wyrazów)*. Warszawa: Państwowe wydawnictwo naukowe.
- Nani ČANIŠVILI, 1981: *Padež i glagol'nye kategorii v gruzinskom predloženi*. Moskva: Nauka.
- František DANEŠ idr., 1987: *Větné vzorce v češtině*. Praha: Academia.
- Janez DULAR, 1982: *Priglagolska vezava v slovenskem knjižnem jeziku (20. stoletja)*. Doktorska disertacija. Ljubljana. 1–259.
- Charles John FILLMORE, 1968: The Case for Case. *Universals in Linguistic Theory*. Urednika E. Bach in R. T. Harms. USA.
- Charles John FILLMORE, D. T. LANGENDOEN, 1971: *Studies in Linguistic Semantics*. New York.
- Marija GOLDEN, ²2001: *O jeziku in jezikoslovju*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- Miroslav GREPL idr., 1987: *Mluvnice češtiny (3 – Skladba)*. Praha: Academia.
- Michel A. K. HALLIDAY, 1970: Language Structure and Language Function. *New Horizons in Linguistics I*. New York. 158–165.
- Michel A. K. HALLIDAY, ²1994: *An Introduction to Functional Grammar*. London: Edward Arnold.
- Gerhard HELBIG, J. BUSCHA, 1984: *Deutsche Grammatik. Ein Handbuch für den Ausländerunterricht*. Leipzig: VEB Verlag Enzyklopädie. 137, 352–398, 535–564.
- Vasilij S. HRAKOVSKIJ, V. S. idr., 1985: *Tipologija konstrukcij s predikatnymi aktantami*. Leningrad: Nauka.
- Miro KAČIĆ, 1996: Ergativnost i hrvatski jezik. *Suvremena lingvistika* 41/42. 285–300.
- Vatroslav KALENIĆ, 1970: Raba sklonov v slovenščini in srbohrvaščini. *Slavistična revija* XVIII/1–2. 107–128.
- František KOPEČNÝ, 1973: *Základy české skladby*. Praha: SPN.
- Jan KOŘENSKÝ, 1984: *Konstrukce gramatiky ze sémantické báze*. Praha: Academia.
- Korpus Nova beseda*: http://bos.zrc-sazu.si/s_beseda.html. (Pregledano februarja 2011.)
- Korpus slovenskega jezika FidaPLUS*: <http://www.fidaplus.net>. (Pregledano novembra 2011.)
- Olga KUNST GNAMUŠ, 1981: *Pomenska sestava povedi*. Ljubljana.
- Ivana B. LEVONTINA, 1996: Celeobraznost' bez celi. *Voprosy jazykoznanija* XLV/1. 42–57.

- Frančiška LIPOVŠEK, 2007: O zgradbah eksogene svojilnosti. *Jezik in slovstvo* 52/1. 17–27.
- Franciskus Radivoj MIKUŠ, 1945: *Što je u stvari rečenica?* Fragment iz teorije jezika i mišljenja. Ljubljana: U vlastitoj nakladi.
- Janez OREŠNIK, 1992: *Udeleženske vloge v slovenščini*. Ljubljana: SAZU.
- Jan ORLOVSKÝ, ²1965: *Slovenská syntax*. Bratislava: Obzor.
- Elena V. PADUČEVA, R. I. ROZINA, 1993: Semantičeskij klass glagolov polnogo ohvata: tolkovanje i leksiko-sintaksičeskie svojstva. *Voprosy jazykoznanija* XLII/6. 5–16.
- Emil PÁLEŠ, 1990: Sémantické roly slovenských slovies. *Jazykovedný časopis* XLI/1. Diskusie. 30–48.
- Helen B. PARTEE, 1971: On the Requirement that Transformations preserve Meaning. *Studies in Linguistic Semantics*. New York. 1–21.
- Emil PAULINY, 1943: Štruktúra slovenského slovesa (Štúdia lexikálno-syntaktická). *Spisy Slovenskej akadémie vied a umení* 2. Bratislava.
- Irena POGAČNIK OREL, 1993: *Predložni sistem v razvoju slovenskega knjižnega jezika od 16. do 19. stoletja*: disertacija. Ljubljana.
- Marko POPOVIĆ, 1990: Apsolutiv, ergativ, apsolutivni padeži. *Književnost i jezik* XXXVII/3. 266–268.
- Ronald QUIRK idr., ²⁷1993: *A University Grammar of English*. Hong Kong.
- Ronald QUIRK idr., ²⁰1994: *A Comprehensive Grammar of the English Language*. New York.
- Dimka SAAVEDRA, 2009: Deagentivnost sintaktičkih konstrukcija u hrvatskome jeziku. *Suvremena lingvistika* 67. 69–85.
- H. J. SASSE, 1978: Subjekt und ergativ: Zur pragmatischen grundlage primärer grammatischer reaktionen. *Folia Linguistica* XII/3–4. 219–252.
- Jože TOPORIŠIČ, ⁴2000: *Slovenska slovnica*. Četrta prenovljena in razširjena izdaja. Maribor: Obzorja.
- Ada VIDOVIČ MUHA, 1984: Nova slovenska skladnja J. Toporišiča. *SR* XXXII/2. 142–155.
- Ada VIDOVIČ MUHA, 1988: *Slovensko skladenjsko besedotvorje ob primerih zloženk*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete in Partizanska knjiga.
- Ada VIDOVIČ MUHA, 2000: *Slovensko leksikalno pomenoslovje (SLP)*. Govorica slovarja. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.
- Jasna VINCE, 2008: Uzmak genitiva izravnoga objekta. *Slovo* 56–57. 615–626.
- Miroslav VONDRÁČEK, 2006: Možnosti a meze přisuzování aneb *Bolí mě v zádech, bude přšet. Možnosti a meze české gramatiky*. Ur. František Šticha. Praha: Academia. 195–207.

SUMMARY

As ergativity can be found in Indo-European languages, it can be, too, found in Slovene. In particular, Indo-European languages exhibit the possibility of ergative syntactic structure, which is also shown in the diathetic possibilities of Slovene.

The absolutive as the affected by the action appears in the nominative function, ergative as a non-nominative and non-accusative agent case allows various degrees of agency, e.i., also the so-called expanded agency in a sense of coexistence of the cause, agent, and patient of the verbal action, e.g., *Tone sili Janeza delati z že polnoletnimi otroki* 'Tone is forcing Janez to work with children who have reached the age of majority.' Ergativity or ergative syntax can also be in the expression of the so-called complex participant in several different participatory roles at the same time, e.g., affected by the action and target of the action in *Zadeli so ga v ramo* 'They hit/shot him in a shoulder'. The usual non-nominative and non-accusative nature of the ergative case leads us to examine the syntactic meaning of the instrumental, which can be a synthesis of the means, agent, and patient of the verbal action, e.g., *Informativno jih oskrbuje in vzdržuje s sodobno računalniško opremo* 'S/he takes care of their informative needs with modern computer equipment' – *Sodobna računalniška oprema jih informativno oskrbuje in vzdržuje*. 'Modern computer equipment takes care of their informative needs.'

UDK 81'42:808.56=163.6:81'271

Darinka Verdonik, Zdravko Kačič

Fakulteta za elektrotehniko, računalništvo in informatiko, Maribor

OZNAČEVALCI ODPRTE PROPOZICIJE V GOVORJENEM DISKURZU

Označevalci odprte propozicije so izrazi, kot so *in tako naprej*, *pa to*, *pa tako*, *ali pa nekaj takega*. Prispevek prinaša pregled oblik in pogostosti teh izrazov v različnih tipih govora v slovenščini ter s kvalitativno analizo osvetli diskurzne vloge najpogostejšega formalnega označevalca odprte propozicije, *in tako naprej*. Ugotavlja, da so ti izrazi v splošnem najpogosteje rabljeni v zasebnem diskurzu. Govorec jih uporabi, da označi predhodni propozicijski element kot nepopoln, nakazan s primerom ali približno izražen, hkrati pa lahko z njimi zaključiti izjavo ali temo. Obenem imajo ti izrazi tudi pomembno interakcijsko vlogo.

Ključne besede: govor, pragmatični izraz, socio-kognitivni model

General extenders are expressions such as *in tako naprej* 'and so on', *pa to* 'and such', *pa tako* 'and like that', *ali pa nekaj takega* 'or something like that'. The paper provides a survey of the forms and frequency of these expressions in various types of Slovene discourse and through a qualitative analysis sheds light on discursive roles of the most common formal general extender, *in tako naprej* 'and so on'. The authors find that these expressions are generally most commonly used in private discourse. The speaker uses them to mark the preceding propositional element as incomplete, hinted at with an example, or expressed just approximately, and at the same s/he is able to conclude the utterance or topic. In addition, these expressions have an important interactive role.

Keywords: discourse, pragmatic expressions, socio-cognitive model

1 Uvod

Prispevek predstavlja skupino pragmatičnih izrazov v govorjenem diskurzu, ki jih poimenujemo označevalci odprte propozicije. Gre za izraze, kot so *in tako naprej*, *pa to*, *pa tako*, *pa vse*, *ali pa kaj takega*, *ali nekaj takega* ipd. Poznamo jih seveda tudi v pisnem diskurzu, na primer različice *in tako naprej*, *in tako dalje*, *in podobno*, vendar je njihova raba in vloga v govorjenem diskurzu veliko bolj pogosta, zelo verjetno pa tudi bolj pestra in večfunkcionalna.

Tudi v angleško govorečem prostoru za to skupino izrazov še ni splošno sprejetega skupnega poimenovanja, čeprav avtorji ugotavljajo, da gre za izraze s precej homogenimi lastnostmi. Zasledimo poimenovanja *set marking tags*, *utterance final tags*, *clause terminal tags*, *extension particles*, *generalized list completers*, *generalisers*, *final coordination tags* itd. Zadnji čas se je precej razširilo poimenovanje *general extenders*, ki ga je predlagala OVERSTREETOVA (1999), prevzemajo pa ga npr. CHESHIRE (2007), FERNANDEZ, YULDASHEV (2011), MARTINEZ (2011), TAGLIAMONTE, DENIS (2010) idr. Dilema o njihovem ustreznem poimenovanju tako ostaja odprta. Če izhajamo iz aktualnega angleškega poimenovanja *general extender*, bi jih lahko imenovali *splo-*

šni razširjevalniki/nakazovalniki/nadaljevalniki. Nobeno od teh poimenovanj še ni slovenskemu bralcu domače in tudi ne pove veliko, hkrati pa tudi ne sovпада najbolje z osnovno diskurzno vlogo teh izrazov, ki jo označimo v tem prispevku, tj. da nakazujejo, da je predhodni propozicijski element nepopoln, nakazan s primerom ali približno nakazan. Iz teh razlogov se odločimo za poimenovanje, ki ne izhaja iz tujih poimenovanj. V poimenovanju želimo z besedico *označevalec* nakazati povezavo z drugimi podobnimi pragmatičnimi izrazi (npr. diskurzni označevalci), z zvezo *odprta propozicija* pa skušamo povzeti njihovo osrednjo pragmatično vlogo. Poimenujemo jih torej *označevalci odprte propozicije*.

V slovenskem prostoru tej skupini izrazov še ni bila posvečena posebna pozornost, se pa je v zadnjem desetletju zvrstilo nekaj razprav o drugih pragmatičnih izrazih v slovenskem govoru, npr. VERDONIK (2006) o diskurzni označevalci v telefonskih pogovorih s stališča pragmatičnih funkcij in pogostosti rabe, SCHLAMBERGER BREZAR (2007) o vlogi povezovalcev v pogajalnem govoru s skladenjsko-oblikoslovnega stališča, glede na vrsto povezovalcev ter z analizo njihove diskurzne vloge, ZULJAN KUMAR (2007) o diskurzivnih označevalcih v narečnem govoru, SMOLEJ (2010) o kazalcih stopnje besedilne zgradbe v govorjenih narativnih besedilih idr. Tudi sicer postaja vsakdanji govor/pogovor aktualen predmet raziskav v slovenskem prostoru, KRANJC (1999) tako preučuje razvoj govora pri predšolskih otrocih, KRAJNC (2009) iz različnih diskurzivnih vidikov analizira zanimivo gradivo govora v poluradnih položajih (razgovori med zdravnikom in pacientom, razgovori za sprejem v službo ipd.), posveti se predvsem vprašanju strukture in vloge, izpostavi pa tudi nekatere jezikovne prvine, ZULJAN KUMAR (2007) preučuje besedilno koherenco in kohezijo narečnega diskurza, VERDONIK (2007) samopopravljanja in diskurzne označevalce, VOLK (2007) italijanske jezikovne prvine v spontanem govoru v slovenski Istri, SMOLEJ (2007) metabesedilno vlogo eliptičnih oz. brez povedkovih ali delno povedkovih struktur v govoru itd.

Označevalci odprte propozicije v tujih jezikih so sicer že bili podrobneje predstavljeni, vendar pretežno za razne različice angleščine, celostne razprave tovrstnih izrazov, ki smo jih našli, vezane na druge jezike, lahko štejemo na prste: DUBOIS (1992) jih razišče v montrealški francoščini, NORRBY in WINTER (2001) v švedščini, OVERSTREETOVA (2005) v komparativni analizi z angleščino v nemščini, PERVARESH idr. (2010) v perzijsščini, RUZAITE (2010) v litvanščini.

V splošnem delijo avtorji označevalce odprte propozicije v dve skupini:

- primične oz. adjunktivne, ki se začenjajo z vezalnim veznikom, v slovenščini sta to ali standardni *in* (*in tako naprej, in to ...*) ali pogovorni *pa* (*pa vse, pa tako ...*), *in*
- ločilne oz. disjunktivne, ki se začenjajo z ločilnim veznikom, v slovenščini *ali* (*ali kaj takega, ali nekaj podobnega ...*).

Navzven delujejo kot dokaj homogena skupina izrazov, začnejo se vedno z enim od treh veznikov (*in, pa, ali*) in stojijo praviloma na koncu izjave, za enoto (besedo, besedno zvezo, stavkom, skupino stavkov ...), na katero se nanašajo.

Med prve daljše razprave o označevalcih odprte propozicije lahko štejemo članek DINESOVE (1980) o nekaterih tovrstnih izrazih v govorjenem diskurzu avstralske angleščine z vidika variacijske analize. DUBOIS (1992) analizira socio-demografske vplive na njihovo rabo in njihovo sestavo v montrealški francoščini. OVERSTREETOVA

(1999) v obširni razpravi na ameriški angleščini predstavi označevalce odprte propozicije znotraj funkcijskojezikoslovne delitve na besedilno in medosebno funkcijo jezika ter poudari njihovo medosebno vlogo v diskurzu, ki je po njenem mnenju prvotna. AIJMERJEVA (2002) izhaja iz korpusnega pristopa in opisuje označevalce odprte propozicije v angleški angleščini s stališča oblike, vloge, prozodije in situacij, v katerih so rabljeni. OVERSTREETOVA (2005) primerja rabo označevalcev odprte propozicije v angleščini in nemščini. CHESHIRE (2007) analizira njihovo rabo glede na različne oblike, slovnične procese in multifunkcionalnost v govoru adolescentov v treh različnih angleških mestih. TAGLIAMONTE, DENIS (2010) preučujeta rabo teh izrazov v angleščini, govornji v Torontu, in analizirata fonetično redukcijo, dekategorizacijo, semantične spremembe in pragmatične premike. MARTINEZ (2011) analizira njihovo rabo v govoru britanskih najstnikov in odraslih, pri čemer primerja pogostost rabe, slovnične procese in pragmatične vloge. TERRASCHKE (2010) primerja rabo izraza *or so* glede na pogostost in pragmatične vloge pri maternih govornicah angleščine v Novi Zelandiji in tujih govornicah angleščine. PICHLER, LEVEY (2010) analizirata so-pojavljanje označevalcev odprte propozicije z drugimi diskurzivnimi pojavi (npr. z izrazi, kot sta *a ne*, *a veste* itd.) v govoru severovzhodnega predela Anglije glede na različne starostne skupine govorcev. FERNANDEZ, YULDASHEV (2011) analizirata rabo označevalcev odprte propozicije v neposrednih elektronskih sporočilih, primerjaje rabo pri maternih in tujih govornicah angleščine.

Namen tega prispevka je predstaviti celosten pregled označevalcev odprte propozicije v slovenskem govoru glede na njihove oblike in pogostost v različnih tipih govora ter s kvalitativno analizo osvetliti diskurzne vloge najpogostejšega formalnega označevalca odprte propozicije, *in tako naprej*.

2 Gradivo in metoda

Raziskava temelji na korpusu govornje slovenščine GOS (VERDONIK, ZWITTER VITEZ 2011), dostopnem na www.korpus-gos.net. Korpus pokriva štiri osrednje različne tipe diskurza, vsak od teh skuša zajeti reprezentativni vzorec:

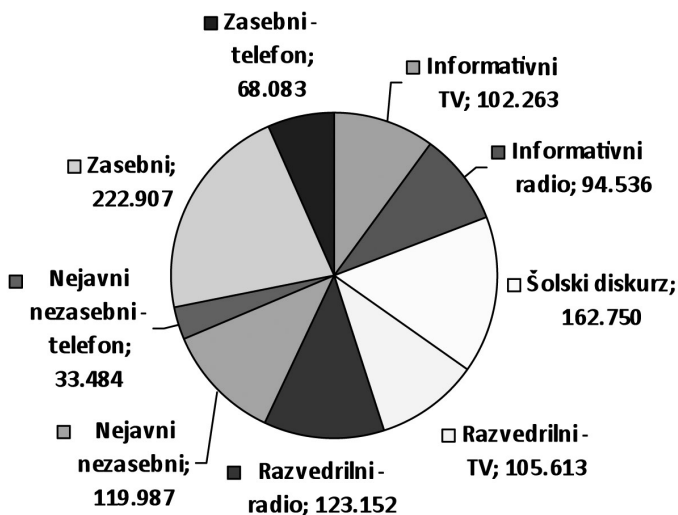
- JI – javni informativni (televizija in radio) ter izobraževalni diskurz (šolske učne ure, predavanja),
- JR – javni razvedrilni diskurz (televizija in radio),
- NN – nejavni nezasebni diskurz (sestanki, konzultacije, posredovanje informacij, svetovanje, pogovor ob raznih storitvah, pri prodaji ipd.) v osebni stiku in po telefonu,
- NZ – nejavni zasebni diskurz (neformalni pogovori med prijatelji in člani družine) v osebni stiku in po telefonu.

Za raziskavo označevalcev odprte propozicije so pomembne naslednje značilnosti korpusnega gradiva in konkordančnika:

- večina posnetkov vključuje spontani govor,
- posnetki so resnični govorni dogodki v vsakdanjem, ne študijskem okolju,
- segment z zasebnim diskurzom je demografsko uravnotežen glede na spol, starost, izobrazbo in regijo govorcev,

- skupen obseg korpusa je okrog 110 ur posnetkov oz. 1,032.775 besed,
- konkordančnik omogoča dostop do podrobnih kontekstnih informacij o posneti situaciji in govorcu ter poslušanje posameznih izjav, kar omogoča tudi pragmatično analizo posameznih primerov.

Graf 1 prikazuje podrobnejše številčne podatke o korpusnem gradivu.

Graf 1: Pokritost različnih tipov diskurza v korpusu GOS po številu besed

Analiza je potekala v treh korakih:

1. Ročno iskanje izrazov v vlogi označevalcev odprte propozicije v gradivih korpusov Turdis (telefonski pogovori v turizmu, obseg 30.000 besed – VERDONIK, ROJC 2006) in BNSInt (intervjuji v večerni informativni oddaji slovenske televizije, obseg 30.000 besed – ŽGANK idr. 2004).
2. Iskanje najdenih in dodatnih različic iskanih izrazov prek konkordančnega vmesnika korpusa GOS, ročno pregledovanje in razdvoumljanje rezultatov ter kvantitativna analiza.
3. Kvalitativna analiza najpogostejšega formalnega označevalca odprte propozicije, izraza *in tako naprej*, s kognitivnega diskurznega vidika (VAN DIJK, KINTSCH 1983).

3 Variabilnost označevalcev odprte propozicije

Skupaj smo našli 50 različnih izrazov v vlogi označevalcev odprte propozicije. Pri tem ne štejemo številnih izgovornih različic posameznih izrazov (npr. za *tako* različice *tko*, *tk*, *tak*, *tok*, *teku*). Velika variabilnost nastane predvsem iz naslednjih razlogov:

- na istem položaju se lahko izmenjujejo pomensko ali funkcijsko sorodne besede (najpogosteje se izmenjujejo bolj formalni *in* ter manj formalni *pa*, pomensko sorodni *zadeve/stvari/reči*, poljubnostni *kaj* in nedoločni *nekaj*, kazalna zaimka *takega* in *takšnega*),
- poleg imenovalnika se v nekaterih izrazih pojavljajo tudi roditeljske ali druge sklonske oblike (npr. *in podobne zadeve* vs. *in podobnih zadev*),
- fakultativna prisotnost nekaterih besedic (*pa* za *ali* v ločilnih označevalcih; neobvezno podaljševanje ločilnih označevalcev z *že*, *drugega*, *takega*, *pač* ...).

Tabela 1 prikazuje podrobnejši seznam označevalcev odprte propozicije skupaj s podatkom o pogostosti pojavitve v korpusu GOS. Za bolj strnjen prikaz so sklonske in izgovorne različice prikazane skupaj in ločene s poševnico, neobvezni elementi pa dodani v oklepajih.

Izraz	Št. pojavitve v GOS-u
in tako/tko/tk/tak naprej	225
pa tko/tak/tk naprej	25
in tako/tak dalje	30
pa tko/tak dalje	6
in podobno/podobnem	20
in podobne/ih zadev/e	2
in podobne reči	2
in podobno dalje	2
pa to	312
pa tega	6
in to	22
pa to vse	2
in te/teh stvari	11
in take stvari	1
in takšne stvari	1
pa te stvari	8
pa take stvari	8
pa takšne stvari	2
in take zadeve	2
pa take zadeve	1
pa take reči	1
pa vse	44
in vse/vsega	22
in vse skupaj	7
pa vse skupaj	7
in vseh stvari	1
in vse te stvari	1
in vse te reči	1
pa vse stvari	1
in vsega podobnega	1
in vse/vsega to/tega	2

pa vse/vsega to/tega	12
pa vse tisto	2
pa tako/tak/tk/tko/taku/tku/teku/tok	97
ali pa kaj	36
ali pa kaj takega	38
ali pa kaj takšnega	3
ali pa kaj jaz vem	4
ali pa kaj v tem smislu	2
ali kaj takega	15
ali nekaj takega	32
ali nekaj takšnega	3
ali pa nekaj takega	4
ali kaj/česa podobnega	10
ali pa kaj podobnega	9
ali karkoli (že/drugega)	17
ali pa karkoli (že/takega/pač)	14
ali pa česar koli drugega	1
ali pa to	5
ali pa tako	10
SKUPAJ	1090

Tabela 1: Označevalci odprte propozicije v korpusu GOS

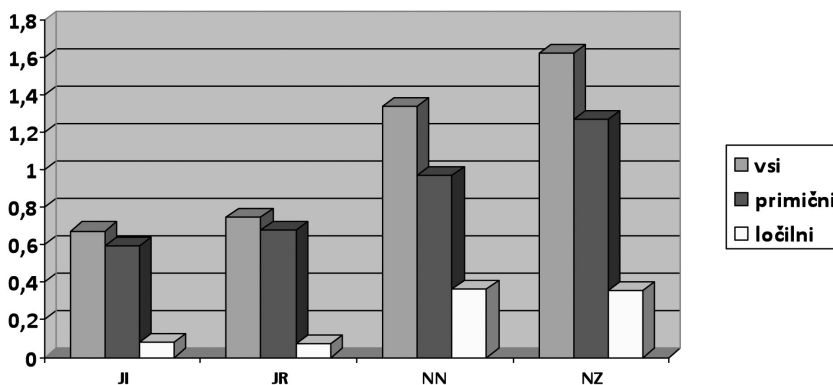
Ob veliki variabilnosti izrazov pa številčni podatki kažejo, da jih je le 12 rabljenih več kot 12-krat, 10 izrazov je rabljenih v vlogi označevalca celo samo enkrat. Pet najpogostejših izrazov v vlogi označevalca odprte propozicije je:

- *in tako naprej* – 225 rab,
- *pa to* (z rodilniško obliko *pa tega*) – 318 rab,
- *pa vse* – 44 rab,
- *pa tako* – 97 rab,
- *ali pa kaj takega* – 38 rab.

Skupaj je teh pet izrazov rabljenih 722-krat in predstavljajo 66 % vseh rab označevalcev odprte propozicije.

4 Pogostost rabe v različnih govornih situacijah

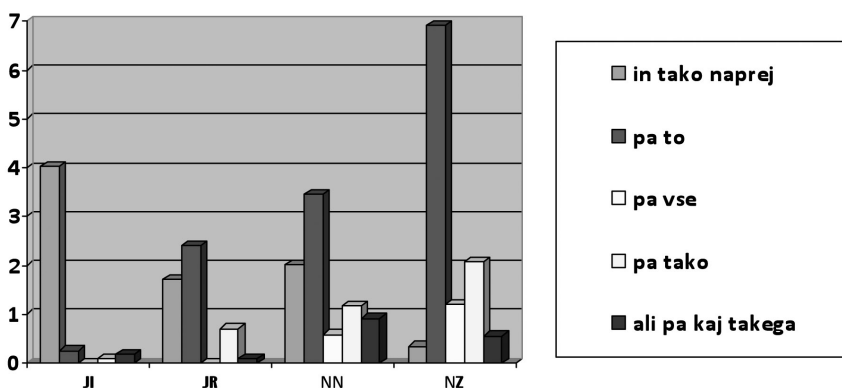
Že nekatere analize označevalcev odprte propozicije v tujih jezikih nakažejo, da niso rabljeni enako pogosto v različnih govornih situacijah. OVERSTREETOVA (1999: 6–7) na primer opazi, da so v neformalnem pogovoru precej pogostejši kot v formalnih situacijah na radiu, v akademskem okolju ali na sodišču. Vendar celostne raziskave o vplivu situacije na rabo označevalcev odprte propozicije še ni bilo. Gradivo korpusa GOS jo omogoča, zato preglejmo, kako so označevalci odprte vsebine razporejeni po različnih tipih diskurza, zajetih v njem. Podrobnosti prikazuje graf 2 (rezultati so preračunani v število pojavitev na 1000 besed).

Graf 2: Označevalci odprte propozicije v različnih tipih diskurza v korpusu GOS

Rezultati kažejo, da je njihova raba najpogostejša v neformalnih, zasebnih pogovorih med prijatelji in člani družine ter skorajda linearno pada, kolikor bolj se približujemo bolj formalnim situacijam. Prav tako ugotovimo, da so v slovenščini ločilni označevalci odprte propozicije bistveno redkeje rabljeni kot primični. Podobno ugotavlja za britansko angleščino AJJMERJEVA (2002). Pri ločilnih označevalcih odprte propozicije zasledimo tudi nekoliko drugačen trend rabe, kot velja na splošno: v javnem diskurzu so skoraj enako pogosto rabljeni v informativnih in razvedrilnih vsebinah, v nejavnem diskurzu pa so tudi zelo izenačeni tako v zasebnih kot v nezasebnih situacijah.

Da bi videli, ali podobno kot za celotno skupino velja tudi za posamezne izraze v vlogi označevalcev odprte propozicije, primerjajmo te podatke še za pet najpogostejših. Rezultate prikazuje graf 3 (rezultati so preračunani v število pojavitev na 10.000 besed).

Graf 3: Pet najpogostejših označevalcev odprte propozicije v različnih tipih diskurza v korpusu GOS

Kot vidimo iz rezultatov, prikazanih v grafu 3, obstajajo precejšnje razlike, v katerih situacijah so rabljeni posamezni označevalci odprte propozicije. *In tako naprej* je največ rabljen v formalnih situacijah, kjer je prevladujoč označevalec odprte propozicije. *Pa to ter pa tako* sta nasprotno od *in tako naprej* izrazito neformalna označevalca odprte propozicije, v najbolj formalnih situacijah skorajda oz. sploh nista rabljena. *Pa vse* je popolnoma odsoten v vseh javnih situacijah (tudi razvedrilnih), v nejavnih pa je pogostejši v manj formalnih. Edino primični *ali pa kaj takega* sovпада s splošnimi podatki in kaže zelo podobno pogostost rabe v različnih situacijah, kot velja v splošnem za primične označevalce odprte propozicije.

5 Kvalitativna analiza rabe označevalca *in tako naprej*

Tuji raziskovalci pripisujejo označevalcem odprte propozicije različne besedilne in medosebne vloge v diskurzu. OVERSTREETOVA (2005) jih povzame in definira naslednje: signalizirajo predpostavko, da naslovnik ve, kaj ima tvorec v mislih, in da zato nadaljnje tvorjenje v nakazani smeri ni potrebno; spodbujajo naslovnika k solidarnosti, naj se vživi situacijo, ki jo tvorec opisuje; nakazujejo, da bi lahko rekli še veliko več o predmetu pogovora oz. da bi lahko rekli še več, ampak je tisto nepomembno; opozarjajo, da to, kar je bilo rečeno, ni povsem natančno; ublažijo izjave, ki bi lahko prizadele naslovnika; poudarjajo povedano in spodbujajo odgovor.

Medtem ko je besedilna in medosebna vloga označevalcev odprte propozicije dobro osvetljena (npr. OVERSTREET 1999; MARTINEZ 2011), s kognitivnega diskurznega stališča še niso bili obravnavani, zato bomo v kvalitativni analizi izhajali iz teorije, ki poudarja tudi kognitivni vidik jezikovne rabe. Izbrali bomo socio-kognitivni model diskurza, ki temelji na teoriji mentalnih modelov in sta ga predstavila VAN DIJK in KINTSCH (1983). Ta model razlaga diskurz prek strateških procesov, ki potekajo ob tvorjenju in razumevanju diskurza, del katerih so npr. propozicijske strategije, koherentne strategije, makro strategije, shematske strategije, strategije tvorjenja, strategije rabe védenja. Te strategije so delovne hipoteze o ustrezni strukturi in pomenu določenega dela diskurza in so v nadaljevanju potrjene ali zavržene. Rezultat teh procesov sta dva tipa mentalnih predstav o pomenu diskurza: predstava besedila (angl. *textbase*), ki pomeni semantično predstavo diskurza v epizodičnem spominu, in predstava situacije oz. t. i. model situacije (angl. *situation model*), ki pomeni kognitivno predstavo dogodkov, dejanj, oseb in splošne situacije, o kateri govori diskurz. Te procese nadzoruje kontrolni sistem, ki tudi aktivira in aktualizira potrebne elemente v okoliških spominskih sistemih, koordinira različne strategije in procese ipd. Kot del kontrolnega sistema VAN DIJK kasneje (2008; 2009) opredeli še tretji tip mentalne predstave o diskurzu, in sicer kontekstni model, tj. predstava situacije, v kateri poteka diskurz, predstava udeležencev, njihovega vedenja, medsebojnih odnosov ipd. V kvalitativni analizi torej izhajamo iz vprašanja, kakšna je vloga označevalcev odprte propozicije v strateških procesih tvorjenja in razumevanja propozicije diskurza ter situacije, v kateri poteka diskurz.

5.1 Diskurzne vloge

Z uporabo označevalca odprte propozicije *in tako naprej* govorec nakaže, da je predhodni element propozicije odprt, in sicer je nepopoln ali nakazan s primerom ali približno izražen. Razlogi za to so različni, na podlagi gradiva smo definirali naslednje:

a) propozicijski element je nepopoln:

– govorec ne želi razlagati podrobnosti, npr. iz osebnih razlogov

Pogovor zavarovalniškega agenta s stranko, stranka razlaga:

mama je umrla in mislim z bratom sva drgač zmenena in tko naprej a ne

– govorec meni, da podrobnosti niso zanimive za naslovnika

Televizijski intervju, razvedrilni program, eden od intervjuvancev razlaga dogodek:

ravno on k je boben igral k pač more dajet eee točen eee eee ritem se pravi na korak tud ne ker se pač igra točno na levalo in tako je pač z levo nogo je treba stopat na takt in tako naprej eee j() vedno je kej zgrešu

– govorec meni, da je mogoče navesti še več, čeprav sam ne ve natančno kaj

Radijski intervju na temo slovenskih zaporov, intervjuvanec razlaga:

seveda obsojenci so vedeli kdo je on vedeli so da je bil za() da je bil zaprt zaradi umora že pred leti da mu sodijo za umor in tako naprej

b) propozicijski element je nakazan s primerom:

– govorec želi nakazati, da se stvar/proces ponavlja

Novinar v radijski kontaktni oddaji razlaga, kako neučinkovito je popravljanje cest v občini:

pride drugi izvajalec pa stori enako in tretji in tako naprej

– govorec navede nekaj primerov, čeprav jih je še (mnogo) več, vendar bi bilo nerelevantno ali nemogoče navesti vse

Svetovalec za energetske varčne gradnje navaja različne možnosti ogrevanja:

potem se lahko pogovarjava o plinu o olju o toplotnih črpalkah o rekooperaciji in tko naprej to je dolga zgodba ne

– govorec meni, da je še več primerov, čeprav se jih sam ne spomni v trenutku govorenja

Intervjuvanec v radijski pogovorni oddaji razlaga svoje mnenje o nerešenih mejnih vprašanjih med Slovenijo in Hrvaško:

če bo uspela s pomočjo seveda Evropske unije prepričat Hrvaško da se bo na podlagi pravnih sredstev mediatorjev in tako naprej umaknila na stanje petindvajseti šteti

– govorec želi ustvariti vtis, da je mogoče navesti še več (čeprav to mogoče ni res)
Prodajalec odej razlaga stranki, ki je kupila odejo:
ti zdravi celice da jih da v ravnovesje in antistres in tako naprej

c) propozicijski element je približno izražen:

– govorec ustvari ad hoc kategorijo
Podjetnik v radijskem intervjuju razlaga:
jaz mislim da so v življenju pot() pomembne tri stvari varnost zdravje in recimo sreča osebna rast in tako naprej

– govorec se ne spomni pravega izraza
Učitelj slovenščine v srednji šoli razlaga učencem:
družba je pač eee pisana pestra in tako naprej

– govorec ima težavo izraziti to, kar želi povedati
Igralec v radijskem intervjuju razlaga:
torej ble so začetniške porodniške al porodne t() težave krči in tko naprej

Poleg tega da označevalec odprte propozicije nakaže, da je predhodni element propozicije odprt, je lahko tudi priročen in učinkovit zaključek izjave ali teme pogovora, npr.:

Učitelj slovenščine v srednji šoli povzame, kar je bilo do zdaj povedanega, in nadaljuje z obravnavo naslednje kitice pesmi:
ja da je zdej on razmišljal da bo kr konc naredu kr je v tem a ne eee priporu in tko naprej no [ime] še zadnjo kitico prosem

Če povzamemo, je označevalec odprte propozicije strateško sredstvo, ki ga govorec uporabi, ko želi nakazati, da je predhodni propozicijski element nepopoln, nakazan s primerom ali približno izražen. Prav tako je označevalec odprte propozicije učinkovit način za zaključitev izjave ali teme. Razlogi, zakaj govorec uporablja te označevalce in jih skušam specificirati zgoraj, kontrolirajo rabo označevalcev odprte propozicije in jih lahko v okviru sociro-kognitivnega modela štejemo kot del kontrolne strukture diskurza.

5.2 Obseg vpliva

Označevalci odprte propozicije se praviloma nanašajo na predhodni propozicijski element. Ta element je lahko zelo različen, in sicer:

a) znotrajstavčno nanašanje:
– samo en predhodni element:
k predvsem je tukaj denar in tako naprej

– več predhodnih elementov istega tipa:

mi smo na vrhu slovenščina irščina eee hindi in tako naprej

– elementi so lahko sestavljeni:

se je treba mogoče vrnat k koreninam podjetništva pa mal h kmečki logiki in tako naprej

b) medstavčno nanašanje:

– samo en predhodni stavek:

opravljat eee opravilj svoje delo in ugotovit ne a je ta koncentracija kapitala sploh bla zakonita in tako naprej

– več predhodnih stavkov:

je treba zdej merit a ne eee beležit kako z() do teh trkov pride kolk jih je in tko naprej

Najdemo tudi primer znotrajstavčnega nanašanja znotraj medstavčnega nanašanja: *ampak se je proti skupinam kot so denimo tajkuni torej tisti ki so neupravičeno obogateli *cestni lobiji gradbeni lobiji cestninski lobiji na Darsu in tako naprej* uprla al pa tudi proti proti recimo birokratskemu postopanju v državni upravi in tako naprej*

Čprav je označevalec odprte propozicije praviloma za propozicijskim elementom, na katerega se nanaša, pa je lahko izjemoma za njim dodan še kak propozicijski element, ki sodi zraven:

teoretska besedila o tem kako naj bo čim majn k() k() eee kako naj bo bodo ose() da bo čim majn oseb kako osebe naj ne bodo psihološko okarakterizirane kako naj bo zgodba reducirana in tako naprej tako naprej kakšen naj bo tip pripovedovalca

V okviru uporabljenega socio-kognitivnega pogleda na diskurz obstaja predpostavka o makrostrateških procesih diskurza, to so procesi izbrisa, posploševanja in konstrukcije. S tega stališča sta govorec in naslovnik usmerjena v povzemanje vsebine, njenim podrobnostim ne posvetita veliko časa in jih hitro preskočita, če ni za nasprotno posebnega razloga. Zato predpostavljamo, da označevalec odprte propozicije skupaj s predhodnimi propozicijskimi elementi, na katere se nanaša, tvori neko enoto znotraj propozicije, ki jo govorec in naslovnik obravnavata kot eno. Ker označevalec odprte propozicije tudi nima propozicijskega pomena sam po sebi, menimo, da ne sproži posebne, lastne predstave. Če konkretiziramo, to pomeni, da si govorec in naslovnik pod *in tako naprej* ne predstavljata/konkretizirata še nekih dodatnih, neizraženih primerov/elementov/podrobnosti. Podobno se strinjajo tudi nekateri drugi raziskovalci (npr. OVERSTREET 1999: 60).

5.3 Interakcijska raven

Vsak diskurz, govorneni še posebej, je interakcijski, zato lahko besedilu/govoru vedno pripišemo tudi interakcijsko vlogo oz. v okviru tukaj uporabljene teorije reče-

mo, da je pod vplivom interakcijskih strategij. S temi strategijami mislimo predstave, ki jih imajo udeleženci v diskurzu o drugih udeležencih, njihovih medsebojnih razmerjih, namenih, verjetjih, védenju ...

V interakcijsko raven označevalcev odprte propozicije lahko umestimo večino tega, kar sicer opisujejo kot medosebno funkcijo označevalcev odprte propozicije. Tej je bilo v zadnjem desetletju posvečene veliko pozornosti, kot ugotavljata tudi PICHLER, LEVEY (2011). Prva ji je obširno pozornost posvetila OVERSTREETOVA: »Skušala bom pokazati, da je na označevalce odprte propozicije najbolje gledati kot na večfunkcionalne oblike, ki ne služijo primarno referenčni funkciji, ampak imajo veliko bolj medosebno vlogo.«¹ (1999: 11)

Na podlagi analiz gradiva v korpusu GOS se lahko podobno kot drugi pred nami strinjamo, da v splošnem označevalci odprte propozicije:

- naslavljajo naslovnika in ga spodbujajo, da uporabi lastno védenje, da aktivno sodeluje v diskurzu, da vloži več truda v interpretacijo, da ugame, kaj ima govorec v mislih.
- Vendar podrobna analiza, predstavljena v 5.1, odstre še nekatere druge, bolj specifične interakcijske cilje, povezane z rabo označevalcev odprte propozicije, in sicer:
- govorec da naslovniku vedeti, da ne želi razlagati podrobnosti,
- govorec da naslovniku vedeti, da ni prepričan, ali je povsem natančno predstavil propozicijski element,
- govorec da naslovniku vedeti, da meni, da propozicijski element ni tako pomemben, da bi mu morala posvetiti več besed,
- govorec da naslovniku vedeti, da ima določene težave pri tvorjenju,
- govorec skuša biti prepričljiv in skuša ustvariti vtis, da bi lahko navedel še več.

6 Zaključek

V prispevku smo obravnavali skupino pragmatičnih izrazov v govornem diskurzu, kot so *in tako naprej*, *pa to*, *ali pa nekaj takega*, in jih poimenovali označevalci odprte propozicije.

Njihova prisotnost v govornem korpusu slovenščine GOS kaže, da je tovrstnih izrazov kar veliko število, vendar so le redki pogosto rabljeni. Imamo torej sliko jezikovne rabe, v kateri se govorniki pogosto zatekajo k rabi nekaj izbranih jezikovnih sredstev, ob tem pa obstaja še cela vrsta sorodnih, podobnih jezikovnih sredstev s številnimi različicami, ki pa jih govorniki uporabljajo le redko ali celo izjemoma.

Kvantitativni rezultati kažejo, da so označevalci odprte propozicije najpogostejše rabljeni v neformalnih, zasebnih situacijah, in njihova raba pada, kolikor bolj se bližamo formalnim in javnim situacijam. To tendenco si lahko pojasnimo s tem, da je propozicijska vsebina nepopolna, približno izražena ali s primerom nakazana pogosteje v spontanah, ne vnaprej pripravljenih govornih situacijah, kjer govorec nima veliko časa za tvorjenje. K temu sklepu vodi tudi dejstvo, da so značilni predvsem za

¹ Prevod avtorice.

govorjeni, in veliko manj za pisni diskurz. Na podlagi interakcijske vloge označevalcev odprte propozicije pa se zdi tudi razumljivo, da so pogosteje rabljeni v situacijah, kjer skušajo govorniki (čeprav samo navidez – na primer javni razvedrilni diskurz) vzpostaviti bolj intimno atmosfero in bližji stik z naslovnikom kot v situacijah, kjer je razmerje med sogovorniki bolj formalno.

Ugotovili smo precejšnje razlike v rabi posameznih označevalcev odprte propozicije: v različnih situacijah se rabijo različni, *in tako naprej* predvsem v bolj formalnih, *pa to* ter *pa tako* predvsem v manj formalnih, *pa vse* samo v nejavnih. To sovpada s splošno znanim dejstvom, da ni vsak izraz primeren v vsaki situaciji. Kljub temu slika ni popolnoma polarizirana – čeprav je na primer *pa to* rabljen predvsem v manj formalnih situacijah, tudi v najbolj formalnih ni povsem odsoten, obratno velja za *in tako naprej*.

V zadnjem delu razprave analiziramo diskurzno razsežnost označevalcev odprte propozicije na podlagi kvalitativne analize rab izraza *in tako naprej*. Osvetliti smo jih skušali ne samo s sociološkega in besedilnega, ampak tudi s kognitivnega vidika ter predstavili *in tako naprej* kot strateško jezikovno sredstvo, s katerim si govorec pomaga pri tvorjenju, tako da z njim na neki način komentira predhodni propozicijski element.

Označevalce odprte propozicije označimo za pragmatične izraze. Od podobnih izrazov so jim morda najbližji diskurzni označevalci, to so izrazi kot *ja, mhm, a ne, no, dobro, glejte* ipd. Zlasti z (*a*) *ne* so označevalci odprte propozicije povezani tudi prek pogostega sopojavljanja – tip *tuki so pa same neke hobotnice in tako naprej a ne* (prim. raziskavo PICHLER, LEVEY 2010 na primeru angleščine). Nekateri avtorji jih celo označijo kot vrsto diskurznih označevalcev (npr. OVERSTREET 2005), češ da se prav tako pojavljajo zunaj sintaktične strukture stavka ali so le ohlapno povezani z njo, drugi nasprotno argumentirajo, da so vendarle po vrsti lastnosti (npr. dokaj homogena struktura izrazov, dokaj stalno mesto v izjavi, nanašanje na predhodni propozicijski element itd.) različni od tipičnih diskurznih označevalcev (npr. MARTINEZ 2011). Sami smo mnenja, da je treba različne pragmatične izraze pred njihovo morebitno klasifikacijo oz. umestitvijo v jezikovni sistem še precej raziskovati. Poleg tipičnih diskurznih označevalcev in označevalcev odprte propozicije namreč najdemo v govoru še razne ekspresivne izraze (*žal, super, fino, a res, joj, odlično ...*), izraze povzemanja (*skratka, se pravi, tako da ...*), izraze, ki napovedujejo premor (*samo malo, čakajte, samo trenutek, samo da vidim ...*), izraze naštevanja (*prvo kot prvo ...*), izraze rekanja (*bi rekel, moram reči, saj pravim ...*) in še kakšne druge (*v bistvu, kaj jaz vem, kaj (pa) vem, ne vem, itak ...*). Poleg tega ne smemo prezreti pisnega diskurza, kjer se prav tako pojavljajo nekateri sorodni izrazi, čeprav ne nujno isti in ne nujno v istih vlogah (prim. razprave o metadiskurzu, v slovenskem prostoru npr. PISANSKI PETERLIN 2011). Pragmatični izrazi so pozornost raziskovalcev pritegnili šele zadnja desetletja, ko so govorni korpusi omogočili boljši vpogled v govornem diskurzu. Tudi vedno nove in nove razprave na to temo kažejo, da tema še ni izčrpana.

LITERATURA

- Karin AIJMER, 1996: *English Discourse Particles: Evidence from a Corpus*. Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Jenny CHESHIRE, 2007: Discourse variation, grammaticalisation and stuff like that. *Journal of Sociolinguistics* 11/2. 155–193.
- Teun A. van DIJK, 2008: *Discourse and Context: A Sociocognitive Approach*. Cambridge University Press.
- , 2009: *Society and Discourse: How Social Contexts Influence Text and talk*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Teun A. van DIJK, Walter KITSCH, 1983: *Strategies of Discourse Comprehension*. New York, London: Academic Press.
- Elisabeth R. DINES, 1980: Variation in discourse: “And stuff like that”. *Language in Society* 9/1. 13–31.
- Sylvie DUBOIS, 1992: Extension particles, etc. *Language Variation and Change* 4. 179–203.
- Julieta FERNANDEZ, Aziz YULDASHEV, 2011: Variation in the use of general extenders and stuff in instant messaging interactions. *Journal of Pragmatics* 43. 2610–2626.
- Mira KRAJNC IVIČ, 2009: *Razgovor kot vrsta komunikacijskega stika*. Maribor: Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti.
- Ignacio M. Palacios MARTINEZ, 2011: “I might, I might go I mean it depends on money things and stuff”: A preliminary analysis of general extenders in British teenagers’ discourse. *Journal of Pragmatics* 43. 2452–2470.
- Catrin NORRBY, Joanne WINTER, 2001: Affiliation in adolescents’ use of discourse extenders. *Zbornik konference Conference of the Australian Linguistic Society*. Canberra, Avstralija, 2.–4. december.
- Maryann OVERSTREET, 1999: *Whales, candlelight, and Stuff Like That: General Extenders in English Discourse*. Oxford & New York: Oxford University Press.
- , 2005: And stuff und so: Investigating pragmatic expressions in English and German. *Journal of Pragmatics* 37. 1845–1864.
- Vahid PARVARESH, Manoochehr TAVANGAR, Abbas ESLAMI RASEKH, 2010: General extenders in Persian discourse: Frequency and grammatical distribution. *Cross-cultural Communication* 6/3. 18–35.
- Heike PICHLER, Stephen LEVEY, 2010: Variability in the co-occurrence of discourse features. *Language studies working papers* 2. 17–27.
- Agnes PISANSKI PETERLIN, 2011: *Metabesedilo med dvema kulturama*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.
- Jurate RUZAITE, 2010: Translation equivalents of vague language items: A study of general extenders in parallel corpus. *Studies about Languages* 16. 33–38.

- Mojca SCHLAMBERGER BREZAR, 2007: Vloga povezovalcev v govorjenem diskurzu. *Jezik in slovstvo* 52/3–4. 21–32.
- Mojca SMOLEJ, 2007: Eliptične strukture in njihove metabesedilne vloge. *Jezik in slovstvo* 52/3–4. 67–78.
- Mojca SMOLEJ, 2010: Kazalci stopnje besedilne zgradbe v govorjenih narativnih besedilih. *Vloge središča: konvergenca regij in kultur*. Ur. Irena Novak - Popov. Ljubljana: Zveza društev Slavistično društvo Slovenije. 91–102.
- Sali A. TAGLIAMONTE, Derek DENIS, 2010: The stuff of change: General extenders in Toronto, Canada. *Journal of English Linguistics* 38/4. 335–368.
- Agnes TERRASCHKE, 2010: Or so, oder so, and stuff like that – general extenders in New Zealand English, German and in learner language. *Intercultural Pragmatics* 7/3. 449–469.
- Darinka VERDONIK, 2006: Mhm, ja, no, dobro, glejte, eee ...: diskurzni označevalci v telefonskih pogovorih. *Jezik in slovstvo* 51/2. 19–36.
- Darinka VERDONIK, 2007: *Jezikovni elementi spontanosti v pogovoru: Diskurzni označevalci in popravljanja*. Maribor: Slavistično društvo.
- Darinka VERDONIK, Matej ROJC, 2006: Are you ready for a call? – Spontaneous conversations in tourism for speech-to-speech translation systems. *Zbornik konference 5th International Conference on Language Resources and Evaluation*. Genova, Italija, 25.–26. maj.
- Darinka VERDONIK, Ana ZWITTER VITEZ, 2011: *Slovenski govorni korpus Gos*. Ljubljana: Trojina, zavod za uporabno slovenistiko.
- Jana VOLK, 2007: Italijanske jezikovne prvine v spontanem govoru v Slovenski Istri. *Annales, Series historia et sociologia* 17/1. 153–166.
- Danila ZULJAN KUMAR, 2007: *Narečni diskurz: diskurzivna analiza briških pogovorov*. Ljubljana: Založba ZRC.
- Andrej ŽGANK, Tomaž ROTOVNIK, Mirjam SEPESY MAUČEČ, Darinka VERDONIK, Jani KITAK, Damjan VLAJ, Vladimir HOZJAN, Zdravko KAČIČ, Bogomir HORVAT, 2004: Acquisition and annotation of Slovenian Broadcast News database. *Zbornik konference 4th International Conference on Language Resources and Evaluation*. Lizbona, Portugalska, 26.–28. maj.

SUMMARY

In this paper we investigate a group of markers in spoken interaction in Slovene, known by the term “general extenders”. Expressions such as *in tako naprej* ‘and so on’, *pa to* ‘and such’, *pa tako* ‘and like that’, *pa vse* ‘and all’, *ali pa kaj takega* ‘or something like that’, *ali nekaj takega* ‘or something like that’, fall into this category. They are commonly divided into two groups: those beginning with *in* or colloquial *pa*, called “adjunctive”, and those beginning with *ali*, called “disjunctive”. We use

the Slovene reference speech corpus GOS for the analysis. Corpus GOS includes about 1 mio. transcribed words of speech in everyday situations (private and official) as well as school lessons, lectures, and public media (TV and radio) discourse. We find a total of 50 different expressions that can function as general extenders in speech, however, only 12 of them are used more than 12 times, and 10 of them are used merely once. The most common five are: *in tako naprej* (225 uses), *pa to* (318 uses), *pa vse* (44 uses), *pa tako* (79 uses), *ali pa kaj takega* (38 uses). First, we compare their usage in different discourse settings within the GOS corpus. The results show that there is a greater variety and frequency of general extenders in non-public and informal settings than in the public and formal settings; that disjunctive general extenders are similarly frequent in all non-public settings, whilst adjunctive general extenders are more frequent in private than in official non-public settings; and that there are important differences in the usage of particular general extenders. Then we examine the most frequent Slovene general extender, *in tako naprej*, using the socio-cognitive approach, based on the theory of mental models by VAN DIJK and KINTSCH (1983). We specify *in tako naprej* as a strategic device that a speaker uses when s/he wants to leave the previous element of the proposition underspecified, exemplified, or approximated. The elements of control structure that guide its usage are, for example: a speaker does not want to explain the details, a speaker thinks the details are not important or interesting, a speaker wants to indicate that the thing/process is repeating, etc. General extenders refer to the previous element of the proposition which can be of various length: single previous word, word phrase, more words/phrases, single previous sentence or several sentences. From the interactional level point of view, we find that general extenders address the listener and stimulate him/her to use his/her own knowledge and actively cooperate, to put more effort into interpretation, to guess what the speaker has in mind. However, also some more specific interactional goals are identified, such as: a speaker lets the listener know that s/he does not want to explain the details, a speaker lets the listener know that s/he is unsure whether s/he has exhaustively represented the propositional element, a speaker lets the listener know that s/he has some problems in production, etc.

OCENE – POROČILA – ZAPISKI – GRADIVO

ZNAČAJ INTEGRATIVNE I INSTRUMENTALNE ORIJENTACIJE PRI IZBORU SLOVENACKOG JEZIKA KAO STRANOG

1. Uvod

1.1. Integrativna i instrumentalna orijentacija – teorijski okvir

U poslednjih nekoliko decenija motivacija ima centralnu ulogu u empirijskim istraživanjima i teorijskom radu u okviru konteksta učenja stranog jezika. Motivacija predstavlja jednu od najkompleksnijih varijabli korišćenih za osvetljavanje individualanih razlika u učenju i izboru stranoga jezika (VAEZI 2008: 54).

Vrlo značajnu ulogu u istraživanju motivacije u učenju drugog jezika ima Gardnerova teorija motivacije. Pregledavši literaturu dostupnu u oblasti motivacije učenika za učenjem stranog jezika, uočili smo da mnoge studije upravo koriste Gardnerov socioedukativni koncept, što potkrepljuje značaj njegovog rada u ovoj oblasti.

Mi ćemo se u našem radu fokusirati samo na jednu varijablu iz Gardnerovog socioedukativnog modela. Naime, usredsredićemo se na orijentaciju tj. razloge studenata pri izboru jezika kao stranog jezika, u našem slučaju slovenačkog. Dakle, to je jedan faktor u njegovom modelu koji utiče na motivaciju¹ studenata za učenje jednog jezika i, u krajnjem, na sam uspeh u njegovom savladavanju. Ostale varijable koje utiču na motivaciju, a koje necemo uzeti u obzir u ovom istraživanju, jesu stavovi prema okolnostima učenja, talenat, strategije u učenju jezika, nelagodnost, samopouzdanje itd.

Prema Gardnerovoj teoriji, razlozi za učenje stranog jezika mogu biti instrumentalne ili integrativne prirode.

Integrativna orijentacija odslikava istinsko interesovanje za učenje drugog jezika radi približavanja drugoj jezičkoj zajednici. Ovo podrazumeva poštovanje i otvorenost prema drugim kulturnim grupama i načinima života. Kod ekstremnih slučajeva dolazi čak i do potpune identifikacije sa određenom govornom zajednicom. Budući da integrativnost uključuje emocionalnu identifikaciju sa drugom kulturnom grupom, ona se u socioedukativnom modelu reflektuje u integrativnoj orijentaciji prema učenju drugog jezika, tj. pozitivnom stavu prema određenoj jezičkoj zajednici i uopšte otvorenosti prema ostalim grupama (tj. odsustvu etnocentrizma) (GARDNER 2001: 4).

Instrumentalna orijentacija reflektuje pragmatičke, utilitarne motive za učenje nekog stranog jezika. Ona se odlikuje željom da se ostvari društveno priznanje ili ekonomski napredak putem znanja stranog jezika. Instrumentalni razlozi za učenje stranih jezika mogu biti, na primer, bolji posao, bolji status, lični uspeh, dobijanje stipendije, lični napredak ili osnovna sigurnost i opstanak (BAKER 1992: 32).

Dakle, integrativna orijentacija predstavlja razloge za učenje drugog jezika u kojima je istaknuta identifikacije sa određenom zajednicom, a instrumentalna orijentacija,

¹ U socioedukativnom modelu, motivacija za učenjem drugog jezika se sastoji iz tri elementa. Prvo, motivisani pojedinci ulažu trud u učenje jezika, potom, oni žele da postignu cilj, i, na kraju, uživaju u učenju jezika.

s druge strane, predstavlja praktične razloge za učenje jezika, gde ne postoji interes za socijalnim približavanjem jezičkoj zajednici (MASGORET, GARDNER 2003: 174 – 175).

Orijentacije ne moraju nužno biti povezane sa motivacijom. Naime, neko može biti integrativno orijentisan ali ne mora biti motivisan da uči strani jezik. Slična je situacija i sa onima koji su instrumentalno orijentisani. U Gardnerovom modelu, faktor koji je direktno povezan sa uspehom jeste motivacija (MASGORET, GARDNER 2003: 175). Dakle, orijentacije mogu eventualno samo doprineti motivaciji učenika da uči jedan jezik.

Bejker navodi da većina istraživača koja je merila instrumentalnu i integrativnu orijentaciju smatra da su integrativno orijentisani učenici uspešniji u učenju stranoga jezika od onih instrumentalno orijentisanih (BAKER 1993: 33–34).

Valjano je još napomenuti da integrativna i instrumentalna orijentacija nisu neophodno međusobno isključive. Postoji mogućnost postojanja obe orijentacije u isto vreme. Jedna osoba može biti motivisana obema orijentacijama različitim intenzitetom. Na primer, ako neko uči jezik sa primarnim razlogom da postane deo grupe koja taj jezik govori, može takođe verovati da će integracija u novu grupu doprineti njegovom ličnom napretku ili će mu čak pomoći da se uzdigne na društvenoj lestvici. Dakle, postoji tendencija da su rezultati koji se tiču integrativne orijentacije u značajnoj korelaciji sa rezultatima instrumentalne orijentacije (GARDNER 2001: 8). Sigurno je razumljivo da će pojedinci koji su mislili da su integrativni razlozi relevantni za njihovo učenje slovenačkog, takođe i instrumentalne razloge uzeti u obzir. I, s druge strane, pojedinci koji smatraju da im nije važno učenje slovenački iz instrumentalnih razloga, isto osećaju o integrativnim razlozima. Visok stepen korelacije između ove dve klase razloga jednostavno ukazuje na to da ni jedna klasa razloga nije nezavisna.

1.2. Predmet i zadaci istraživanja

Ovo istraživanje okrenuto je ka ispitivanju razloga studenata za izbor slovenačkog jezika kao stranog i njihovom odnosu prema jezicima bivše Jugoslavije.

Primarni cilj ove studije jeste da se izmeri integrativna i instrumentalna orijentacija studenata pri izboru slovenačkog kao stranog. U analizi građe nastoji se proveriti hipoteza da li postoje razlike u prirodi razloga za učenje slovenačkog jezika među ispitanicima različitog pola i mesta studiranja. S obzirom na to da je ispitivanje ovakog tipa veoma važno za pravljenje strategije promovisanja slovenačkog jezika i modifikovanje same nastave, posebno mesto u ovome radu imaće takav primenjenolingvistički pristup.

Pored toga, zadatak nam je da proverimo status jezika bivše Jugoslavije u svesti studenata i ispitamo koji je jezik popularniji među studentima u Srbiji – makedonski ili slovenačkog, kao jedina dva strukturno različita jezika od srpskog. Kod ispitivanja popularnosti ova dva jezika proverili smo da li postoji razlike u izboru jezika među informatorima različitog pola i mesta studiranja.

1.3. Metode, korpus i ispitanici

Za relevantnost i pouzdanost samog istraživanja od presudne su važnosti ispitanici, tačnije kriterijum njihove selekcije. U ovom radu ispituju se orijentacije

188 studenata jezika iz Novog Sada i Beograda². Kako bi se dobili relevantni podaci o njihovim stavovima, u istraživanje su uključeni informatori različitog pola.

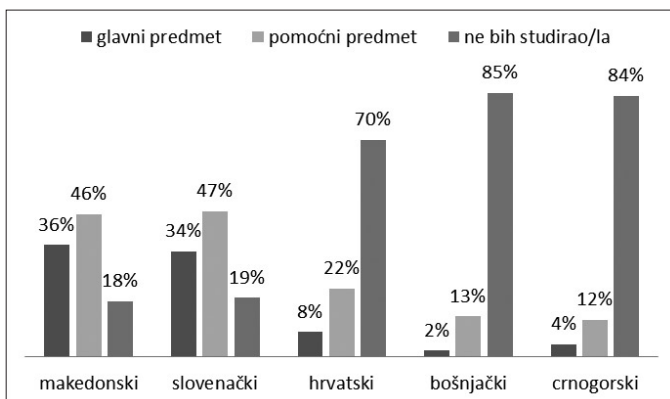
U studiji se koristi upitnik, u koji je uključeno 15 pitanja o stavovima prema jezicima nekadašnje Jugoslavije. Budući da je naš zadatak ispitivanje izbora stranog jezika i razloga za takav izbor, ovde ćemo se fokusirati samo na pitanja koja se toga tiču. Dakle, od 15 pitanja predmet naše pažnje biće samo 3, koja se tiču izbora stranog jezika i razloga takve odluke. Analizirana pitanja su otvorena i zatvorena. Otvorena pitanja su sa slobodnim odgovorima, dok zatvorena pitanja postoje u dve varijante, dihotomna i pitanja sa višesturkim odgovorom. Polazeći od pretpostavke da će odgovori ispitanika zavistiti od njihovih individualnih karakteristika kao što su pol i mesto studiranja, dva pitanja (*izbor između slovenačkog i makedonskog i razlozi za izbor slovenačkog*) ćemo analizirati koristeći ove dva parametra. Odgovore na sva tri pitanja analizirali smo tehnikom izračunavanja procenta, a rezultate dijagramski predstavili.

2. Rezultati istraživanja

2.1. Status jezika bivše Jugoslavije u svesti studenata

Studenti su imali sledeći zadatak: *Od ponuđenih jezika nulom (0) označite jezike koje nikada ne biste studirali, jedinicom (1) jezik koji biste rado studirali kao glavni predmet i dvojkom (2) jezik koji biste studirali kao drugi/pomoćni: ___ bošnjački, ___ makedonski, ___ slovenački, ___ hrvatski, ___ crnogorski.*

U dijagramu 1 predstavljeni su rezultati odnosa studenata prema učenju jezika nekadašnje Jugoslavije. U Dijagramu je predstavljeno pet jezika u okviru kojih se nalaze procenti studenata koji bi svaki od jezika izabrali kao glavni predmet, potom kao pomoćni i, na kraju, procenti studenata koji određeni jezik nikada ne bi studirali. Pri analizi ovog pitanja rezultate nismo ukrstili s parametrom pola i mesta studiranja ispitanika, budući da su ti rezultati u analizi ovog pitanja irelevantni.

Dijagram 1: Odnos studenata prema učenju jezika bivše Jugoslavije

² Ispitivanje je sprovedeno 2011. godine.

Krenućemo od slovenačkog i makedonskog, koji predstavljaju jedina dva strukturno različita jezika u odnosu na srpski. Dakle, od ukupnog broja ispitanika 36% studiralo bi makedonski kao glavni predmet a 34% slovenački, 47% bi studiralo slovenački kao pomoćni a 46% makedonski, dok 19% nikad ne bi studiralo slovenački a 18% makedonski.

Pored srpskog, hrvatski, bošnjački i, odskora, crnogorski, jesu jezici koji su nastali kao rezultat raspada SFRJ. Što se tiče same strukture navedenih jezika oni predstavljaju jedan jezik, koji se u jedinstvenoj državi zvao srpskohrvatskim. Raspadom SFRJ i formiranjem posebnih država, srpskohrvatski se razlaže ne četiri jezika, srpski, hrvatski, bošnjački i crnogorski. Ovakvo stanje možemo opisati kao nastojanje nacionalnih jezičkih politika četiri države da formiraju odelite jezike, uprkos strukturnoj jednakosti. Drugim rečima, iz lingvitičke perspektive to je i dalje jedan jezik, dok iz političke to predstavlja 4 jezika.

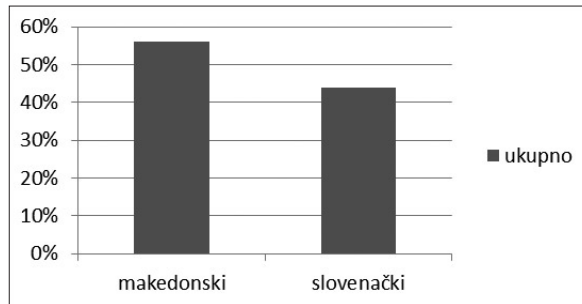
Rezultati u pogledu ovih jezika su sledeći: kao glavni predmet 8% je izabralo hrvatski, 2% bošnjački i 4% crnogorski. Kao pomoćni predmet, od ukupnog broja ispitanika hrvatski bi studiralo 22%, bošnjački 13% i crnogorski 12%. Procenat participanata koji nikada ne bi studirali hrvatski iznosi 70, dok je taj procenat kod bošnjačkog (85%) i crnogorskog (84%) skoro jednak.

Rezultati dobijeni u upitniku potvrdili su naša očekivanja. Naime, najveća zainteresovanost među informatorima postoji za slovenački i makedonski, što je razumljivo budući da ih oni smatraju drugačijim od srpskog jezika, te su im oni stoga privlačniji za učenje. Još jedan razlog se može smatrati relevantnim, a to je izostanak direktnih sukoba između Srbije, s jedne strane, i Makedonije i Slovenije, s druge, tokom jugoslovenskog građanskog rata u poslednjoj deceniji XX veka, pa ne postoji animozitet prema narodu i njihovoj kulturi, u okviru koje spada i jezik. S druge strane, u svesti studenata hrvatski, bošnjački i crnogorski ne predstavljaju posebne jezike, te se zato velik procenat ispitanika ne odlučuje za njih. Besmisleno je studirati jezik koji znaš, koji nije toliko diferenciran da zavređuje pažnju. Međutim, to ne podrazumeva da oni te jezike smatraju srpskim. U slučaju najpre hrvatskog, ali i bošnjačkog jezika slaboj zainteresovanosti doprinose i sećanja na sukobe iz građanskog rata, jer ne postoji istorijska distanca.

2.2. Slovenački ili makedonski

Kod pitanja *Između makedonskog i slovenačkog vi biste se odlučili za studije* _____, ispitanici treba da se opredele za jedan od dvaju ponuđenih jezika. Dakle, da se odluče koji bi jezik studirali – makedonski ili slovenački. Pitanje je u ovom slučaju samo hipotetičko, budući da su participanti već studenti nekog jezika.

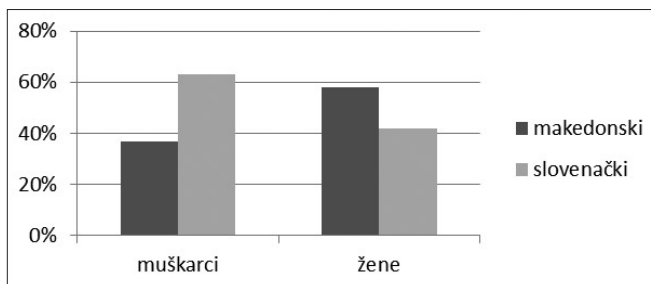
Pre nego što ukrstimo podatke o izboru jezika sa polom i mestom studiranja, iznećemo rezultate odgovora svih ispitanika (dijagram 2). Iako procentualna razlika nije toliko drastična, ona nije zanemarljiva. Naime, rezultati pokazuju da je veći procenat studenata izabrao makedonski (56%).

Dijagram 2: Izbor jezika među svim studentima

U polnoj varijaciji postoji statistički značajna diferencijacija između muške i ženske grupe u pogledu jezičke preferencije. Naime, muškarci su se u većoj meri opredelili za slovenački (63%) nego za makedonski (37%), dok, s druge strane, žene pre biraju makedonski (58%).

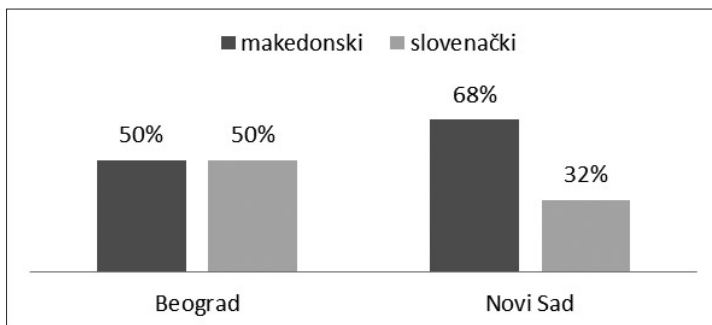
Ovakvo razilaženje muškog i ženskog pola u pogledu preferencije jezika mogli bismo povezati sa medijskom prevalencijom zastupnika makedonske kulture, koju uglavnom čine pevači popularne muzike. U muzičkom repertoaru makedonskih izvođača preovladava ljubavna tematika, koja je, generalno govoreći, bliža ženskom delu populacije, te je razumljivo što je makedonski jezik među ženskim ispitanicima popularniji. Štaviše, makedonski promotori popularne muzike i fizički su prisutni u Srbiji, organizujući koncerte i gostujući u noćnim klubovima. Pored toga, nije redak slučaj migracija makedonskih muzičara iz svoje matične zemlje u Srbiju (tačnije Beograd) u potrazi za boljom zaradom, koja proizilazi iz većeg srpskog tržišta.

Dijagram 3: Izbor jezika u korelaciji sa polom

U pogledu mesta studiranja postoji statistički relevantna razlika, pri čemu beogradski studenti u jednakoj meri biraju i makedonski i slovenački, dok su u Novom Sadu rezultati u korist makedonskog daleko veći (68%) od rezultata slovenačkog.

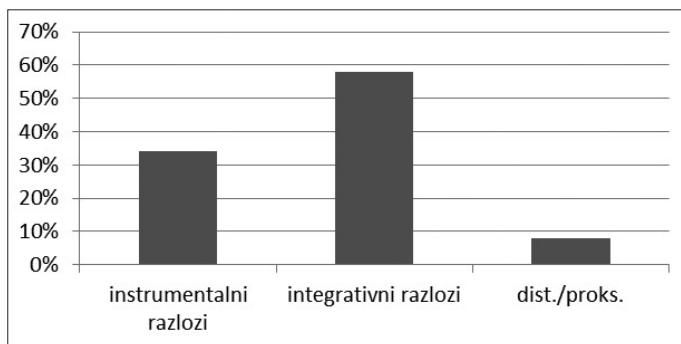
Navešćemo neke faktore koji mogu uticati na ovakvo diferencirano stanje u pogledu jezičke preferencije na različitim univerzitetima. Naime, na izbor jezika, između ostalog, može uticati stručnost i zainteresovanost profesora određenog jezika za njegovo popularisanje, opremljenost učionice u kojoj se izvodi nastava, strukture studenata i dr.

Dijagram 4: Izbor jezika u korelaciji s mestom studiranja studenata

2.3. Integrativni ili instrumentalni razlog

Pitanje *Zašto biste studirali baš taj jezik?* povezano je sa prethodnim. Dakle, odlučivši se za jedan od ovih dvaju jezika, što je bio zadatak u prethodnom pitanju, ispitanici sad imaju zadatak da daju razloge svoga izbora. Budući da nas ovom prilikom zanima samo slovenački jezik, zanemarićemo odgovore koji se tiču makedonskog.

Dijagram 5: Orijeantisanost ispitanika obe polne grupe i oba fakulteta koji su se opredelili za studiranje slovenačkog

Odgovore participanata u pogledu razloga za izbor učenja slovenačkog jezika možemo sistematizovati u 3 velike kategorije. U prve dve su integrativni i instrumentalni razlozi, dok smo u treću svrstali one razloge koji se tiču jezičke udaljenosti. Analiziravši odgovore svih ispitanika, bez obzira na pol i mesto studiranja, dobili smo podatak da je najveći broj studenata (58%) integrativno orijentisan, potom slede oni instrumentalno orijentisani (34%), dok 8% ispitanika navodi jezičku bliskost ili udaljenost kao razlog svog izbora. Rezultati pokazuju da je najveći broj ispitanika ili integrativno ili instrumentalno polarisan, što je potvrdilo naše pretpostavke vezane za razloge za izbor nekog jezika.

Kod pripadnika obe polne grupe postoji ujednačenost kako kod integrativno i instrumentalno orijentisanih odgovora tako i kod onih koji se tiču bliskosti jezika srpskom, te u ovim slučajevima nećemo davati grafički prikaz i komentar za svaku pojedinačnu varijablu. Kod samog formulisanja svoje orijentisanosti, takođe, nismo primetili razliku između muškaraca i žena.

Analiziravši odgovore takođe nismo uočili diferenciranje u pogledu mesta studiranja, tako da ni tu nismo uključili dijagram i potrobniju analizu. Fakultet sa kojeg studenti potiču nije bio relevantan ni u pogledu formulisanja stavova informatora.

Odgovore koje smo okarakterisali kao integrativno orijentisane možemo svrstati u 4 grupe, koje odlikuje različit stepen opštosti: (1) ljubav prema zemlji (*Slovenija je zemlja o kojoj sam čula lepe stvari i volela bih da saznam nešto više o njoj; Zato što mi se sviđa Slovenija kao zemlja; Slovenija je lepa zemlja.*), (2) ljubav prema narodu (*Ljubav prema narodu.*), (3) ljubav prema kulturi (*Zbog slovenačke kulture; Interesantna mi je slovenačka kultura; Interesantna mi je slovenačka kultura.*), (4) ljubav prema jeziku (*Lepo zvuči; Zato što mi je interesantan; Mnogo mi je zanimljiv; Volim taj jezik; Zato što mi se sviđa, melodičan je.*)

Instrumentalno orijentisane odgovore možemo takođe podeliti u nekoliko različitih grupa³: (1) ekonomski status zemlje (*Jedini razlog je ekonomski status Slovenije; Zato što je Slovenija razvijenija; Slovenija je ekonomski razvijenija zemlja; Zato što je država razvijenija i postoji veća perspektiva.*), (2) mogućnost pronalaženja posla (*Zbog kontakata sa nekom slovenačkom firmom; Zato što postoji veća mogućnost zapošljavanja; Zbog većih mogućnosti pri zapošljavanju; Zbog posla.*), (3) odnos Slovenije prema Srbiji (*Zato što sam čula da naša zemlja ostvaruje saradnju sa Slovenijom.*), (4) status Slovenije u Evropskoj uniji (*Slovenija je članica Evropske unije.*), (5) mogućnost dobijanja stipendije (*Mogućnosti studiranja u Sloveniji su bolji; Mogućnost dobijanja stipendije*) (6) prestižnost i perspektivnost jezika (*Mislim da je slovenački prestižan jezik; Slovenački je uticajan jezik; Čini mi se perspektivnijim; Mislim da je prosperativniji.*), (7) turistička poseta Sloveniji (*Zbog posete Sloveniji; Slovenija je turistički zanimljiva zemlja.*), (8) rodbina i prijatelji u Sloveniji (*Imam prijatelje tamo; Zbog brojne rodbine koja tamo radi i živi.*), (9) razumevanje pesama i čitanje knjiga na slovenačkom (*Zato što bih volela da razumem reči pesama pojedinih slovenačkih izvođača.*)

Razloge za učenje slovenačkog jezika koje ne možemo okarakterisati niti kao integrativne niti kao instrumentalne možemo podeliti u dve grupe: (1) jezička distantnost (*Zato što je od svih jezika naših suseda taj najrazličitiji; Malo je drugačiji od ostalih južnoslovenskih; Čini mi se da je različitiji od srpskog, pa mi je zanimljivije.*) (2) jezička proksimitet (*Po mom mišljenju bliži je srpskom; Ima dosta sličnosti sa srpskim; Zbog leksičke bliskosti; ...zato što je sličan srpskom jeziku.*) Dakle, jezička udaljenost predstavlja razlog koji je pojedinim studentima presudan za učenje slovenačkog. Kod ovog tipa odgovora uočili smo da veći broj studenata navodi jezičku distantnost nego što je to slučaj sa jezičkim proksimitetom. Prema tome, čini se da distantnost jezika možemo smatrati važnijim razlogom pri odluci za učenje jednog jezika od jezičkog proksimiteta, budući da nema smisla posvetiti

³ Odgovore smo svrstali u devet različitih grupa, koje smo poredali prema brojnosti odgovora određene vrste.

vreme studiranja jezika čija struktura nije u velikoj meri različita od maternjeg jezika.

Prema dobijenim rezultatima najveći broj studenata navodi instrumentalne razloge za učenje slovenačkog jezika. To su pragmatički, utilitarni razlozi, koje odlikuje želja za učenjem jezika radi socijalnog ili ekonomskog napretka. Instrumentalna orijentacija odnosi se na lični prosperitet. Od instrumentalnih razloga najveći je broj onih koji se tiču poslovne perspektive, dobijanja stipendija, ekonomskog napretka i sl. Predominantnost instrumentalnih razloga ovakvog tipa za izbor slovenačkog jezika implicira ekonomsku superiornost Slovenije u percepciji studenata iz Srbije.

Dakle, učenje slovenačkog u Srbiji neguje poseban tip instrumentalne orijentacije, gde je učenje inicirano prvenstveno praktičnim razlozima, mahom ekonomske prirode. Shodno tome, jezička politika Slovenije treba da ima u vidu ovakav vid instrumentalne motivacije studenata pri promociji svoga jezika u Srbiji. Takođe, ovakvo stanje određuje i izbor posebnih strategija u nastavi, budući da postoje i negativne strane instrumentalne orijentacije. Naime, studenti su uglavnom usmereni na dobijanje diplome, koja im služi kao ulaznica za željeni posao ili stipendiju, a istinski napredak u poznavanju jezika i dalje negovanje jezika može izostati. Prema tome, prikladnim koncipiranjem nastave može se suprotstaviti negativnim posledicama instrumentalne motivacije. To je veoma izazovan posao, koji može biti ispunjen primenom prave strategije. U daljem izlaganju daćemo nekoliko sugestija, koje mogu ublažiti negativne posledice instrumentalne orijentacije.

Prvo, sa edukativnom tehnologijom efektivna upotreba određene strategije učenja, koja postiže dobre rezultate, može biti implementirana u nastavni proces i može biti demonstrirana na privlačniji način (Xu 2008: 10).

Drugo, u mnogim primenjenolingvističkim istraživanjima pridaje se velika pažnja pojedincu i njegovom ličnom napretku, budući da studenti imaju različite stilove učenja i različite nivoe znanja. Prilagođavanje individualnim potrebama možemo postići edukativnom komunikacijom i tehnologijom. S jedne strane, nastavni materijali i aktivnosti se prezentuju na više načina. Na primer, može se koristiti Paverpoint prezentacija sa audio i video zapisima, beleškama, multimedijalnim kursevima ili interaktivnim onlajn programima radi privlačenja pažnje studenata i zadovoljavanja individualnih potreba. S druge strane, kreiranjem ličnih blogova, portfolija i veb-sajtova, studenti mogu razviti zasebene veštine učenja i stalno razmišljati o procesu usvajanja jezika. Ovakva tehnologija poboljšava nastavu i može u velikoj meri da unapredi motivaciju i angažovanje studenata u učenju (Xu 2008: 10 – 11).

Treće, loša komunikativna kompetencija kod studenata je česta posledica učenja jezika radi dobijanja diplome i potom stipendije, posla i sl. Da bi se kompenzovali ovi negativni aspekti instrumentalne orijentacije, nastava treba da bude koncipirana tako da se u što većoj meri pruži studentima prilika da koriste jezik i da se insistira na prikladnoj upotrebi jezika. Na primer, na časovima čitanja profesor može napraviti zadatke koristeći internet u cilju povećanja količine informacija. U traženju određene teme, studenti koriste logičke veštine kako bi pronašli odgovarajuće veb-stranice, vežbaju veštine brzog pregledanja materijala na računaru i na kraju primenjuju veštinu sinteze kako bi se rezultat pretrage načinio potpunim i koherentim. U tom procesu, studenti imaju priliku da koriste brojne veštine u postizanju učenja nekog jezika.

Osim toga, od učenika može biti zatraženo da predstave rezultate svoje pretrage na času, koristeći multimedijalna sredstva. Ovakva nastava može pružiti priliku učenicima da integrišu svoje veštine čitanja, pisanja, govorenja i slušanja, što predstavlja simulaciju realnih komunikativnih situacija. Njihova sposobnost za spontanu interakciju na slovenačkom jeziku će takođe biti poboljšana. Do učestvovanja u sličnim zadacima, studenti će razviti svest o integraciji znanja i veština u učenju. Kolaborativno učenje za izvršenje zadataka može biti još jedna mogućnost. Dopisivanje putem SMS-a, i-mejla i onlajn foruma za raspravu može biti dobar način da se vežbaju produktivne veštine. Razmenjivanjem informacija s kolegama i profesorima, studenti mogu graditi znanje na konstruktivan način. Upotreba tehnologije u obrazovanju ne samo da potiče želju studenata za učenjem, nego im i pomaže da ovladaju stvarnim jezičkim veštinama (Xu 2008: 11).

U prikladno koncipiranoj nastavi treba uzeti u obzir potrebe studenata za polaganje ispita da bi se učenje i aktivnosti na predavanjima učinile smislenim i relevantnim, međutim, to se ne može tretirati kao jedini cilj podučavanja i učenja. Svršishodna i tehnološki podržana nastava definitivno olakšava aktivno učenje. Tako studenti mogu pratiti svoj proces usvajanja jezika, graditi samopouzdanje u učenju i biti motivisani za usavršavanje svoga znanja, te smanjiti negativne efekte instrumentalne orijentacije (Xu 2008: 11).

3. Zaključak

Na kraju, iznećemo zaključake o analizi odgovora studenata o izboru jezika za studiranje bivše Jugoslavije, kao i zaključke u vezi sa preferencijom makedonskog/slovenačkog i razlozima (orijentacijama) pri izboru slovenačkom jezika među studentima iz Srbije, kao i uslovljenosti njihovih odgovora sa polom i mestom studiranja

Prvo, između svih jezika bivše Jugoslavije najveća zainteresovanost među srpskim studentima postoji za slovenački i makedonski. Razlog koji se može smatrati relevantnim za ovakav rezultat jeste strukturna distanciranost i privlačnost, izostanak direktnih sukoba u građanskom radu s kraja dvadesetog veka i nepostojanje netrpeljivosti prema tim narodima i kulturi.

U pogledu izbora makedonskog ili slovenačkog jezika kao predmeta studiranja, među studentima postoji diferenciranje u pogledu pola i mesta studiranja. Naime, makedonski jezik je popularniji među ženama, što možemo povezati s dominacijom makedonske kulture, odnosno popularne muzike u srpskim medijima, gde preovladava ljubavna tematika, koja je, generalno, bliža ženskom delu populacije. S druge strane, možemo reći da je uticaj ovakve prirode kod muškaraca manjeg intenziteta. Rezultati prelomljeni sa parametrom mesta studiranja pokazuju da kod beogradskih studenata nema razlike u izboru makedonskog i slovenačkog, što nije slučaj sa studentima iz Novog Sada, gde postoji veća naklonjenost makedonskom. Ovakvo stanje može biti rezultat uticaja različitih faktora, kao što su stručnost i zainteresovanost profesora određenog jezika za njegovo popularisanje, opremljenost učionice u kojoj se izvodi nastava, same strukture studenata i sl.

I, konačno, ispitani studenti u Srbiji u većoj meri su instrumentalno orijentisani pri izboru slovenačkog jezika kao stranog. Jezička politika Slovenije treba da uzme u obzir instrumentalne razloge studenata pri promociji svoga jezika u Srbiji. Budući da postoje i negativne strane instrumentalne orijentacije za učenje stranog jezika mora postojati i prava strategija pri koncipiranju nastave. Svrishodna i tehnološki podržana nastava definitivno olakšava aktivno učenje. Tako učenici mogu pratiti svoj proces usvajanja jezika, graditi samopouzdanje u učenju i biti motivisan za usavršavanje svoga znanja, te smanjiti negativne efekte instrumentalne orijentacije.

LITERATURA

- Collin BAKER, 1992: The Origin of Language Attitudes. *Attitude and Language*. Clevedon: Multilingual matters. 22–47
- Robert C. GARDNER, 2001: Integrative motivation and second language learning. *Motivation and second language acquisition*. Ur. Z. Dornyei, R. Schmidt. Honolulu: University of Hawai'i, Second Language Teaching and Curriculum Center. 1–19
- Anne-Marie MASGORET, Robert C. GARDNER, 2003: Atitudes, Motivation, and Second Language Learning: A Meta-Analysis of Studies Conducted by Gardner and Associates. *Language learning*. Ur. Lourdes Ortega. Michigan: University of Michigan 123–163
- Zahra VAEZI, 2008: Language Learning Motivation among Iranian Undergraduate Students. *World Applied Sciences Journal* 5 (1). Deira: IDOSI Publicatons. 54–61
- Xing XU, 2008: *Influence of Instrumental Motivation on EFL Learners in China and Its Implication on TEFL Instructional Design*. www.usask.ca/education/coursework/802papers/xu/index.htm

Žarko Bošnjaković
Filozofski fakultet u Novom Sadu
Ivan Knjižar
Zapadni univerzitet u Temišvaru

O VLOGI JEZIKA V LITERARNI VEDI

Ivan Verč: *Razumevanje jezikov književnosti*. založba ZRC SAZU, 2010.

Nova znanstvena monografija *Razumevanje jezikov književnosti* Ivana Verča osvetljuje vlogo literarne vede v sodobnem svetu, ki jo avtor vidi predvsem v opomenjanju človeškega obstoja znotraj jezika, ob tem pa opozarja na nujnost prehoda od klasičnega poimenovanja literarne vede kot nekakšnega univerzalnega in ustaljenega metodološkega načina interpretacije umetniških del k temeljnemu sodobnemu vprašanju književnosti o mejah in možnostih ubeseditve sveta. Posledično se zgodba o književnosti tesno preplete in mestoma tudi prelije v zgodbo o jeziku in o našem vsakokratnem bivanju v njem.

Čeprav se na prvi pogled zdi, da prvi del monografije zastavlja več vprašanj kot ponuja odgovorov, se sčasoma jasno izriše avtorjevo stališče, ki izvirno možnost za preživetje sodobne literarne vede odkriva v drugačnem pristopu, v poskusu interpretacije zgodovine književnosti kot zgodovine človekove usodne vpetosti in ujetosti v jezik. Po drugi strani pa v svojih naslovnih, še posebej študentih, oblikuje zavest o odgovornosti obstoja znotraj jezika v poplavi komunikacijskih opcij, saj svoj odnos do sveta vzpostavlja s pomočjo jezika, ki lahko prevzame vlogo resničnega sveta in se pojavlja kot njegovo suvereno nadomestilo. V drugem delu monografije se avtor osredotoči na zgodovino ruskega realizma v 19. in prvi polovici 20. stoletja, ki jo postavi v kontekst večpomenske vloge jezika v ubeseditvi in razgraditvi resničnostnega sveta.

Verčeva monografija je zanimivo branje ne le za literarne raziskovalce, temveč tudi za t. i. »neposvečene« – druge slovenske izobražence, ki se želijo bolje znajti v sodobnem svetu nekontroliranega proizvajanja pomenov. Pritegnila jih bo interaktivna povezava avtorjevega razmišljanja o stroki s konkretnimi primeri iz sveta umetnosti, filmov in nefikcijskih žanrov, kar gotovo ni običajno za znanstveno delo, a knjigo bogati, saj se s tem njena interdisciplinarnost razširi in postane dovezetna tudi za laične bralce. K večji preglednosti pripomorejo tudi številni nazorni primeri iz slovenskih in predvsem ruskih literarnih del.

V prvem delu monografije avtor začrta problem odgovornosti literarne vede za neomejeno proizvajanje pomenov v sodobnem svetu in zastavi vprašanja o vzpostavljanju skupnega sporazumevalnega jezika za poskus določanja predmeta opazovanja literarne vede. Osrednji problem vidi v tem, da se na poti od jezika k predmetu izoblikuje preveč pomenov, s čimer se izgubi *doumljivost* literarne vede. Po mnenju avtorja izguba oporne točke v poplavi interpretacij ni zanemarljiv pojav, nepredvidljivost proizvajanja pomenov pa ni nič manj nevarna kot nepredvidljivost poseganja v gene. Preobilje možnosti pristopanja k predmetu opazovanja neizogibno vodi k vse večji razdalji med globokim intelektualizmom stroke in njeno nedoumljivostjo. Začetno razpravo o doumljivosti literarne vede Verč ponazori z literarnimi poskusi vrnitve k nedvoumnemu poimenovanju, k »čisti« besedi, kot primer pa navede ustvarjalnost sodobnih ruskih realistov, ki se vračajo k osmišljanju realnega, in pubertetniške romane Federica Moccie, ki ponazarjajo avtorjevo radikalno odklanjanje ambivalentnosti, kar se kaže v zavestnem poenostavljanju besedila do mere, ko le-ksem skoraj ne presega prvega slovarskega pomena.

V nadaljevanju se avtor loti vprašanja o pomenu in odgovornosti literarnih ved v sodobnem izobraževalnem bolonjskem sistemu ob upoštevanju pragmatike novega univerzitetnega sistema in tržne uporabnosti predmeta. Nasloni se na razlikovanje med *razlago*, primarno kategorijo izobraževanja, in *razumevanjem*, ki je nujen pogoj za izoblikovanje kritičnega mišljenja in temeljna kategorija vseh sodobnih pristopov h književnosti, ob tem pa poskuša oba pojma povezati in ju uvrstiti v izobraževalni sistem, saj ob neskončnih zmožnostih interpretacije literarna veda še vedno potrebuje razlage in metode.

Ob upoštevanju brezmejne širitve pomenov bi večji pomen moral pripasti tudi »razlagi« ali »razumevanju razlage«, ki jo Verč vidi v prevodu jezika književnost in literarne vede v jezik našega bivanja »tu in zdaj«. Povezava med jezikom razumevanja in jezikom razlag se v razpravi izkristalizira kot pogoj za večjo doumljivost kritiškoliterarnega in literarnoteoretskega diskurza, saj naj bi bil namen literarne vede v tem, da nas vpelje v sedanost našega bivanja v jeziku.

Ob razmišljanju o sodobnih visokošolskih institucijah avtor opozarja na nevarnost pasivnega in neodgovornega sprejemanja ter ponavljanja besedno in vizualno izoblikovanega sveta, ki ga nekdo ne samo proizvaja, temveč tudi učinkovito ponuja. Problem vidi v tem, da ne živimo več v svetu, kjer imamo sami neposreden stik s stvarnostjo, temveč verjamemo tistemu, kar drugi povedo – živimo v svetu fikcijskih in virtualnih reprezentacij (pripovedi), ki ga včasih ne znamo ločiti od sveta resnica (predmeta). Razvijanje kritičnega mišljenja pripomore k zavedanju odgovornosti našega obstoja znotraj jezika, saj študentom omogoči, da se zavejo nevarnosti neomejenih pomenov in ne enačijo bivanja v svetu jezika z bivanjem v realnem svetu. Za Verča sta svoboda in možnost poslušanja prav tako pomembni kot svoboda in možnost govorjenja.

V nadaljevanju avtor izpostavlja vprašanje modalnosti jezika, ki se udejanji v odnosu vsebine povedanega do ubeseditvene resničnosti. Postopno prehajanje iz dominantne modalnosti enega obdobja v drugo projicira na zgodovino ruske književnosti, ob tem pa opiše štiri ključne modalnosti: za jezik boga in jezik Bogov je resničnost sveta v danosti jezika; za jezik življenja značilen odnos do resničnosti: ne izhaja iz ubeseditvene norme, pač pa iz individualnosti človeka; in jezik jezika, ki razkrije potencial jezika kot bistvenega orodja proizvodnje resničnosti. Posebna pozornost je namenjena literarni evoluciji, ki jo Verč predstavi z vidika nedominantnih modalnosti.

V sklepnem delu avtor spregovori o iskanju ponovne in predolgo zanemarjene identitete med svetom resničnega in znakom, ki naj bi svet resničnega tudi dokončno opomenil, in bralce vnovič opomni na dominantno vlogo jezika v svetu znakovne reprezentacije.

V drugem, bolj rusistično usmerjenem delu monografije se avtor osredotoči na zgodovino ruskega realizma, ki jo postavi v kontekst mej in (ne)možnosti ubeseditve sveta in bitke za »osvajanje« resničnosti sveta z besedo. Naravni razvoj ruske književnosti predstavi z vidika iskanja »prave« (resnične) besede o svetu in o človeku v njem. Osrednja vloga v tem delu razprave je vnovič namenjena pomenu jezika, ki igra ključno vlogo v ubeseditvi in posledično proizvodnji resničnosti. Prav realizmu Verč pripiše revolucionarno spoznanje, da je lahko ubeseditve ena od možnih osnovanj resničnosti.

Zgodbo o ruskem realizmu prične z opombo, da je bil vse do realizma jezikovni svet umetnosti ločen od jezikovnega neumetniškega sveta, v nadaljevanju pa utemelji razlike med realizmom, klasicizmom in romantiko z vidika odnosa med ubesedenim svetom in resničnostjo (označi ga kot tekstovno referenčnost), ki jo klasicizem odkriva v klasični kulturi, romantika pa v lastni avtohtoni preteklosti. Realizem tekstovno referenčnost zavestno odklanja, saj se z realističnim tekstom resničnost šele konstituira.

Na primeru Gogolja in Dostojevskega avtor ponazarja, da je »resnica resničnosti« gibljiva kategorija, ki jo z ubeseditvijo »vsakič« na novo določamo (čeprav v resnici ni nikoli do konca ubesedljiva), tako kot sta Gogolj in Dostojevski vsak s svojo ubeseditvijo v rusko kulturo vpeljala različni podobi uradnikov (*činovnikov*). Ob tem se avtorju zastavljajo vprašanja o preseganju že izdelanega jezikovnega sveta in o možnosti in nemožnosti »celovitega« opisa resničnosti ter prehodnosti meja med resničnostjo in njeno ubeseditvijo. Ugotavlja, da realizem ni črpal iz znanih, že ubesedenih gesel »hipotetične enciklopedije življenja«, temveč je v vseh svojih oblikah gradil in urejal vsakič novo resničnost.

Od konkretnih primerov se avtor vedno znova vrača k retoričnemu vprašanju o statusu jezika, ki bi ga bilo potrebno razumeti kot samostojni pojav v osnovanju resničnosti. Prav jezik je odprl pot k resničnosti literarne besede, saj se je s spremembo jezikovne norme od starih cerkvenoslovanskih jezikovnih norm do jezika civilne družbe postopoma zmanjšala razdalja med virtualnostjo in resničnostjo besede.

Avtor opozori na paradoks realizma v sovjetski Rusiji, ko je stava na obvezno jezikovno določljivost sveta porodila dve mimetični književnosti. Obe sta izhajali iz prepričanja, da je svet dejansko mogoče do konca ubesediti v njegovi »zares resnični« podobi, kar po Verčevem mnenju nikakor ni mogoče. Po eni strani je nenehno iskanje »prave« (pravilne, resnične) besede o svetu in o človeku v njem v Sovjetski zvezi doseglo absurde razsežnosti, saj je vlogo govorečega prevzel uradni adresant, ki si je lastil pravico, da vsakič znova izoblikuje resničnost, ki jo potrebno ubesediti. Po drugi strani pa je bila od leta 1953 književnost t. i. disidentov in preganjanih pisateljev poklicana k ubeseditvi »resnične resničnosti«, ki je zmeraj obstajala, ampak je bila »nema« in zato še neupovedana. Obe književnosti sta izhajali iz napačnega prepričanja, da je svet ubesedljiv, razlika pa se ni skrivala v ubesedovanju resničnosti, temveč v tem, kdo »resničnost« vsakič določa. Na tem mestu nas avtor vnovič opomni na nezmožnost celovitega jezikovnega opisa resničnosti in poudari za sovjetsko književnost značilno vpetost in ujetost v referenčnost in denotat jezika, ki ne more ali ne sme lagati, ker je resnica jezika že po svoji funkcionalni naravi obenem »resnica« resničnega. Problem se po avtorjevem mnenju skriva v tem, da je bila venomer v ospredju proizvodna moč jezika, ne pa njegova virtualnost, saj je imel oblast nad znakom zmeraj tisti, ki je bil močnejši.

Izhod iz mimetičnosti vidi v razgraditvi resničnosti in navaja avtorje, ki jim je to uspelo, saj so področje književnosti sprejeli kot potencial besede, ne pa svet realnega, v katerega naj bi bila beseda že sama po sebi vgrajena. Tekstovna referenčnost je v njihovi ustvarjalnosti postala referenčnost samega jezika, ne pa sveta, na katerega se jezik zgolj navezuje. Tisto, kar Verč imenuje »nemimetična beseda«, je predmetnost resničnega sveta postavila pod vprašaj in ji je odvzela neposrednost referenčne

oprijemljivosti. Samospraševanje o mejah in možnostih reprezentacije (modalnega odnosa med povedanim in resničnostjo) se pri avtorjih kaže različno. Prehod od realističnega »jezika življenja« do »jezika jezikov« pa se izrisuje kot dokončni prehod od mimetične do nemimetične književnosti. Kot primer Verč navaja roman Leonida Leonova *Tat* (1927), v katerem je uveden dvojni jezik resničnosti z dvema vzporednima realističnima pripovedma o junakovih dejanjih. V romanu Borisa Piljnaka *Golo leto* (1922) se jezikovna neoprijemljivost kaže kot navezava na različne resničnosti, v katere nas usmerja beseda.

Andrej Platonov, ki mu je v razpravi namenjene največ pozornosti, pa je po mnenju avtorja prikazal, da nova resničnost sveta ni opisljiva z »že vidnim« jezikom, pojavljati se mora z besedo, ki nam neposredno vrača njegovo zaznavno otipljivost. V povest *Kotlovan* (1930) Platonov natančno ubeseduje resničnost sveta s sočasnim prevladujočim jezikom (v besedilu je večji del leksike iz agitropovskega diskurza). Predmet njegovega opisa ni sovjetska stvarnost, temveč svet, ki ga jezik osnuje. Beseda se ne pojavlja več kot znak, ki nadomešča to, kar naj bi bilo zunaj nas, temveč je razgrajena na sestavne prvine, kar odpira pot k številnim neustaljenim pomenom. Znotrajvalentna razgraditev jezika je pogoj za vzpostavljanje drugačnih koordinat realnega sveta. S Platonovim se je končno uveljavil potencial besede, ki je z izhodiščem v množtvu svojih morebitnih pomenskih in formalnih možnosti sposobna sama ustvarjati »ničto« predmetno oprijemljivost resničnosti sveta.

V sklepnem delu se avtor vnovič vrne k temeljnemu vprašanju književnosti o mejah in možnostih ubeseditve resničnosti, ki se prelamlja v spoznanju o potencialu jezika. Pride do spoznanja, da je v književnosti brezpredmetno iskati odgovor na vprašanje, kaj svet »zares je«. Vprašati se je potrebno o mejah in možnostih opredeljevanja resničnosti kot jezikovnega pojavljanja, saj jezik ni zgolj orodje za osmišljanje stvarnosti okoli sebe, ampak je stvarnost sama na sebi. Stvarnosti brez jezika, ki jo določa, enostavno ni. Z obžalovanjem ugotavlja, da je bralčeva recepcija ta premik v glavnem prezrla in je dolga leta v odnosu med besedo in svetom iskala tisto, kar avtor imenuje »resnična resničnost«. Sklepna razmišljanja o umetnosti, ki je prva udejanila spoznanje, da je resničnost jezika obenem tudi resničnost sveta, avtor zaključí z začetno mislijo o dominantni vlogi jezika in sklene, da se nam književnost s svojim uvidom v večplastne in večfunkcionalne zmogljivosti jezika ponuja kot nekoliko doumljivejši predmet opazovanja.

Natalia Kaloh Vid

Filozofska fakulteta Univerze v Mariboru

NEZAKONSKE HČERE HRVAŠKIH (KNJIŽEVNIH) MITOV IN (POLITIČNIH) TRAVM

(Natka Badurina: *Nezakonite kćeri Ilirije*. Zagreb:
Centar za ženske studije, 2009. 311 str.)

Knjiga *Nezakonite kćeri Ilirije* (Nezakonske hčere Ilirije) je bila nagrajena na mednarodnem srečanju založnikov Pot v središče Evrope v Pazinu leta 2010 kot najboljša znanstvena študija o istrski temi, čeprav je njen tematski in spoznavni krog bistveno širši. Gre namreč za temeljito in inovativno študijo, ki iz feminističnega zornega kota obravnava književno kulturo in ideologijo 19. in 20. stoletja na Hrvaškem. To je doba, v kateri se bijejo in prepletajo modernizem in antimodernizem, nacionalna romantika in historicizem, emancipacija in patriarhalnost. Delo osvetli ključno vlogo književnikov v času hrvaškega preporoda pri oblikovanju (nad)nacionalnih ideologij ter pomembnost (pol)literarnega diskurza pričevanja za razumevanje kolektivnih travm 20. stoletja. V petnajstih razpravah avtorica prikaže odlično poznavanje komparativistike (vključno z zadnjo razpravo o nadaljnjem razvoju discipline). Kljub temu pa njen interes ni literarno zgodovinski, ampak literarno antropološki. Kategorija diskurza o družbenem spolu, v kateri se prepletajo jezik, književnost, politika in odnosi moči, se je izkazala kot izredno uporabna za kritično razgradnjo tako ideologemov devetnajstega stoletja kot mitov „travmatiziranega“ dvajsetega stoletja. Družbeni spolni stereotipi in idealizirane podobe žena so še posebej pogosti v književnosti hrvaškega preporoda kot primarnem polju političnega udejanjenja „zamišljene skupnosti“, v smislu njene duhovne pomembnosti, starodavnosti in obstojnosti, kar seveda še ne pomeni, da liberalna ideologija ni širila spolne diskriminacije. Avtorica študij tudi ne trdi, da so najbolj znane zgodovinske tragedije 19. stoletja navdih črpale samo iz nacionalno integracijskih, temveč tudi socialističnih ali liberalnih ideologij. Sposobnost kulturološkega branja in poznavanje politične in filozofske tradicije, zgodovine in historiografije, biblijskih študij in študij spomina sta bistveno dopolnila feministično kritiko literarnih upodabljanj družbeno zaželenih spolnih vlog znotraj skupnosti ter spolno označenih vrednot, kot so na primer narodnost, domovina, bratstvo, gostoljubnost, mir, upor in svoboda v celotnem spektru preporodnih žanrov, kanonskih in obrobni del. Od *Vjekova Ilirije* Ivana Mažuranića, preporodne poezije, Demetrove drame *Teuta*, novele *Dolazak Hrvata* K. Š. Gjalskoga, romanov in dram o slovensko-hrvaškem kmečkem uporu leta 1571 (Mirka Bogovića, Avgusta Šenoe, Marije Jurić Zagorke), poeme *Kohan i Vlasta* Franja Markovića, do pozabljenе drame *Arditi na otoku Krku* Zofke Kveder, trivialnega romana *Dolazak Hrvata* Milutina Mayerja ter opernega libreta *Petar Svačić* Karla Lukeža, avtorica prepoznava in nakaže ključne ideologeme preporodne poetike (oziroma politike), ki je bila prepričana, da zgodovina daje književnosti dramsko strukturo in zgodbene zaplete, medtem ko literatura zažene zgodovinsko dogajanje s spodbujanjem narodnega telesa v politično akcijo.

V korpusu iz dvajsetega stoletja je Badurina poudarila medsebojno prepletanje procesov viktimizacije, marginalizacije in politizacije žensk ter hrvaške književnosti v širšem evropskem okolju, s ponazarjanjem sistematičnih zamolčevanj ali kolonial-

nega govora v imenu tistih, ki so dragocene priče „dobe ekstremov“. Avtorica je prikazala povezanost nacionalnega mita, konzervativnega svetovnega nazora ter osebne in kolektivne travme na primeru opusa dveh intelektualk, Marije Jurić Zagorke in Zofke Kveder, ki sta se uveljavili kot uspešni književnici, sposobni agitatoriki in javni osebnosti in ki so ju „narodni možje“ (tudi nasprotnih političnih stališč) stalno slavili z mizoginskimi žaljivkami in zaničevanjem njihovih ustvarjalnih dosežkov. Natka Badurina je z analizo hrvaških književnih del kontroverzne slovenske feministke Zofke Kveder pojasnila pomembno obdobje, v katerem se je stopnjevalo trenje med liberalno in nacionalistično ideologijo in so se med seboj spopadli militarizem, pacifizem in feminizem. To je doba, ko se začne moderno osnovanje kulture v politiki, kar je privedlo do razcveta propagandne literature. Med prvo svetovno vojno in takoj po njej sta se militarizem in patriarhalnost združila znotraj nacionalnega diskurza, istočasno pa so se bohotile propagandne vojne, ki so izkoriščale pojme o „posiljeni naciji“, „častni žrtvi“ in kultu patriarhalnega junaka v boju proti mitskim oblikam zla. To se je po drugi svetovni vojni spremenilo v kult novega moškega in nove žene, ki podrejata svoje življenje ideji proletarskega napredka. V tem boju doživetih kolektivnih in osebnih travm ter novih, vsiljenih društvenih vlog in političnih ritualov za časa hladne vojne se je oblikoval nov odnos med književnostjo, zgodovino in ideologijo, ki je preimenoval sedanost v „dobo pričevanja“ (po zgodovinarici Annette Wievorki).

V študiji o nacističnem „koncentracijskem univerzumu“ (*Ženska svjedočenja iz koncentracijskih logora*) med razbiranjem večjezikovnih pričevanj žensk iz hrvaškega in slovenskega Primorja (Nore Pincherle, Milojke Mezorane, Save Rupel), ki so si s svojimi dnevniki, memoarskimi zapisi ter dokumentarnim filmom priborile (največkrat posmrtno in po petih desetletjih) status pomembnega pričevalca zgodovine, si avtorica zastavlja vrsto relevantnih vprašanj. Kdo daje legitimnost pričevalcu? Kdaj pričevalka prvič spregovori o ujetništvu? Kaj se zgodi, ko pričevanje obnovi nekaj desetletij kasneje? Kaj se vse spremeni (v narativni strukturi in jezikovnem registru), ko pričevalka spremeni jezik ali ustni kod zamenja s pisnim? Boleče vprašanje odnosa zgodovinarja do pisanega pričevanja najbolje ponazori ravno avtoričin večkrat ponovljeni poskus, da bi od zgodovinarja Mihaela Sobolevskega dobila vpogled v dnevnik Milojke Mezorane, ki ga je ta napisala takoj po vrnitvi iz Auschwitza leta 1945 in ki je po dolgem čakanju končno dospel v fond Reškega mestnega muzeja. V sozvočju s hermenevtičnimi interpretacijami, ki težijo k razumevanju smisla in ne iskanju (pravnih ali zgodovinskih) dejstev, v samem procesu pričevanja o ne-človeškem torej, Badurina vidi jedro humanosti in potrditev temeljne človeške sposobnosti medsebojnega sporazumevanja in izrekanja tega, kar je neizrekljivo. Avtorica v podrejenem položaju do diskurza in njegovih retoričnih modusov prepozna podobnost in ne razliko med književnostjo, zgodovino in pričevanjem. Z značilno preglednostjo in miselno jasnostjo je Badurina obrazložila številne in večkrat protislovne poststrukturalistične teorije o epistemološki vrednosti travmatskega diskurza in s primeri dokazala relevantnost teorije, ki trdi, da je govor travme specifično pričevanje glagolskega srednjega (medialnega) stanja, pri katerem govorec meša svojo aktivno in pasivno vlogo. Badurina je z razvijanjem te vodilne interpretativne niti v predzadnji razpravi *Goli otok v italijanski in hrvaški književnosti*

prikazala dominacijo medialnega glagolskega modusa v pričevanju književnika Anteja Zemljara in v postmodernem romanu *Na slepo* Claudia Magrisa. Ravno primer golotooških ujetnikov dokazuje, kako je spominjanje na politično travmo podrejeno interesom skupnosti ter zakonom spomina in pozabe, ki sta družbeno, etnično in spolno zaznamovana. Navedeni interesi so prepreka za popolno rehabilitacijo golotooških žrtev, ker, kot avtorica zapisuje, ostajajo žrtve: stalinisti med komunisti in komunisti med postkomunisti. *Nezakonite kćeri Ilirije* potrjujejo plodno prepletanje zagrebške komparativistične šole s paralaktičnim zornim kotom tržiškega življenjskega okolja, ki avtorico vsakodnevno opominja „na kompleksnost vozla narodnih, razrednih, zgodovinskih in travmatskih vprašanj“, a ji tudi preprečuje, da se obesi na raziskovalno samozadovoljstvo, disciplinarno enoglasnost in nostalgično tolažbo preproste identifikacije.

Renata Jambrešić Kirin
Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb

O ČEŠKO-NEMŠKEM PUBLICISTU IN PREVAJALCU PAVLU EISNERJU

Ines Koeltzsch, Michaela Kuklová, Michael Wögerbauer (ur.):
Übersetzer zwischen den Kulturen. Der Prager Publizist Paul/Pavel Eisner.
Köln, Weimar, Wien: Böhlau Verlag 2011, 316 str.

0 Lani je pri priznani založbi Böhlau v zbirki Slavističnih raziskav (»Slavistische Forschungen«, zvezek 67), kjer objavljajo razprave s področja slovanske filologije in kulturne zgodovine, izšla monografija o praškem publicistu in prevajalcu Pavlu Eisnerju (1889–1958). Osemnajst prispevkov prinaša najnovejša spoznanja o pomembnem, a pozabljenem češko-nemškem mislecu, prevajalcu, humanistu, pisatelju, lingvistu in kulturnem posredniku. Avtorji so svoje referate prvič predstavili leta 2008 na simpoziju v češkem mestu Ústí na Labi (Ústí nad Labem), ki je obeležil dvojni Eisnerjev jubilej: petdeseto obletnico smrti in stodvajseto obletnico njegovega rojstva. Organizatorji kulturno-zgodovinskega simpozija so želeli tematiko predstaviti čim širšemu krogu bralcev, zato so obsežno monografijo o Eisnerju izdali tako v češkem kot tudi v nemškem jeziku. Češka monografija je izšla že leta 2010, nemška pa leto dni kasneje, pri čemer se slednja delno razlikuje od prve, saj so avtorji svoje prispevke za nemški natis predelali, dopolnili in aktualizirali.

O odličnosti monografije zgovorno priča izbor urednikov, ki so v tem trenutku nedvomno največji poznavalci Eisnerja in se že leta ukvarjajo z njegovo bio- in bibliografijo. Ines Koeltzsch je na berlinski Freie Universität doktorirala s temo o češko-judovsko-nemških medkulturnih odnosih v Pragi v obdobju med obema vojnama, Michaela Kuklová na Inštitutu za slavistiko dunajske univerze predava češki jezik in literaturo, Michael Wögerbauer pa je namestnik predstojnika Inštituta za češko literaturo pri Akademiji znanosti Češke republike.

Zbornik je razdeljen na pet sklopov. V kratkem informativnem uvodu **Ines Koeltzsch** Eisnerjevo življenje in delo umesti v zgodovinski, politični, literarni in jezikoslovni kontekst ter Eisnerja predstavi iz medkulturnega zornega kota (9–15). Nemško Paul oz. češko Pavel Eisner namreč sodi med najbolj znane praške intelektualce, ki so se zavzemali za kulturno izmenjavo in sodelovanje med Čehi in Nemci, in velja za enega najproduktivnejših publicistov in prevajalcev v obdobju med obema vojnama. Zbrani prispevki osvetljujejo, pojasnjujejo in razkrivajo številne podrobnosti iz njegovega življenja in dela.

1 Prvi, najobsežnejši sklop razprav obravnava biografska vprašanja. **Václav Petrbok** uvodoma predstavi Eisnerjev rod ter njegova šolska in študijska leta v Pragi v zgodnjem 20. stoletju (17–43). Družina Eisner se je konec 19. stoletja s podeželja preselila v Prago, kar naj bi izboljšalo njen ekonomski položaj. Petrbok na podlagi številnih arhivskih virov (rojstni in poročni listi, sezname predavanj, spričevala, spomini sošolcev) niza zanimivosti in ključne momente iz Eisnerjevega življenja. Po češki osnovni šoli, kjer se deček še ni neposredno srečal s češkim antisemitizmom, in realki, ki je bila ena prvih v Cislajtániji, kjer so po letu 1850 kot učni jezik uvedli češčino, je Eisner študij nadaljeval na prav tako češki tehniški visoki šoli. Petrbok domneva, da se je za to verjetno odločil na očetovo željo. Moritz Eisner se je namreč čutil zavezanega češki družbeni sredini in je spodbujal sinovo šolanje na

čeških šolah, da bi mu zagotovil »solidno izobrazbo«, kot jo je imenoval. Eisnerjeva mati, ki je bila iz premožnejše družine, torej iz drugega socialnega okolja, pa je bolj cenila nemški jezik in se je trudila, da bi sinu približala nemško kulturo. Tako kot pri drugih judovskih družinah srednjega sloja se je tudi pri njih uveljavila funkcionalna dvojezičnost, kar je bila za mladega Eisnerja odlična popotnica za prihodnost. Študija strojništva Eisner ni končal, ravno tako je na klin obesil odlično plačano službo bančnega uradnika, ki mu jo je priskrbel oče, ter si našel delo prevajalca pri češki obrtni in trgovinski zbornici. Leta 1910 je naknadno opravil maturo. Petrbock ugotavlja, da tudi to priča o Eisnerjevi zagnanosti in doslednemu zasledovanju ciljev, ki si jih je zastavil. Nato je na nemški univerzi v Pragi študiral germanistiko, slavistiko in romanistiko ter študij zaključil še med prvo svetovno vojno z izjemno pronicljivo disertacijo o čeških prevodih Lessinga, Goetheja in Schillerja.

Eisnerjeva občutja in razmišljanja v obdobju od konca leta 1917 do oktobra 1922 je v drugem prispevku zelo dobro predstavila **Marie-Odile Thirouin** (45–57). Avtorica na osnovi analize ohranjene korespondence med Eisnerjem in nemškim pisateljem ter filozofom Rudolfom Pannwitzom (1881–1969), s katerim sta se spoznala preko znanega Huga von Hofmannsthala (1874–1929), ugotavlja, da je Eisner v obravnavanem obdobju stopal v trideseta leta in da ta čas v njegovem življenju zaznamujeta vsaj dve prelomnici. Na zasebnem področju si je ravno ustvaril družino, na političnem pa je odmeval zlom Avstro-Ogrske in posledična ustanovitev prve češkoslovaške republike. Do intenzivnega dopisovanja s Pannwitzom je nedvomno prišlo zato, ker je bil Pannwitz tisti, ki je Eisnerja spodbudil k prevodu *Češke antologije*, ki je izšla 1917 in je Eisnerjevo najzgodnejše delo. V nemškem literarnem arhivu v Marburgu (*Literaturarchiv Marburg*) je avtorica prispevka našla 68 pisem in dopisnic, od tega 61 pisem, ki jih je Eisner poslal Pannwitzu, tri dopisnice in eno pismo Eisnerjeve žene, naslovljeno na Pannwitz, pa tudi štiri kopije pisem, ki jih je Pannwitz poslal Eisnerju. Eisner je s Pannwitzem in Hofmannsthalom delil prepričanje o nadnacionalni kulturni sintezi in to v času, ko sta se politika in kultura močno razhajali. Na podlagi temeljitega študija virov avtorica zaključuje, da je bil Eisner pri uresničevanju svojih projektov precej neučakan, prepogosto je dvomil vase in na koncu obupal, mučila pa ga je tudi negotova identiteta. Raziskava odkriva, da se je imel Eisner v obravnavanem času za Nemca, a zelo razdvojenega, saj je v enem izmed pisem junija 1918 zapisal, da »Nemci v njem vidijo Čeha, da pa se sam ne počuti tako« (53), obenem pa je poudaril še, da se »navdušuje nad nemškimi duhovnimi dosežki, da pa ga instinkt in vest vlečeta k Slovanom ter da si želi, da bi bilo že konec mučne negotovosti, ki ga razdvaja in najeda« (ibid.).

Alfons Adam v naslednjem prispevku pojasnjuje vzroke in posledice demografskega preobrata v češki prestolnici v času Pavla Eisnerja (59–86). Adam ugotavlja, da se je v Pragi, ki je v čeških deželah veljala za središče in naselitveni prostor nemštva, po razpadu monarhije spremenil socialni status Nemcev. Mesto namreč naenkrat ni več privabljal le inteligence, temveč tudi novo skupino ljudi srednjega razreda, ki so postali konkurenca uveljavljenemu liberalnemu nemško-judovskemu višjemu sloju. Med razlogi za priseljevanje avtor navaja predvsem ekonomske, poleg tega pa je bila v Pragi tudi edina nemška univerza v deželi. Večina priseljencev je namreč bolje govorila nemško kot češko in so imeli težave pri privajanju na novo praško okolje.

Eisner s svojimi somišljeniki se je ravno po znanju obeh jezikov ter po svojem judovskem poreklu, ločil od »novopraškega« nemškega prebivalstva. Za njegovo delovanje na področju medkulturnega posredovanja sta bila v danih razmerah odločilna dva vzgiba. Prvič je bilo to njegovo prepričanje o mirnem sožitju in simbiozi na podlagi verske in etnične tolerance, drugič pa realna potreba po dialogu med kulturami na Češkoslovaškem. Na podlagi virov Adam zaključuje, da je Eisner svojo nalogo videl tudi v tem, da je poskušal nemško govorečo javnost prepričati v lojalnost do češkoslovaške države in je zagovarjal potrebo po prilagajanju in asimilaciji. A razmere na političnem nebu v tridesetih letih mu niso bile naklonjene, saj je najkasneje z imenovanjem Hitlerja za nemškega kanclerja ter s političnimi uspehi sudetskonemške stranke postalo jasno, da je Eisnerjev model »medkulturne simbioze« obsojen na propad.

V zadnjem prispevku v sklopu biografskih študij **Daniel Řehák** razpravlja o Eisnerjevem ustvarjanju v času okupacije (87–108). Eisnerja je pred deportacijo obvaroval le zakon z češko Nemko, ki ni bila judovskega rodu. A strah pred koncentracijskim taboriščem je ostal in Eisner je na izredne razmere reagiral tako, da se je zakopal v delo. Iz neumornega pisanja in prevajalskega dela je črpal moč, delo mu je nudilo oporo in zatočišče. Prevajal je literaturo iz romanskih jezikov in angleščine in objavljaj bodisi pod psevdonimom bodisi so njegovi prevodi pristali v predalu, kjer so dočakali konec vojne in objavo, številni pa so se tudi izgubili. V prevodih, pri katerih se dandanes, kot opozarja avtor, mnogokrat pozablja, da so Eisnerjevo delo, se zrcalijo ustvarjalnost, obvladovanje jezika ter Eisnerjev zanesenjaški, figuralen in poudarjen osebni slog pisanja. Eisner je poleg tega pisal še eseje o češki literaturi in jeziku; predvsem s svojimi češkimi in angleškimi esejmi o Kafki pa je nedvomno postal znan tudi izven meja svoje domovine. Prevajanju je ostal zvest vse do smrti leta 1958.

2 Drugi sklop prispevkov v zborniku je namenjen Eisnerjevimi družbeno-kritičnim in intelektualnim razpravam in prinaša dve razpravi. **Christian Jacques** obravnava Eisnerjev odnos do sudetskih Nemcev (109–123) in na osnovi že napisanih študij o nemški literaturi v Pragi ter o literarnokritičnem diskurzu v tedanjem kontekstu (prim. avtorje kot Gilles Deleuze in Felix Guattari) izpostavi specifične značilnosti »primera Eisner«. Eisnerjev odnos do kulturnega sveta sudetskih Nemcev se odvija na dveh ravneh in niha med »prijateljskimi« in »sovražnimi« težnjami, ki jih Jacques analizira in pojasnjuje. **Zdeněk Mareček** nadalje predstavi pogled na literaturo v obdobju med obema vojnama ter išče terminološke in ideološke vzporednice med Eisnerjevimi češkimi in nemškimi teksti, povezanimi z omenjeno tematiko (125–140).

3 Skupni imenovalec prispevkov, zbranih v naslednjem sklopu, je obravnava Eisnerjevih prevodov ter esejev o literaturi. **Lucie Kostrbová** spregovori o njegovih prvih knjižnih objavah in o kontekstu, v katerem so nastale (141–159). Avtorica izhaja iz dejstva, da se Eisner ni čutil niti za Nemca niti za Čeha, ter se sprašuje, kdaj lahko pri Eisnerju govorimo o medkulturnem posredovanju ter za kakšno posredovanje gre. Ugotavlja, da Eisner na češko literaturo gleda »od zunaj« ter ga primerja z Maxom Brodom, Rudolfom Fuchsom in mnogimi drugimi vidnimi ustvarjalci judovskega rodu, ki jim je vloga kulturnih posrednikov omogočila, da so si zagotovili svoj vmesni prostor, nekakšno vrzel med nemštvom in češtvom. **Gertraude Zand**

predstavi Eisnerja tudi kot vezni člen med slovaško in nemško kulturo in analizira njegove objave o slovaški literaturi v dvajsetih letih 20. stoletja (161–174), **Marek Příbil** razišče Eisnerjevo recepcijo češkega romantika Karla Hyneka Máche iz današnjega zornega kota (175–190), **Petr Kučera** ovrednoti prevod Rilkejevih *Devinskih elegij* (191–202) in **Michal Topor** prevod Goethejeve *Pandore* v češčino (203–217).

4 Nadaljnji prispevki so namenjeni Eisnerjevemu pojavljanju v medijih, ki so nosilci medkulturnih stikov. V obširni razpravi **Michael Wögerbauer** analizira Eisnerjeve prispevke v češkoslovaški periodiki v obdobju od 1918 in 1938, predstavi njegovo publicistično delo in pride do podobnih zaključkov kot njegovi predhodniki. Čehi, ki jih je Eisner leta 1928 predstavljal Nemcem kot »kulturni narod«, predstavljajo deset let kasneje, po letu 1938 – če izvzamemo tematiko Kafke – za Eisnerja edino ciljno publiko (219–232). **Mirek Němec** nadalje spregovori o Eisnerjevem publicističnem pogledu na šolstvo v prvi češkoslovaški republiki in obžaluje, da je imela oblast premalo posluha za Eisnerjeve napredne predloge, ki jih je oblikoval v luči sožitja in kulturne simbioze (233–247). Kot zadnji v tem poglavju **Pavel Polák** naslika Eisnerja kot radijskega novinarja, ki je kot posrednik med Čehi in Nemci v javnem življenju igral pomembno vlogo (249–255).

5 Zadnji sklop prispevkov v zborniku tvorijo tri razprave, ki obravnavajo recepcijo Eisnerja. **Georg Escher** predstavi Eisnerjevo delo o Kafki (257–270), **Dagmar Žídková** se ukvarja z recepcijo Eisnerja v poljudnoznanstveni lingvistiki (271–282), **Michaela Kuklová** pa primerja dve življenjski zgodbi, in sicer usodo Eisnerja ter njegovega rojaka Petra Lotarja, ki je za razliko od Eisnerja svoj drugi dom našel v švicarskem eksilu (283–293). V sklepnem prispevku, ki so ga uredniki poimenovali Epilog in mu sledi kazalo osebnih imen (307–316), **Kurt Krolop** strne misli in doganjanja o Eisnerju ter nemški literaturi na Češkoslovaškem (295–305).

Zaključimo lahko, da je pričujoči zbornik prva monografska publikacija, ki je v celoti posvečena Pavlu Eisnerju. Objavljeni prispevki so študije primera in predstavljajo vlogo in delovanje »medkulturnega posrednika«, ki lahko doseže javnost le, če se poveže v socialne mreže oziroma deluje preko medijev. Avtorji ponujajo odgovore na vprašanja, v katerih krogih se je gibal Eisner, kdo so bili njegovi sodelavci in prijatelji v Pragi in izven nje in v kakšnih medsebojnih odnosih so bili ter ali so ste stikane osebne vezi obdržale tudi po številnih političnih preobratih, ki so zaznamovali čas Eisnerjevega življenja. Poleg tega je jasno predstavljen Eisnerjev pogled na nemško-judovsko praško literaturo, ki je nastajala tako v nemškem kakor tudi v češkem jeziku. Posebno vrednost zborniku daje analiza vzporednic, razlik in podobnosti v Eisnerjevih delih, napisanih bodisi za judovske bodisi za nejudovske medije v času pred letom 1939 in po letu 1945. Avtorji prispevkov se dobro zavedajo tudi, da je kulturne procese nemogoče ločiti od družbenih gibanj in političnega razmerja moči ter da jih je potrebno raziskovati v danem zgodovinskem kontekstu. Prav na primeru Pavla Eisnerja, ki je doživel tako demokratični red kot tudi diktatorske režime 20. stoletja, se jasno pokaže, kako se v pisani besedi odražajo možnosti delovanja umetnika, njegovo upiranje sistemu in meje, ki mu jih sistem postavlja. Obenem pa se v Eisnerjevih delih zrcalijo tudi v družbi zakoreninjeni socialni in kulturni vzorci, ki so nedvomno vplivali na način njegovega obnašanja in razumevanja sveta in ki jih avtorji poskušajo (re)konstruirati.

6 Prispevki v zborniku zagotovo niso in ne morejo dati odgovora na vsa vprašanja, ki se porajajo, ko pomislimo na vlogo, pomen in delovanje prevajalcev in kulturnih posrednikov v Pragi v zadnjih desetletjih habsburške monarhije in v času Češkoslovaške republike, prav tako zbornik ne ponuja celostnega odgovora na vprašanje zapletenih nemško-judovsko-čeških odnosov v 19. in 20. stoletju, vendar pa so avtorji opozorili na številna protislovja v dosedanem raziskovanju, jih kritično ovrednotili ter tako prispevali k boljšemu razumevanju potencialov in konfliktov, ki so se porajali in so zaznamovali multikulturno družbo v Evropi 20. stoletja – in iz katerih se lahko tudi danes marsikaj naučimo.

Pričujoči zbornik je svojevrsten spomenik Eisnerju, ki se je zavzemal za sodelovanje in razumevanje med različnimi kulturami, ter interdisciplinarni kulturno-zgodovinski prikaz družbene realnosti v Pragi konec 19. in v začetku 20. stoletja ter ga priporočam v branje vsem, ki se ukvarjajo z vprašanji literarne in kulturne zgodovine, prevodoslovja, germanistike, slavistike, še posebej bohemistike, in medkulturnosti.

Tanja Žigon

Oddelek za prevajalstvo Filozofske fakultete UL

V SPOMIN AKADEMIKU OLEGU
NIKOLAJEVIČU TRUBAČOVU (1930-2002)

23. oktobra 2010 je minilo osemdeset let od rojstva velikega ruskega filologa akademika Olega Nikolajeviča Trubačova (1930-2002). Presenetljiva je bila širina njegovih raziskovalnih zanimanj, njegova misel pa inovatorska, nenavadna in ostroumna, kateregakoli področja humanitarnih ved se je dotaknila. Zanj je bila značilna neodvisnost presoje, pretanjena intuicija in bleščeča nadarjenost za literaturo in polemiko. Glavni predmet njegovega znanstvenega raziskovanja je bila etimologija. Znanje petdesetih jezikov, med njimi starih in izumrlih,¹ je bilo tisto orodje, ki mu je pomagalo da se je dokopal do bistva besede ter dosegal presentljiva znanstvena odkritja na področju slavistike, indoeuropeistike, etnogeneze Slovanov in ruske kulture. Ko je premišljal o delu leksikografa, je Trubačov zapisal: »Preveč shematično in popreproščeno si predstavljamo npr. stare slovansko-irsanske odnose kot odnose med dvema monolitoma, tu ostaja delo za etimologijo in za lingvistično geografijo. Skitsko zlato še zdaj leži pod zemljo. Že dolgo živijo na tej zemlji drugi narodi, vendar še zdaj imenujejo reke juga /.../ Rusije s po izvoru skitskimi, sarmatskimi in alansko-osetinskimi imeni. Jezik in kultura skitskega sveta nista izginila brez sledu, raztopila sta se in vstopila v nas, ki živimo na teh prostranstvih. To je del našega samozavedanja, del nas samih /.../ ni bolj vrednega in težkega dela, kot odkritje izvirov, ki hranijo naše samozavedanje /.../ V tem je globinski smisel etimologije – 'vede o resničnem'«. ²

Oleg Nikolajevič je zagovarjal teorijo obdonavske pradomovine Slovanov (o čemer sta razmišljala v začetku 19. st. tudi J. Kopitar in P. J. Šafárik) v pomembnem delu *Etnogeneza in kultura starih Slovanov*.³ To delo je nastalo na podlagi vrste člankov, ki so pod naslovom *Jezikoslovje in etnogeneza Slovanov* izšli v reviji *Voprosy jazykoznanija* v letih 1982-1985. V njem O. N. piše: »Etimološke raziskave kažejo na centralnoevropske povezave Slovanov (zlasti z italjskimi ljudstvi), medtem ko povezav z baltskimi ljudstvi dolgo časa ni bilo. Šele po migraciji Baltov in Slovanov se je začelo njihovo zблиževanje, ki je pripeljalo k njihovemu kasnejšemu sosedstvu. Baltocentrične teorije vsega indoevropskega kompleksa Evrope, ki se pojavljajo zadnje čase, so ranljive; verjetnejši je razmeroma periferen položaj baltskega. Počasi postaja jasno, da je slovanska problematika nadaljevanje indoevropske v večji meri, kot se je mislilo doslej; za problem slovanske pradomovine so bistveni namigi na povezavo indoevropskega areala z obdonavskim.«

Trubačov je imel srednjedneprski slovanski areal (iz katerega izvirajo vzhodni Slovani) za periferijo in ne za »center vsega slovanskega etnojezikovnega prostora. Glede na pričevanja onomastike so tudi poljska ozemlja Slovani naselili sekundarno, kljub

¹ Po smrti O. N. so v njegovem arhivu našli sklicevanja v 63 jezikih.

² Трубачёв О. Н. Размышления о словарях и личности лексикографа// Историко-культурный аспект лексикографического описания русского языка. М., 1995, 113-122.

³ Трубачёв О. Н. Этногенез и культура древнейших славян. Лингвистические исследования. М., 1991. 271 с. Этногенез и культура древнейших славян. Лингвистические исследования. Изд. 2-е, дополненное. М., 2002. 489 с. L. 2001 je Prezidij Ruske akademije znanosti podelil akademiku O. N. Trubačovu za to delo Puškinovo nagrado.

poljski teoriji pradomovine ob Odri in Visli. *Tako poljski kot lužiskosrbski prostor so Slovani naselili z juga*. V življenju Praslovanov je bilo obdobje, ko makroetnonim *Slovani* še ni bil potreben /.../ To obdobje, ko Slovani ob Donavi niso imeli makroetnonima, so znanstveniki napačno razlagali kot odsotnost Slovanov ob Donavi. O prisotnosti Slovanov ob srednji Donavi, torej na Madžarskem, priča raznolika slovanska toponimija dežele /.../«. Trubačov je kritično gledal tudi na sodobni dialog med arheologijo in primerjalnim jezikoslovjem, menil je, da so »poskusi natančno datirati 'pojavitve' praslovanskega jezika za jezikoslovje neaktualni. Mnogi znanstveniki imajo slovansščino za 'mlad jezik'. Vendar je mogoče misliti tudi o baltoslovanskih jezikovnih odnosih kot o postetnogenetskih za praslovansščino, ki se je bila kot jezikovni tip že oblikovala in imela procese, drugačne od baltskih /.../ Prav slovansko-keltski stiki, raziskovanje njihovih sledov in njihova lokalizacija bi lahko, kot se zdi, pomagali izoblikovati kompromisno različico med takimi načelno različnimi konceptijami kot je poljska avtohtonistična teorija slovanske pradomovine in nova sodobna različica obdonavske pradomovine Slovanov«, ki jo je predlagal Trubačov.⁴

V drugi izdaji tega dela je bila 'obdonavska' (v slovenski tradiciji 'panonska', op. prev.) ali srednjeevropska teorija lokalizacije pradomovine Slovanov podkrepljena z novimi argumenti; pomemben je aspekt rekonstrukcije praslovanske kulture v prvem in tretjem delu.

Trubačova je začelo primerjalno jezikoslovje pritegovati še v študentskih letih, tedaj je tudi nastala misel o kolikor mogoče popolni rekonstrukciji praslovanskega leksikalnega fonda. Etimološki slovar slovanskih jezikov⁵, ki si ga je zamislil (ta slovar izhaja od l. 1974, doslej je bilo izdanih 35 knjig), je novost v ruski in svetovni slavistiki; hkrati se je uresničila njegova želja – sinhrona in diahrona sopostavitev slovanskih jezikov. Vendar je, preden je začel ta slovar izhajati, Trubačov opravil skoraj desetletno delo, namreč prevod Etimološkega slovarja ruskega jezika M. Vasmerja iz nemščine (v 4 zvezkih, 1964-1973). Izkušnje pri tem delu so bile izredno dragocene. Trubačov je ta slovar tudi bistveno dopolnil, predlagal nekatere nove etimologije in razširil spisek literature, zaradi česar je prevod tudi obsežnejši za skoraj cel zvezek. V spremni besedi prvega zvezka druge izdaje Trubačov piše: »Omeniti je treba občutek velike hvaležnosti, ki ga občutijo do Vasmerja in njegovega slovarja na vsakem koraku svojega dela sestavljalci Etimološkega slovarja slovanskih jezikov. Če ne bi bil pravočasno objavljen slovar Vasmerja, bi bilo naše nadaljnje raziskovanje v mnogem postavljeno pod vprašaj.«⁶

⁴ Трубачёв О. Н. Этногенез и культура древнейших славян. М. 2002, 5-7.

⁵ »Vse besedilo slovarja je na podlagi kolektivno sestavljene kartoteke napisal Trubačov. To pojasnjuje enotnost vseh elementov slovarja, enotnost v prikazovanju gradiva in semantične ter besedotvorne analize. Take enotnosti ni v poljskem etimološkem slovarju, ki izhaja pod redakcijo F. Slavskega. /.../ Pod vodstvom Trubačova je težko delati, saj zahteva popolno predanost, jasno organizacijo dela, natančno izvršitev vseh načrtov. Vendar to ne izziva pritoževanja in užaljenosti, saj je sam do sebe še bolj strog. O. N. je lahko v marsičem zgled. « (Бернштейн С. Б. Олег Николаевич Трубачёв. К 50-летию со дня рождения//Академик Олег Николаевич Трубачёв: очерки, воспоминания, материалы. М., 2009, 192). Do vključno 13. zvezka je vse besedilo slovarja delo Trubačova, dalje pa v soavtorsvu s sodelavci Sektorja za etimologijo Inštituta za ruski jezik Ruske akademije znanosti. To delo Trubačova je bilo nagrajeno z zlato medaljo V. I. Dalja. l. 1995.

⁶ Трубачёв О. Н. Послесловие//Фасмер М. Этимологический словарь русского языка. В 4 т. М., 1986-1987. 1. zv., 567-568.

Akademik V. N. Toporov je zelo dobro opisal raziskovalno delo O. N. Trubačova: »Herodota so Grki imenovali očeta zgodovine /.../ V tem smislu bi lahko tudi Olega Nikolajeviča Trubačova imenovali očeta ruske etimologije, ki je uresničil celostni pristop k temu področju znanja in k raziskovanemu gradivu.«⁷ Dejansko je Oleg Nikolajevič ustvaril moskovsko etimološko šolo, izvedel je pravi preobrat v razumevanju nalog etimologije, izoblikoval je njena zgodovinska načela. Njegova erudicija mu je omogočala, da je snemal z besede različne plasti časa in odkrival njen nekdanji pomen, vendar je vselej tudi poizkušal videti besedo kot najvažnejšo enoto kulture, v kateri je živela. Ko je rekonstruiral jezikovne relikte, je znal vanje vdihniti življenje, zaradi česar so potovanja v globine zgodovine pod vodstvom Trubačova tako privlačna. Dolga leta (1961-2002) je bil predstojnik Oddelka (do l. 1986 – sekcije) za etimologijo in onomastiko na Inštitutu ruskega jezika V. V. Vinogradova Ruske akademije znanosti. V obdobju 1966-1982 je bil namestnik direktorja Inštituta. Od l. 1963 je začel izdajati revijo Etimologija, bil pa je tudi glavni urednik revije Voprosy jazykoznanija in predsednik Nacionalnega komiteja slavistov Rusije (1996-2002).

Pri tem kratkem orisu znanstvene dediščine akademika O. N. Trubačova ne moremo obiti njegovih raziskav jezikovne zgodovine področij ob Azovskem in Črnem morju. Njegovo delo 'Indoarica'⁸ je izjemno v svetovnem merilu indoeuropeistike. Raziskovalec je želel rekonstruirati jezikovne relikte indoevropske naselitve ob Azovskem morju. Zamisel za to sega v l. 1973. Dvajset let je Trubačov metodično obravnaval to vprašanje, vendar je že v prvi publikaciji⁹ izjavil, »da je možno že zdaj, ob vsej pičlosti podatkov, na podlagi epigrafskega in onomastičnega gradiva govoriti o posebnem indoevropskem jeziku sindo-meotskih plemen vzhodnega Priazovja in Tamanskega polotoka, v katerem je mogoče najti poteze, ki so tako v leksiki kot v besedotvorju in fonetiki drugačne od iranskih.« Tako je raziskovalec predlagal popolnoma novo koncepcijo indoiranskega razmejevanja, sožitja in dokončne razdelitve na teh področjih. Domneval je torej, da je bila na jugu ruske ravnine prisotna ena zgodnjih oblik *indoarijskega* jezika: na prostoru Severnega Kavkaza do Zakarpatja, Dakije in Transilvanije; ugotovljena je bila indoarijska, torej indijska uvrstitev Sindov in Meotov. V knjigi so konkretnije prikazani zveze in razlike med indoarijskimi in iranskimi jeziki v tem arealu, opisani so tudi stiki občrnomorskih arijcev s severnokavkaškimi, turkovskimi in, kar je posebej važno, s slovanskimi idiomi.

Oleg Nikolajevič je menil, da so »med najstarejšimi področji poselitve Slovanov /.../ in starim kulturnim področjem Severnega Pričrnomorja obstajali stiki, katerih sledovi so se ohranili. Ti stiki se vsaj deloma nanašajo na indoarijsko komponento severnopontskega prebivalstva (glede na to, da so Slovani prispeli do bregov Črnega in Azovskega morja v V.-VI. st. Tedaj so še obstajala stara bosporska mesta in sindo-meotski element v njih še ni popolnoma izginil – str. 59). Naša opažanja se dotikajo 1) etnonimov (*Hrvati, Srbi* – N. M.), 2) kulturne leksike (*srebro* – N. M.), 3) podatkov o

⁷ Toporov В. Н. Слово о Трубачёве// Академик Олег Николаевич Трубачёв... , 9.

⁸ Трубачёв О. Н. Indoarica в Северном Причерноморье. М., 1999. 320 с. Opozorimo, da Indoarica... — ni le naslov knjige, ampak cela znanstvena smer, novo področje vedenja o prazgodovini južnoruske regije, v katero je vključen ves Krim in sev.-zah. Kavkaz.

⁹ Трубачёв О. Н. Tamarundam "matrem maris". К вопросу о языке индоевропейского населения Приазовья// Античная балканистика . 2. Предварительные материалы. М., 1975, 38-47.

bregovih Črnega morja (*Kerč* – N. M.)«. ¹⁰ Avtor se je dotaknil tudi zapletenega vprašanja izvora etnonima *Rusь*¹¹ in menil, »da je treba nadaljevati z iskanjem prav tu, ker se pri tem kažejo povezave imena *Rusь* in pomen njegovega prototipa, ki se zdi, da izključuje njegovo germansko etimologijo.«¹² Tako jezikovna slika tega področja ni le postala bolj zapletena, ampak se je v njej prikazala nova podoba jezikovnih in etničnih stikov; brezpismeni Sindi in Meoti Priazovja ter Tavri Krima so 'spregovorili'. Rekonstrukcija jezikovnih reliktoev pa je omogočila še en zanimiv sklep: »skrivnostni Tavri so morali govoriti indoarijsko narečje.«¹³ Ta odkritja so omogočila nove etimologije starih imen mest in ljudi. Ta opažanja so nedvomno tudi pomembna za samospoznavanje ruskega naroda, saj vzpostavljajo nevidne niti duhovne tkanine etnosa. Zelo je cenil odkritja Trubačova akademik Toporov.¹⁴

O. N. Trubačov ni bil podpornik globalizacije, katere cilj je med drugim zблиžanje narodov prek rušenja nacionalnih stereotipov razmišljanja, tradicij, verovanj, običajev, transformacija posebnosti nacionalnih nazorov in vrednot v nekakšno »občečloveško filozofijo« potrošništva in udobja, izoblikovanje neke »občečloveške kulture«. Te misli Olega Nikolajeviča so se zdele marsikomu anahronistične. Vendar so ranljivost »novih receptov za človeštvo« dobro razumeli ruski znanstveniki nedavne preteklosti. N. S. Trubeckoj je npr. pisal, da ni mogoča »občečloveška kultura, enaka za vse narode«; upravičeno je menil, da »mora biti kultura za vsak narod druga«. Občečloveška kultura bi se zaradi »pestre raznolikosti nacionalnih posebnosti in psiholoških tipov /.../ omejila bodisi na zadovoljevanje čisto materialnih potreb in bi prezrla duhovne potrebe bodisi bi vsem narodom vsilila oblike življenja, izhajajoče iz nacionalnega značaja ene etnografske entitete.«¹⁵

Konec 80-tih let (september 1988) je vsruski fond kulture sprožil pobudo, da se sestavi večzvezkovna Ruska enciklopedija; predsednik Družbeno-znanstvenega sveta Ruske enciklopedije je postal dopisni član Akademije znanosti ZSSR O. N. Trubačov.¹⁶ Raziskovalec je bil trdno prepričan, da je Ruska enciklopedija nadvse pomembna naloga znanosti. V svojem intervjuju o enciklopediji je poudaril, da mora enciklopedija vsebovati »popolne podatke sinov in hčera ruskega naroda ter poznavalcev in prijateljev ruske kulture v drugih državah. Na kratko: zgodovino ruskega človeka v prostoru in času.«¹⁷ Žal se ta projekt zaradi vrste vzrokov tedaj ni moglo uresničiti.¹⁸ Izšel pa je l. 1994 prvi poskusni zbornik, in sicer Ruska onomastika in onomastika Rusije. Slovar., katerega urednik je bil O. N. Trubačov. V uvodu urednik piše: »Lastno ime (predmet onomastike) je vizitka, od nje je treba začeti spoznavanje,

¹⁰ Трубачёв О. Н. Indoarica, 54.

¹¹ Kasneje se je O. N. Trubačov vrnil k temu vprašanju in mu posvetil besedilo «К истокам Руси. Наблюдения лингвиста». Трубачёв О. Н. В поисках единства. М., 1997, 184-265.

¹² Трубачёв О. Н. Indoarica, 57.

¹³ Трубачёв О. Н. Nav. d., 45.

¹⁴ Топоров В. Н. Предисловие// Трубачёв О. Н. Indoarica, 3.

¹⁵ Трубецкой Н. С. К проблеме русского самопознания// Трубецкой Н. С. Наследие Чингисхана. М., 2000, 111.

¹⁶ 11. junija 1992 je bil izvoljen za rednega člana Ruske akademije znanosti.

¹⁷ Чекурин Л. В. Академик О. Н. Трубачёв и Русская энциклопедия// Академик Олег Николаевич Трубачёв..., 383.

¹⁸ Академик Олег Николаевич Трубачёв..., 161-165, 371-387.

v danem primeru – z deželo /.../ Ta zbornik je prvi svoje vrste /.../ delo je pomembno zato, ker si je verjetno prvič postavilo cilj, da inventarizira rusko onomastično bogastvo v popolnosti. Ne da bi mislili, da smo popolnost dosegli, pa onomastični zbornik Ruske enciklopedije prvič v vrsti univerzalnih enciklopedij daje nadvse dragocene sistematične podatke vrste posameznih področij, ki se praktično n i k o l i doslej niso obravnavala v enciklopedijah: ruska otčestva (sama kategorija otčestva je izrazita značilnost prav ruske socialne kulture!), priimki donskega kozaštva, tradicionalna ljudska poimenovanja vetrov, poimenovanja živali (zoonimija), imena poganskih božanstev (teonimija) predkrščanske Rusije, imena plemen in ljudstev.«¹⁹ Zamišljen obseg onomastičnega gradiva v Ruski enciklopediji ni imel predhodnikov v ruskem slovaropisju, tudi zaradi tega je škoda, da se ta projekt ni uresničil.

O. N. Trubačov je odločno nasprotoval predlogu akademika Arutjunova, da naj bi Rusija, če se hoče v obdobju vsesplošne kompjuterizacije pridružiti civiliziranemu svetu, začela uporabljati latinico. Trubačov je navedel vrsto argumentov proti tako neodgovornemu odnosu do ruske zgodovine, jezika, do dela mnogih generacij ruskih kulturnih delavcev. Prehod na latinico bi pomenil odrekanje od duhovne dediščine. Profesor E. M. Vereščagin se je spominjal svojega zadnjega srečanja z Olegom Nikolajevičem, že v bolnici, ko je pogovor tekkel prav o tem vprašanju. »Koliko je še narodov,« je s sarkazmom pripomnil Oleg Nikolajevič, »ki so zaradi svojih abeced obsojeni na necivilizirano obstajanje! Grki, Judje, Arabci, narodi Indije, Japonci, Kitajci ... /.../ Kar zadeva Rusijo, pa četudi bi ji grozila nevarnost, češ da bi se znašla izven civilizacije, se ljudje (morda za razliko od 'progressivne inteligence') ne bodo zlahka odrekli svojemu kulturnemu bogastvu. /.../ stari cerkvenoslavski temelj našega jezika izhaja iz cirilmetodovskih časov, iz srede 9. st. Z nami je ta abeceda torej že dvanajsto stoletje. Ali se bomo vsemu temu odrekli zaradi bogve česa. Zaradi nekakšne globalizacije, za katero tudi ni jasno, kaj prinaša.«²⁰

Prezgodnja smrt je žal onemogočila, da bi Oleg Nikolajevič Trubačov nastopil na XIII. slavističnem kongresu (2003). Vselej natančen, še zlasti v znanosti, je Oleg Nikolajevič napisal referat »Poskus Etimološkega slovarja slovanskih jezikov: ob 30-letnici njegovega izhajanja (1974-2003)«, s katerim naj bi nastopil v Sloveniji. Oktobra 2003 je bil v Mariboru na seji Mednarodnega komiteja slavistov sprejet sklep, da bo referat pokojnega znanstvenika sprejet kot plenarni (kot se zdi, je bil to edin tak primer v zgodovini kongresov); ruski slavistični komite se je obvezal, da bo besedilo izdal kot posebno brošuro in ga razdelil na plenarnem zasedanju. Tako so slavisti počastili spomin znanstvenika, ki je vložil v pripravo kongresa mnogo truda.

N. V. Maslennikova
Moskovska univerza M. V. Lomonosova
Iz ruščine prevedla: Aleksandra Derganc

¹⁹ Трубачёв О. Н. Предисловие главного редактора// Русская ономастика и ономастика России. Словарь. М., 1994, 5.

²⁰ Верещагин Е. М. Последняя встреча// Академик Олег Николаевич Трубачёв... , 448-449.

ZAPISNIK ZASEDANJA RAZŠIRJENEGA PREDSEDSTVA
MEDNARODNEGA SLAVISTIČNEGA KOMITEJA
Bautzen/Budyšin (ZR Nemčija), 20.-21. avgusta 2011

Prvo zasedanje
(Serbski Dom, 20. avgusta 2011 ob 9.30)

Zasedanja razširjenega Predsedstva MSK so se udeležili: Aleksandr Lukašenec, predsednik MSK, predsednik Beloruskega slavističnega komiteja (Belorusija), Genadij Cychun, namestnik predsednika MSK, namestnik predsednika Beloruskega slavističnega komiteja (Belorusija), Sergej Važnik, tajnik MKS in znanstveni tajnik Beloruskega slavističnega komiteja (Belorusija), Stanislav Gajda, koordinator komisij pri MSK (Poljska), Todor Bojadžiev (Bolgarija), Jan Ivar Bjørnflaten (Norveška), Alois Woldan (Avstrija), Marcello Garzanitti (Italija), Gerd Hentschel (ZRN), Milan Gjurčinov (Makedonija), Birgitta Englung Dimitrova (Švedska), Petr Žeňuch (Slovaška), Ján Kořenský (Češka), Małgorzata Korytkowska (Poljska), Slobodan Marković (Srbija), Olga Mladenova (Kanada), Aleksandr Moldovan (Rusija), Aleksej Onyščenko (Ukrajina), častni član Hans Rothe (ZRN), Marko Samardžija (Hrvaška), Dietrich Scholze-Šořta, predstavnik Lužiških Srbov (ZRN). Zasedanja se je udeležil tudi Maksim Karanfilov (Makedonija).

Zasedanje je odprl Gerd Hentschel, predsednik Nemškega slavističnega komiteja; v začetnem nagovoru je udeležence zasedanja pozdravil z dobrodořlico, se zahvalil prof. Dietrichu Scholze-Šořti za organizacijo srečanja in poudaril, da zaradi podpore Srbskega inštituta, DAAD, Ministrstva za znanost ZR Nemčije in Ministrstva za zunanje zadeve ZR Nemčije zasedanje razširjenega MSK lahko poteka v Nemčiji.

Tudi Dietrich Scholze-Šořta je udeležence zasedanja MSK v Budyšinu nagovoril s pozdravom in željo, da bi čas v glavnem mestu Lužiških Srbov preživeli lepo in plodno. Povedal je, da zasedanje razširjenega MSK v mestu Bautzen/Budyšin in prihod Predsedstva MSK pomenita podporo Lužiškim Srbov, srbski identiteti in Srbskemu inštitutu.

Potem se je Aleksandr Lukašenec v pozdravnem odgovoru zahvalil Nemškemu slavističnemu komiteju (zlasti predsedniku komiteja Gerdu Hentschelu) in predstavniku Lužiških Srbov v MSK Dietrichu Scholze-Šořti za organizacijo in izpeljavo delovnega srečanja MSK v Nemčiji, katerega namen je razprava o ključnih vprašanjih, povezanih z organizacijo 15. mednarodnega slavističnega kongresa leta 2013 v Minsku (Belorusija). Poudaril je, da je srečanje še posebej pomembno zato, ker poteka pred sklepno fazo priprav na kongres, nato pa je predstavil dnevni red načrtovane razprave:

- 1) Organizacijska vprašanja ob pripravi 15. mednarodnega slavističnega kongresa.
- 2) Razprava o prijavljenih tematskih blokih in potrditev izbranih v kongresni program.
- 3) Razprava o prejetih predlogih za plenarne referate.
- 4) Razprava o organizaciji in izvedbi okroglih miz.
- 5) Poročilo prof. S. Gajde o aktualnih vprašanjih delovanja komisij pri MSK.
- 6) Ostala organizacijska vprašanja.

Ad 1) Organizacijska vprašanja ob pripravi 15. mednarodnega slavističnega kongresa

Predsednik MSK Aleksandr Lukašanec je poročal o organizacijskih vprašanjih, ki so bila rešena v preteklem letu. Še posebej je poudaril, da se je Beloruski slavistični komite posvetoval in pogovarjal z organizacijami in z organi oblasti, ki pomagajo pri pripravah na izvedbo kongresa:

- z vodstvom Nacionalne akademije znanosti Belorusije o skupnem vodstvu in nadzoru priprav na 15. mednarodni slavistični kongres;
- z Ministrstvom za kulturo Belorusije o spremnem kulturnem in turističnem programu 15. mednarodnega slavističnega kongresa;
- z Ministrstvom za zunanje zadeve Belorusije o režimu viz za tuje udeležence 15. mednarodnega slavističnega kongresa;
- z Ministrstvom za izobraževanje Belorusije o mestu izvedbe kongresa; osnovne oblike kongresnega dela (sekcijski referati, tematski bloki, okrogle mize, zasedanja komisij) bodo predvidoma potekale na Beloruski državni univerzi (že dogovorjeno tudi z rektorjem BDU);
- s Centralno znanstveno knjižnico Nacionalne akademije znanosti Belorusije o organizaciji razstave slavistične publicistike.

Trenutno se ustanavlja delovna skupina, ki bo nadzorovala vse elemente priprav na kongres, kmalu pa bo ustanovljena tudi redakcijska skupina, ki bo oblikovala kongresni program in zbornik povzetkov.

Prav tako je že postavljena spletna stran kongresa, kjer so na voljo potrebne informacije (<http://xvcongress.impl.basnet.by>), še zlasti pa predloženi kongresni program, v katerem so delovne oblike razvrščene po dnevih.

Kongres bo potekal v času 20.–27. avgusta 2013, tj. od torka, 20. 8., kot dneva prihoda, do torka, 27. 8., kot dneva odhoda.

Leta 2012 bo v Minsku potekalo plenarno zasedanje Mednarodnega slavističnega komiteja, na katerem bo pregledan celotni kongresni program in ocenjeno stanje priprav na kongres.

V nadaljevanju je Aleksandr Lukašanec odgovoril na naslednji vprašanji, ki najbolj zanimata člane MSK:

1. Vprašanje finančne podpore kongresu: A. Lukašanec je pojasnil, da je z državo dogovorjeno, da bo kongresu zagotovila osnovno finančno podporo. Poleg tega si organizatorji intenzivno prizadevajo za pridobitev sponzorjev.
2. Za udeležence kongresa postajajo aktualna tudi vprašanja o cenah v minških hotelih, o morebitnih popustih in o organizaciji prevoza od letališča (železniške postaje) do mesta prebivanja. Aleksander Lukašanec je obljubil, da bodo informacije v najkrajšem času (do konca leta 2011) posredovali nacionalnim slavističnim komitejem in jih hkrati postavili tudi na spletno stran kongresa. Genadij Cychun pa je dodal, da bodo organizatorji mednarodnega slavističnega kongresa v Minsku skušali posnemati organizacijsko izkušnjo s kongresa na Ohridu (2008), kjer je za prevoz in namestitve kongresnih udeležencev skrbela turistična agencija. Trenutno se išče ustrezna agencija v Belorusiji.

Aleksander Lukašanec je še omenil, da člane MSK poleg tega zanima tudi spremni kulturni program (ekskurzije ipd.), in obljubil, da bo ta razviden iz skupnega kongresnega programa.

Ad 2) Razprava o prijavljenih tematskih blokih in potrditev izbranih v kongresni program.

Pred začetkom razprave je Aleksandr Lukašanec spomnil, da je bilo na zasedanju MSK v Velikem Novgorodu (avgusta 2010) odločeno, da je zgornja meja tematskih blokov na kongresu število 25; ti ne vključujejo več kot po pet aktivnih udeležencev: 1 osnovni referent, 2 soferenta, 2 razpravljalca (ali: 3 soferenti, 1 razpravljalec). Moderator bloka je dolžan poskrbeti za objavo gradiva pred začetkom kongresa. Stroga omejitev števila aktivnih udeležencev v tematskih blokih je povezana s tem, da so ti zunaj kvot nacionalnih komitejev.

Ker so bili podatki o prispelih prijavah udeležencem zasedanja pravočasno poslani, se je razprava lahko takoj začela. Pred obravnavo prijav, je bil soglasno sprejet sklep, da se pri odločanju upoštevajo naslednji elementi:

1. Znanstvene sestavine bloka (A. Lukašanec).
2. V skladu s sklepom zasedanja v Velikem Novgorodu se daje prednost prijavam, ki jih pošiljajo komisije pri MSK (M. Korytkowska).
3. Upoštevati je treba »zlato pravilo«, tj. aktivni udeleženci tematskega bloka morajo prihajati iz treh držav (J. Kořenský).
4. Referati morajo vsebovati različne poglede na predloženo problematiko (G. Hentschel).
5. Tematski bloki se tematsko ne smejo prekrivajo. V predloženem seznamu takšna prekrivanja obstajajo (G. Cychun).
6. Tematski bloki naj bodo posvečeni konkretni in jasno zastavljeni znanstveni problematiki. Naslovi tematskih blokov naj ne bodo splošni (G. Cychun).

Po razpravi so prisotni priporočili sprejem 25 tematskih blokov, in sicer: 14 so jih priporočili brez pripomb, 11 pa s pripombami, ki se nanašajo na drobne popravke glede naslova tematskega bloka in referatov, glede števila udeležencev v bloku, predstavništva treh držav itd.

Pripombe bodo poslane moderatorjem blokov s prošnjo, da jih ustrezno upoštevajo, po tem pa bo seznam sprejetih blokov poslan nacionalnim komitejem v vednost in postavljen na spletno stran kongresa.

Nekaj prijavljenih blokov je bilo zavrženih zato, ker niso ustrezali predlaganim izbirnim merilom, za nekatere so priporočili prevedbo v okrogle mize. Nekatera vprašanja v tematskih blokih so bila formulirana preveč splošno, zato je bilo priporočeno, da se o njih razpravlja na zasedanjih ustreznih komisij pri MSK (sklepi zasedanja bodo individualno poslani tudi prijaviteljem tematskih blokov v vednost).

Drugo zasedanje
(Serbski Dom, 20. avgusta 2011 ob 16.30)

Ad 3) Razprava o prejetih predlogih za plenarne referate.

Pred začetkom razprave je A. Lukašanec spomnil udeležence zasedanja, da se skladno s tradicijo, ki se je uveljavila na zadnjih slavističnih kongresih, v program vključujejo trije plenarni referati. Pri tem se en plenarni referat dodeljuje predstavniku države organizatorice, po eden pa predstavnikoma slovanskih in neslovanskih držav. Poleg tega je eden izmed referatov posvečen lingvistični in eden literarnozgodovinski tematiki.

MSK je prejel štiri prijave plenarnih referatov:

- *Jezik kot predmet in dejavnik integracije* (Język jako przedmiot i czynnik integracji), prof. E. Smułkowa (Poljska, Varšava).
- *Turgenjev – западник или европеец?*, prof. N. Žekulin (Calgary, Kanada).
- *Slovanske mikrofilologije v kontekstu sodobne vede o slovanstvu* (ali *Pojav slovanskih mikrofilologij v kontekstu sodobne vede o slovanstvu*), prof. A. D. Duličenko (Estonija, Tartu).
- *Aspekti slovanske arealne lingvistike*, prof. G. Cychun (Minsk, Belorusija).

Bilo je predloženo, da se že na tem zasedanju opravi razprava o prijavah. O tematiki plenarnih referatov so razpravljali A. Lukašanec, G. Hentschel, H. Rothe, T. Bojadžiev, A. Moldovan, S. Marković, M. Gjurčinov, O. Mladenova; oblikovani so bili naslednji sklepi:

1. Tradicijo treh plenarnih referatov z delitvijo po državah in tematiki je smiselno nadaljevati.
2. Priporoča se sprejem plenarnih referatov E. Smułkove *Jezik kot predmet in dejavnik integracije* in G. Cychuna *Aspekti slovanske arealne lingvistike* v kongresni program.
3. Za plenarni referat se predlaga tematika iz beloruske literature, za referenta pa naj se zaprosi profesor Arnold McMillin (Velika Britanija).
4. Predsedstvo MSK naj preuči možnost izvedbe združenih zasedanj lingvističnih in literarnozgodovinskih sekcij za predstavitev plenarnih referatov (med njimi tudi prijavljenih na tem zasedanju).

Ad 4) Organizacija in izvedba okroglih miz

A. Lukašanec je pred razpravo opozoril, da so bile na zasedanju MSK v Velikem Novgorodu načeloma odobrene naslednje teme okroglih miz:

1. *Skoriniana v slovanskem in evropskem kontekstu.*
2. *Jezik, literatura, kultura Velikega litavskega kraljestva v slovanskem in evropskem kontekstu.*
3. *Nacionalni tipi postmodernizma v slovanskih literaturah.*

V tem trenutku bi se bilo treba dogovoriti o moderatorjih in morebiti tudi o spremembi števila okroglih miz. A. Lukašanec je poročal o anketi na temo *Je slavistika potrebna?*, ki jo je izvedla prof. O. Mladenova, in predložil razpravo o tem, ali naj se ta problematika predstavi na posebni okrogli mizi, ki bi jo organizirala O. Mladenova.

V razpravi o položaju slavistike v modernem svetu so sodelovali S. Marković, A. Lukašaneč, O. Mladenova, A. Moldovan, G. Hentschel, G. Cychun, M. Garzanitti. A. Lukašaneč je diskusijo, ki jo je načela O. Mladenova, sklenil s poudarkom, da je tematika aktualna, a da ni enoznačna in da se po državah problematika rešuje različno. Vendar pa ideja o predstavitvi stanja v slavistiki v svetu s pomočjo ankete zato nič manj vredna pozornosti in se bo k njej treba vračati.

Med razpravo so bili podani predlogi o kandidaturah moderatorjev zgoraj navedenih okroglih miz, znani so le moderator in vsi sodelujoči na okrogli mizi o Ševčenku, ki naj bi nadomestila tematski blok. Nato se je A. Lukašaneč vsem, ki so sodelovali v razpravi, zahvalil za predloge in obljubil, da jih bo organizator kongresa upošteval pri oblikovanju kongresnega programa.

Ad 5) Poročilo prof. S. Gajde o aktualnih vprašanih delovanja komisij pri MSK.

Koordinator komisij S. Gajda je podal delno poročilo o dejavnosti komisij v preteklem letu in pripomnil, da bo končno poročilo pripravil za kongres pod naslovom *Od Ohrida do Minska*. Ker je 15. mednarodni slavistični kongres jubilejen, bo tudi dejavnost komisij predstavljena od začetka do leta 2013, za tisk pa se že pripravlja publikacija o dejavnosti komisij pri MSK v zadnjih trinajstih letih.

Prof. S. Gajda je udeležence obvestil, da že od leta 2000 koordinira delo komisij pri MSK in da iz več vzrokov namerava odstopiti s te funkcije; predlagal je, da naj se že sedaj začne razmišljati o kandidatu za funkcijo koordinatorja komisij v naslednjem mandatu.

G. Cychun je pripomnil, da je 15. mednarodni kongres slavistov v Minsku v določenem smislu res jubilejni in poudaril, da bo publikacija, posvečena dejavnosti komisij, zelo koristila nadaljnjemu razvoju slavistike. Po njegovem mnenju so pomembno vlogo v razvoju slavističnega gibanja odigrali predvsem mednarodni slavistični kongresi. Zato bi bilo nujno izdati dela, ki bi osvetlila tudi zgodovino kongresov. Prisotne je obvestil, da Beloruski slavistični komite pripravlja zbornik del, ki so jih v svojstvu udeležencev mednarodnih slavističnih kongresov prispevali beloruski znanstveniki. Morda bi podobne zbornike lahko pripravili tudi drugi kolegi.

J. Kořenský je omenil, da bo treba pregledati arhive, saj podatkov o razvoju slavističnega gibanja ni lahko pridobiti. Morda je kdo že kaj pisal o delu MSK v kaki reviji?

A. Moldovan je izrazil obžalovanje, da želi prof. S. Gajda zapustiti mesto koordinatorja komisij; po njegovem mnenju ga ne bo lahko nadomestiti, saj mora biti koordinator človek z veliko izkušnje.

S. Marković je pripomnil, da bi podatke o razvoju slavističnega gibanja lahko zbirala Komisija za zgodovino slavistike.

M. Gjurčinov je delo prof. S. Gajde na mestu koordinatorja označil kot zelo profesionalno in odgovorno.

Ad 6) Ostala organizacijska vprašanja

1. A. Lukašaneč je spomnil, da se je že na zasedanju MSK v Velikem Novgorodu postavljalo vprašanje o poster referatih za mlade perspektivne slaviste. V tej zvezi je še omenil, da so organizatorji 15. mednarodnega slavističnega kongresa v Minsku

pripravljeni sprejeti 30–40 takšnih referatov, a ostaja vprašanje izbiranja. Pri izbiri se morajo angažirati predstavniki nacionalnih komitejev. A. Moldovan je omenil, da je do podobnih poskusov prihajalo že prej, vendar pa niso dali pravih rezultatov. G. Hentschel je poudaril, da je v slavistiko treba pritegniti mlade ljudi in da so nastopi s poster referati je ena izmed takšnih možnosti, ker jim omogoča pridobitev finančne podpore za potovanje. G. Cychun se je zavzel za določitev (spodnje) starostne meje za nastop na kongresu s poster referatom. A. Lukašanec je razpravo sklenil z obljubo, da je vključitev poster referatov v program 15. mednarodnega slavističnega kongresa sprejemljiva in bo realizirana, če prijave bodo.

2. A. Lukašanec je poročal, da je Predsedstvo MSK prejelo uradno kandidaturu Srbskega slavističnega komiteja o organizaciji 16. mednarodnega slavističnega kongresa leta 2018 v Beogradu (Srbija). Prav tako je željo, da se kongres organizira v Sarajevu (Bosna in Hercegovina) izrazil tudi predsednik Bosenskega slavističnega komiteja S. Halilović. Obvestilo o obeh kandidaturah je bilo vzeto na znanje.

3. G. Hentschel je udeležence zasedanja obvestil o tem, da je Srbski inštitut v Bautzenu/Budyšinu v resnih finančnih težavah. Preti nevarnost, da se bistveno zmanjšajo proračunska sredstva zanj, kar se bo nedvomno negativno odrazilo na njegovo dejavnost. G. Hentschel je predlagal, da se v imenu MSK pošlje pismo v podporo dejavnosti Srbskega inštituta v Bautzen/Budyšinu, kar so prisotni enoglasno podprli.

4. G. Hentschel je tudi sporočil, da je dolgoletni član MSK Karl Gutschmidt težko zbolel, in predlagal, da se ga imenuje za častnega člana MSK. G. Cychun je predlog G. Hentschela podprl in pripomnil, da se po Statutu MSK takšne odločitve sprejemajo na plenarnem zasedanju MSK. Dodal pa je, da se po tradiciji v posameznih primerih odločitve lahko sprejemajo tudi per rollam. V danem primeru je verjetno smiselno postopati prav v tem smislu. Poleg tega, bo treba na tak način sprejeti tudi nove člane MSK, zato ker so se v nekaterih nacionalnih komitejih zamenjali predsedniki. T. Bojadžiev je povedal, da je Karl Gutschmidt odličen slavist – erudit in da je zato v dani situaciji sklep treba sprejeti že na tem zasedanju. Tudi A. Moldovan je predložil, da o tem glasujejo kar prisotni člani MSK. A. Lukašanec je pripomnil, da se predlog o imenovanju prof. Karla Gutschmidta za častnega člana MSK sme podpreti, z glasovanjem per rollam pa se samo potrdi. Prisotni udeleženci so se enoglasno strinjali s tem predlogom.

V sklepni besedi se je A. Lukašanec kolegom zahvalil za obsežno, plodno in dobronamerno delo, nemškim kolegom pa tudi za topel sprejem in organizacijo zasedanja razširjenega Predsedstva MSK.

Predsednik MSK: A. Lukašanec
Tajnik MSK: S. Važnik
Iz ruščine prevedla: Alenka Šivic-Dular

NAVODILA AVTORJEM

Slavistična revija sprejema izvirne in še neobjavljene znanstvene in strokovne članke s področij slovenističnega oz. slavističnega jezikoslovja in literarne vede ter iz sorodnih strok. Članki so v slovenščini, izjemoma tudi v drugih slovanskih in svetovnih jezikih, pred objavo pa morajo v postopek uredniškega recenziranja. O sprejemu ali zavrnitvi članka je avtor obveščen najpozneje tri mesece po njegovem prejemu. Korekture je potrebno vrniti v treh dneh. Ob izidu revije dobi avtor 10 separatov svoje razprave.

Avtor odda članek na naslov tehnične urednice: urednistvo@slr.si. Dolžina članka naj ne presega ene in pol avtorske pole, tj. 45.000 znakov, ocene 24.000 znakov, poročila 8.000 znakov. Tipkopis je potrebno oddati v datoteki RTF ali drugačnem splošno razširjenem besedilnem formatu in v elektronskem iztisu v formatu PDF. Nabor je Times New Roman, velikost črk besedila 12, za izvleček, povzetek, daljše citate in opombe 10, razmik med vrsticami pa 1,5. Odstavki so ločeni s prazno vrstico in brez umika, desne poravnave in deljenja. Narekovaji so dvojni srednji, ločila in prečrkovanje tujih pisav se ravnajo po zadnjem slovenskem pravopisu. Sinopsis naj ne presega 8 vrstic, povzetek ne dveh strani, ključnih besed, ki niso besede iz naslova, naj bo 3–5; uredništvo praviloma poskrbi za njihov prevod v angleščino. Članki, ki niso napisani v slovenščini, imajo slovenski povzetek.

Avtor naj priloži svoj elektronski naslov in polni naslov institucije, na kateri dela. Slikovni material se priloži v ločenih datotekah; vsako sliko s svojo številko; v tipkopisu pa mora biti označeno, kam katera sodi; podnapisi k slikam so že v tipkopisu članka. Nad 5 vrstic dolgi navedki so odstavčno ločeni od drugega besedila in brez navednic. Izpusti so v navedku označeni s tremi pikami v oglatih oklepajih; na začetku in na koncu citatov ni tropičij. Zaporedna številka opombe stoji stično za ločili, ki sledijo mestu, na katero se nanaša. Literatura se navaja v krajši obliki v oklepaju v tekočem besedilu (TOPORIŠIČ 2000: 213), v daljši obliki pa v seznamu literature na koncu članka. Spletno verzijo objave navedemo za bibliografskimi podatki natisnjene verzije. Seznam literature oblikujemo takole:

Jože TOPORIŠIČ, 2000: *Slovenska slovnica*. Maribor: Obzorja.

Helga GLUŠIČ, 2003. Izraz negotove zavesti: Pogled na sočasni slovenski roman. *Sodobni slovenski roman*. Ur. Miran Hladnik in Gregor Kocijan. Ljubljana: FF (Obdobja, 21). 287–95.

Irena NOVAK POPOV, 2006: Ustvarjalnost kontroverzne umetnice Svetlane Makarovič. *Slavistična revija* 54/4. 711–25.

Luiza PESJAK, 1887: *Beatin dnevnik: Roman*. Wikivir. Ogled 13. aprila 2011.

Opombe naj ne vsebujejo bibliografskih podatkov, če pa že, naj bodo enote bibliografske navedbe med seboj ločene z vejicami:

Jože Toporišič, *Slovenska slovnica*, Maribor, Obzorja, 16–18.

Na koncu vsake bibliografske enote je pika. Naslovi samostojnih izdaj, knjig in periodičnih publikacij so postavljeni *ležeče*. Zbirka je v oklepaju tik pred navedbo strani; krajšavo str. za stran izpustimo. Naslovi v stroki poznane periodike so lahko okratičeni (npr. *SR* za *Slavistično revijo*, *LZ* za *Ljubljanski zvon*). Pri zaporednem navajanju več del enega avtorja v seznamu literature namesto imena in priimka napravimo dva vezaja. Kadar na isto leto pride več del istega avtorja, letnici na desni stično dodajamo male črke slovenske abecede: 1944a, 1944b.

GUIDELINES FOR AUTHORS

Slavistična revija (*Slavic Review Ljubljana*, SRL) accepts original, not previously published scholarly articles in the areas of Slovene and Slavic linguistics and literary studies and from related disciplines. Articles are published primarily in Slovene and occasionally also in other Slavic or world languages. Before publication, all articles submitted to *Slavistična revija* are reviewed by the editors. The author is notified whether his/her article has been accepted for publication no later than three months after the submission date. The proofs must be returned to the publisher within three days. At the time of publication the author receives 10 off-prints of his/her article. Authors should send their articles to the production editor at the following address: urednistvo@slr.si. Articles should not exceed 45,000 characters, reviews 24,000 characters, and reports 8,000 characters. All manuscripts must be submitted as RTF or other popular files and in PDF format, using the Times New Roman font. The article should be typed in 12-point font; the synopsis, summary, longer quotations, and footnotes should be in 10-point font with 1.5 spaces between the lines. Paragraphs must be separated by an empty line, without indentation, and without right justification. Quotation marks are second-level double quotes (« »), punctuation and transliteration of foreign alphabets must comply with the latest edition of the *Slovenski pravopis*. Each article must include a synopsis (not to exceed 8 lines), a summary (not to exceed 2 pages), as well as 3–5 key words that are not contained in the title. The editors normally provide the English translation. Articles written in a language other than Slovene must include a summary in Slovene.

Authors must provide their e-mail address and full name of the institution with which they are affiliated. Visual materials are to be sent in separate files, with each illustration numbered. In the manuscript, it must be clearly indicated where each illustration belongs; the captions to the illustrations are already included in the manuscript. Quotations longer than 5 lines should be typed in separate paragraphs, without quotation marks. Omissions in quotations must be indicated with three dots in square brackets, with no dots at the beginning or at the end of quotation. The footnote number must follow (with no space) the punctuation mark at the end of the segment that the footnote refers to. In the text, literature is cited in short form in parentheses, e.g., (TOPORIŠIČ 2000: 213). Literature is cited in long form in the list of references at the end of the article. The on-line version of the article is listed after the reference for the printed version.

In the list of references, the works are cited in the following manner:

Marja BORŠNIK, 1962: *Študije in fragmenti*. Maribor: Obzorja.

Jože TOPORIŠIČ, 2000: *Slovenska slovnica*. Maribor: Obzorja.

Helga GLUŠIČ, 2003. Izraz negotove zavesti: Pogled na sočasni slovenski roman. *Sodobni slovenski roman*. Ur. Miran Hladnik in Gregor Kocijan. Ljubljana: FF (Obdobja, 21). 287–95.

Irena NOVAK POPOV, 2006: Ustvarjalnost kontroverzne umetnice Svetlane Makarovič. *Slavistična revija* 54/4. 711–25.

Luiza PESJAK, 1887: *Beatin dnevnik: Roman*. Wikivir. Oglad 13. aprila 2011.

Footnotes should be free of bibliographic information; if this cannot be avoided, individual parts of a bibliographic citation are separated by commas:

Jože Toporišič, *Slovenska slovnica*, Maribor, Obzorja, 16–18.

Each bibliographic entry is followed by a period. Titles of individual editions, books, and periodicals are italicized. The series name is listed in parentheses before the page number; the abbreviation *str.* for *stran* 'page' is omitted. The titles of periodicals well-known in the field may be abbreviated (e.g., *SR* for *Slavistična revija*, *LZ* for *Ljubljanski zvon*). In subsequent quotations of several works by the same author in the reference list, the name is replaced by two hyphens. When citing several works by the same author with the same year of publication, the year of publication is followed (with no space) by lower-case letters, e.g., 1944a, 1944b.